

nummer 8 december 2000

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING

VAN DOCENTEN IN GESCHIEDENIS EN

STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (VGN)

KLEIO

NAUW VERBONDEN
OP VASTE GRONDEN

**Indië
special**

Steunt onze actie

NATIONAAL COMITE HANDHAVING RIJKSEENHEID

41^e JAARGANG

Algemeen Bestuur

Kees Weltevrede

voorzitter (OAC, KLEIO, Euroclio, KNHG en de Inspectie)
Dubbeldamseweg Zuid 350,
3312 KT Dordrecht.
Tel. 078 - 6390 699.
Fax 078 - 6399 001
E-mail: c.weltevrede@wxs.nl

Riemke Leusink

vice-voorzitter (Commissie Vrouwen- en Gender-geschiedenis, Euroclio, stofomschrijvingen, CEVO, Platform VVVO)
Dr. J.P. Heyelaan 4,
3818 GT Amersfoort.
Tel. 033-4657 363,
Fax 033-4657 384,
E-mail: leusink@worldonline.nl

Loek Janssen

secretaris (Commissie Basisvorming/VMBO)
Ananasstraat 1,
6543 ZH Nijmegen.
Tel. 024 -373 4800.
E-mail: janssen.scholten@freeler.nl

Herry Groothuis

(Commissie PA-BO, Werkgroep Staatsinrichting, contacten met Cito en SLO, veldraadplegingen)
Groen van Prinstererweg 11,
3731 HA De Bilt.
Tel. 030 - 2713 204.
E-mail: h.groothuis@worldonline.nl

Renée Schreuder

(Beheer VGN-website, bestuursberichten Kleiokrante, Commissie Volwassenen-educatie)
Couwenhoven 46-01,
3703 EM Zeist.
Tel. 030 - 6959 506.
E-mail: srd@wxs.nl

Ineke Veldhuis-Meester

(Commissie Havo/Vwo, Intercommissie, Commissie Lerarenopleidingen)
Quintuslaan 4,
9722 RV Groningen.
Tel. 050-5270 099.
E-mail: c.e.m.veldhuis-meester@uclo.rug.nl

Johan Raven

penningmeester (Didactiek- en activiteitencommissie, contacten met de archieven)
Kinkhoorn 8, 9051 MJ Stiens.
Tel. 058-2574 050.
johanraven@hetnet.nl

Administratie VGN:

Juliana van Stolberglaan 41,
2595 CA Den Haag.
Tel/fax 070-385 3669.
E-mail: danielle@euroclio.nl

VGN-site: <http://home.wxs.nl/~srd/vgn.htm>
Hier is ook een brievenbus.

VGN-giro: 128701 t.n.v.
Penningmeester VGN,
Den Haag.

Kleio is het blad van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN). Leden ontvangen het gratis. Wilt u lid worden? Vul het strookje achter in dit nummer in en stuur het naar de administratie.

Aanmelding is ook mogelijk via de VGN-site.

Contributies voor 2000:

- Bij bezoldiging t/m f100,- HOS-schaal 10.6:
- Bij bezoldiging vanaf f125,- HOS-schaal 10.7:
- VMBO-docent f 70,- met drie of meer vakken:
- Baan van minder f 85,- dan 16 uur:
- Kennismakingslidmaatschap (alleen voor studenten): f 50,-
- Buitengewone leden, f 90,- pensioen, VUT:
- Partnerlidmaatschap: f150,-

Abonnement voor instellingen:

- Binnenland f125,-
- Buitenland, f135,- binnen Europa
- Buitenland, f145,- buiten Europa
- Losse nummers f 15,- incl. verzendkosten

Van de redactie

Het decembernummer van *Kleio* is al sinds jaar en dag gereserveerd voor artikelen rondom het nieuwe eind-examenonderwerp. Deze goede gewoonte zetten wij voort. Wij presenteren onze lezers een 'special' rondom 'Nederland en Indonesië, vier eeuwen contact en beïnvloeding'.

Dat u als *Kleio*-lezer kennis kunt nemen van bijdragen van enkele gerenommeerde specialisten op het gebied van de geschiedenis van Indonesië, is te danken aan de inspanningen van onze gastredacteur Tom van der Geugten, samen met de redactieleden Huub Oattes, Hans Pols en Tineke Bogaerts. Zij zorgden ervoor dat u nu een kleurrijke waai-er van artikelen, recensies, katernbesprekingen en leestips voorgetoverd krijgt, zodat naar wij hopen de voorbereiding voor de Indië-lesser weer een stukje plezieriger en efficiënter zal verlopen.

Los daarvan is het sowieso boeiend twee 'scholen' historici (de 'traditionalist' Van den Doel versus de 'revisionist' De Jong) op ons podium te zien wedijveren. Natuurlijk hebben wij ook ditmaal de leden van de stofomschrijvingscommissie kritisch ondervraagd; bovendien sparen Magdaleen Kingmans, Henk Smeets en Tom van der Geugten in hun artikelen de roede niet jegens onderdelen van de examenstof.

De redactie wenst u veel leesgenoegen, maar vooral: ... prettige feestdagen, en een gezond en gelukkig nieuw jaar!

Jan van Oudheusden

Op de omslag: Poster eind jaren veertig (IIGG)

Redactie

Jan van Oudheusden,
voorzitter, Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416 - 33 74 30.
E-mail: jan.oudheusden@wxs.nl

Carla van Bortel,
Langemeijerstraat 13,
5473 GS Heeswijk-Dinther.
Tel. 0413 - 29 29 96.
E-mail: c.vanbortel@fss.uu.nl

Marijke Meuwissen,
Simplonbaan 17,
3524 BG Utrecht.
Tel. 030 - 273 1670.
E-mail: marijke.meuwissen@hccnet.nl

Hans Pols,
Van Aerssenstraat 140,
2582 JT Den Haag.
Tel. 070 - 3501 380.
E-mail: j.pols@penta.nl

Huub Oattes,
Roerdomp 80,

3641 TK Mijdrecht.
Tel. 0297 - 28 11 97.
E-mail: hfoattes@wxs.nl

Stefan Boom,
Albrechtlaan 28,
1404 AL Bussum.
Tel. 035 - 694 87 42.
E-mail: stefanbo@worldonline.nl

Cees Bol,
Fazantenkamp 387,
3607 XC Maarssenbroek.
Tel. 0346 - 56 57 12
E-mail: cbol@worldonline.nl

Hans Moors,
Groenewoudseweg 50,
6524 VB Nijmegen.
Tel. 024 - 328 14 36.

Maria van Haperen,
Korte Kerkstraat 14,
5524 AX Steensel.
Tel. 0497 - 517573.
E-mail: vanHaperen@compuserve.com

Jos Trippenree, secretaris,
Beltmolen 30,
3833 KM Leusden.
Tel./fax 033 - 494 18 24

Tineke Bogaerts,
eindredactie,
Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 030 - 688 35 76
Fax 030 - 688 84 59
E-mail: c.bogaerts@hccnet.nl

ISSN 0165-6449

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van de redactie. Berichten voor de Kleiokrante, aktualiteiten, mededelingen van commissies, aankondigingen en dergelijke kunnen naar de eindredacteur. Neem voor informatie over adverteren in Kleio contact op met de eindredacteur.

In dit nummer

- 2 *Gesprek met leden van de stofomschrijvingscommissie
'Nederland en Indonesië'*

Ontmoeting, verbintenis en scheiding

Jan van Oudheusden en Hans Pols

Jeroen Touwen, Jan de Valk en Theo van Zon gaan in op vragen uit het veld.

- 8 *Roepingsbesef contra realiteit*

De band verbroken

Wim van den Doel

Een onverwachte ramp, zo beschouwden vele Nederlanders de Indonesische eis van onafhankelijkheid. Wij zouden de kolonie toch geleidelijk aan daarheen voeren langs een lange, lange weg? '... Het kind opvoeden tot een man?

- 14 *Vier eeuwen contact en beïnvloeding*

'De waaier van het fortuin'

Joop de Jong

'Fortuyn trock overzee en ging nae het Oosten bruizen en hield in Indiën ten langen leste stand'.

En hoe het daar iedereen verging leest u in het boek van dr. J.J.P. de Jong, die in dit artikel de grote lijn ervan uiteenzet.

- 20 *Een gemiste kans waar nog wat van te maken valt*

Molukkers in het eindexamen Geschiedenis

Magdaleen Kingmans en Henk Smeets

Een inhaalslag Molukkers? Nee, dat is de casus niet. Daarom hier een aantal handvatten om degelijker in te gaan op de problematiek.

- 28 *Een mooie droom of werkelijkheid?*

Het beeld van tempo doeloe

Tom van der Geugten

Waar hebben we het eigenlijk over als het gaat om tempo doeloe? Een verhaal over bronnen en beeldvorming.

En verder

- 27 *Tinka's in de toko: Nederlandse woorden uit Indonesië*
37 *Indië op Internet*
40 *Boek van de maand: Tipje van de sluier*
43 *Boeken*
53 *Kleiokrant*

**Gesprek met leden van de stofomschrijvingscommissie
'Nederland en Indonesië'**

Jan van Oudheusden en Hans Pols

Ontmoeting, verbintenis en scheiding

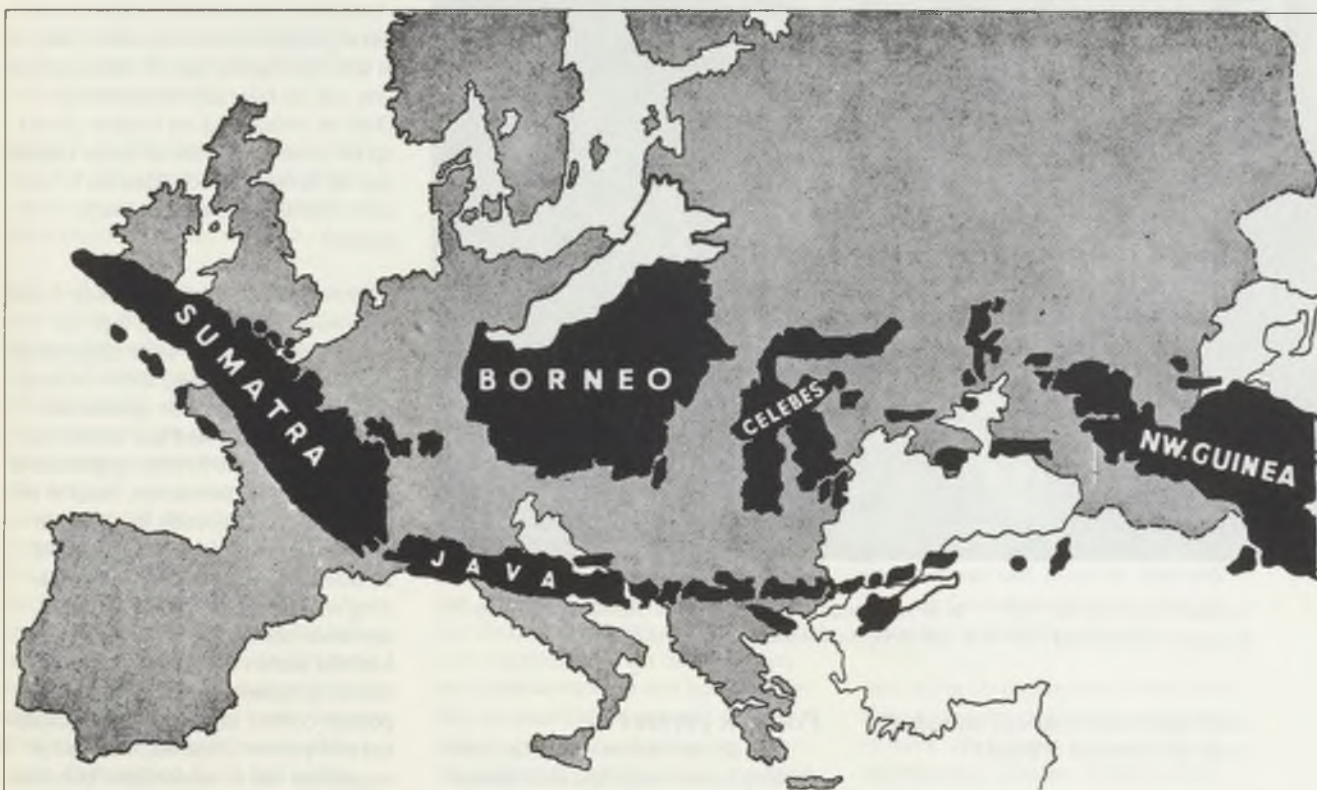

V.l.n.r. Jan de Valk, Theo van Zon en Jeroen Touwen.

'Nederland en Indonesië, vier eeuwen contact en beïnvloeding'.

In die formulering zit iets eigenaardigs, want Indonesië zou natuurlijk zonder Nederland nooit bestaan hebben. Het land is het product van de Nederlandse aanwezigheid in 'de Oost' en als zodanig een blijvend bewijs van contact en beïnvloeding. Toch is er in die vier eeuwen niet alleen maar sprake van eenrichtingsverkeer geweest. Vandaar dat de leden van de stofomschrijvingscommissie graag spreken van een ontmoeting van culturen.

Op zo'n echte Hollandse druilerige herfstmiddag spreken we met de stofomschrijvers over het land onder de zon. Onze gesprekspartners zijn drie leden van de commissie: Jeroen Touwen (Indiëspecialist, gepromoveerd op de economische geschiedenis van de buitengewesten van Nederlands-Indië 1900-1942), Jan de Valk (docent te Bussum en vakdidacticus te Amsterdam) en Theo van Zon (docent te Arnhem, commissielid speciaal voor de mavo-vbo-versie).

Indonesië en Europa op gelijke schaal

Het grote verhaal

Kregen jullie nu de opdracht 'Nederland en Nederlands-Indië van globaal 1600 tot 1950' als examenonderwerp te omschrijven of was de opdracht 'een ontmoeting van twee culturen over een langer tijdsbestek'?

Jan: 'Het globale thema ons door de minister van Onderwijs opgegeven was: Nederland en Nederlands-Indië van de zeventiende eeuw tot nu. Wij wisten dat er destijds tegen het examenonderwerp 1945-1949 grote afkeer was. We hadden juist de verwachting dat we er nu op een andere manier konden komen, door die lange tijd te gebruiken.'

Theo: 'Volgens sommigen hadden we ook voor Suriname kunnen kiezen. De opdracht was een ontmoeting tussen twee culturen over een langere periode. We zijn dat nog speciaal nagegaan bij diegenen, waarvan wij vermoedden dat zij die specificaties aan de minister hebben gegeven. Mochten we een thema beperkt in de tijd kiezen, of was het echt de bedoeling dat we een lang overzichtsverhaal zouden geven? Dat laatste moest het dus worden.'

Jeroen: 'We hebben er nog even aan gedacht ons te beperken en te beginnen in de negentiende eeuw. Maar dan zit je straks in 2002 met de VOC-herdenking en dan is er een hele generatie leerlingen die moet zeggen: gut, die VOC, was is dat eigenlijk? Dat is zonde en daarom hebben wij de contacten tussen de culturen dus uitgesmeerd over de hele periode. We hebben wel geprobeerd de stof te beperken door het verhaal wat te versmallen. Uiteindelijk bleek het veel meer werk te zijn dan ik had gedacht. Het is echt een uitdaging, een goede stofomschrijving te maken. Er worden heel wat eisen aan gesteld, maar het is wel heel erg leuk. Ik geloof ook dat we een goed resultaat hebben, iets waar we tevreden mee kunnen zijn.'

Als werktitel hadden we: ontmoeting, verbintenis en scheiding. We hebben hem laten vallen, maar hij geeft wel mooi aan waar het om gaat: ontmoeting in de tijd van de VOC, verbintenis met het cultuurstelsel en de ethische politiek en scheiding; ja het was een echte scheiding en zo zou je de kwestie Nieuw Guinea kunnen beschouwen als de ruzie over de boedel.

Theo: 'We zijn in september 1998 begonnen en in juli 1999 hebben we er de laatste hand aan gelegd. In het begin kwamen we misschien een keer in de maand bijeen, maar later was dat zeker eens in de drie weken.'

Jeroen: 'We hebben deze stofomschrijving echt met z'n allen geschreven. We hebben in het begin eerst gediscussieerd over de periodisering en over de tijdvakken. Daarna hebben we de hoofdvraag geformuleerd en toen ging iedereen met de handboeken erbij aan de slag om stukken te schrijven. Die werden dan door iedereen gelezen en in de groep besproken. Dus op een gegeven moment zat ik met een enorme stapel papier en mocht ik daar de fouten uit gaan halen. Goed, dat heb ik niet in mijn eentje gedaan, ik heb de hulp van vakgenoten als Fasseur, Van den Doel en Locher-Scholten ingeroepen. Die hebben allemaal in mei of juni een concept gehad. Zij hebben hun licht daarover laten schijnen en op reeksen kleine feitelijke onjuistheden en misinterpretaties gewezen. Maar zelfs nu zitten er nog wat foutjes in ... Zo wordt er gesproken over het eiland Banda, terwijl dat een eilandengroep is.'

Geïdealiseerd beeld uit 1881 – 'In de paardentram van Batavia: de veelkleurigheid van de koloniale samenleving', uit W.A. van Rees, Neerlandsch Indië (Leiden, 1881).

Maar zaten jullie in die fase dan alleen maar op de inhoud te letten?

Jeroen: 'Nee, het ging erom die informatie uit de enorme berg handboeken te filteren, die je kon gebruiken voor de beantwoording van de hoofdvraagstelling. Met name Theo zat er steeds op te hameren om alleen op te nemen wat relevant was voor de beantwoording van de hoofdvraag. En dan komt ook meteen de didactische bruikbaarheid om de hoek kijken. Je kunt wel een prachtig verhaal van veertig bladzijden schrijven, maar als stofomschrijving is dat weinig bruikbaar. In de eindfase zijn we nog enorm in de weer geweest met het herformuleren van de deelvragen en het herschrijven van de paragraafjes die daarbij horen. Maar ik ben natuurlijk een leek op het gebied van de didactiek, ik wist niets van de geavanceerde didactische inzichten die er tegenwoordig zijn op middelbare scholen.

Ik heb de docenten in de commissie ook herhaaldelijk gevraagd: weten jullie wel zeker dat je zo'n enorme geschiedenis in achttien lesuren wilt proppen? Dan zeiden zij steeds weer: we moeten het wel versmallen, maar het zou zo mooi zijn als we niet het grote verhaal kwijt zouden raken, zoals dat bij Nederland rond 1900 is gebeurd met zijn vijf verschillende invalshoeken. Wat we tot nu toe hebben geproefd van de mensen uit het veld is dat zij wel gelukkig zijn met de terugkeer van dat grote verhaal.'

Politiek correct

Van de vier eeuwen contact en beïnvloeding tussen Nederland en Indonesië is met name de interculturele uitwisseling in bepaalde periodes erg lastig te traceren. Als er weinig inheemse bronnen zijn, waarmee moet je dan laten zien hoe de Nederlanders in Indonesië hun stempel hebben gedrukt?

Jeroen: 'Dat is natuurlijk de moeilijkheid bij zo'n ambitieuze vraagstelling. Daarom hebben we ervoor gekozen een splitsing te maken in de sociaal-economische, de politiek-bestuurlijke en de cultureel-mentale aspecten van de contacten. In de mavo-vbo versie zit die splitsing er overigens nadrukkelijker in dan in de vwo-havo versie. In die verschillende aspecten kun je een heleboel zeggen.

Er was een heleboel beïnvloeding, want je beïnvloedt een land al als je er gaat zitten met handelsposten. Dat heeft indirect de bestaande machtsverhoudingen enorm versterkt. Omdat lokale hoofden vaak enorme winst maakten als ze met de VOC handelden, konden ze daarmee hun eigen machtsbasis versterken. Dat is de beïnvloeding die het beste onder woorden is te brengen.

Het gebied dat het meest vaag is gebleven, is de cultureel-mentale beïnvloeding. Op dat terrein kun je wat zeggen over de beïnvloeding van de in Indonesië aanwezige kolonisatoren; de Nederlanders die daar zaten, werden in de negentiende eeuw heel sterk beïn-

vloed door de Indische cultuur. In de twintigste eeuw was dat veel minder, er was toen sprake van de europeanisering van de koloniale samenleving. Over de invloed die wij hebben gehad op de Javaanse cultuur of op de cultuur van de Batakken of de Maleiers is het veel moeilijker iets algemeen te zeggen.

In principe hebben we geprobeerd met een neutrale blik te kijken: hier zijn twee landen, of beter twee culturen die met elkaar in aanraking komen. Een is de agressor, die daarvan gedurende meer dan driehonderd jaar allerlei dingen uitspookt. We hebben geprobeerd dat objectief te formuleren, maar er zit natuurlijk iets subjectiefs in. Want de beïnvloeding speelt zich in Indonesië af, dus is het veel meer een beïnvloeding van Indonesië door Nederland dan andersom.

Met dat praten over culturele contacten en beïnvloeding kom je ook in een politiek correct sfeertje. Maar tegelijkertijd óók politiek incorrect, want als je suggereert dat er wederzijdse beïnvloeding was die gelijkwaardig was, dan vergoelijk je eigenlijk een beetje dat wij ons daar hebben misdragen en dat zij niets terug konden doen, omdat ze onder de knuppel zaten. Het lijkt er dan op dat je zegt: nou we zijn toch als gelijke landen met elkaar opgetrokken en we hebben elkaar wederzijds beïnvloed! Maar zo was het natuurlijk niet! Dat oordeel zal vanzelf in de klas naar voren komen. De kritiek op het kolonialisme kan dan ook duidelijk gegeven worden.'

Waarom moet deze beschrijving van een culturele ontmoeting met zo'n moreel sausje overgoten worden?

Jeroen: 'Ik hoor juist van verschillende kanten: is er dan eindelijk de mogelijkheid om de contacten tussen die culturen op een goede manier te beschrijven, komen jullie met zo'n traditioneel verhaal! Precies hetzelfde verhaal als we op de middelbare school, veertig jaar geleden, te horen kregen! Maar ons verhaal probeert in eerste instantie vrij te zijn van morele oordelen. Ons uitgangspunt is dat we ruimte willen scheppen om in de klas een discussie te voeren. Het zou nu juist zo leuk zijn als leerlingen zeggen: dat bevoogdende, dat hoeft toch niet altijd slecht te zijn. Er waren toch ook Nederlanders die daar met goede intenties hebben rondgelopen. Het is

niet: óf er zijn alleen maar misdragingen geweest van wrede Hollanders, óf er was alleen maar de zendingsdrang van nobele blanken.'

Dat is in de hele menselijk geschiedenis toch het geval: een opeenvolging van misdragingen en nobel gedrag, ook van culturen ten opzichten van elkaar?

Jan: 'Het is juist om openheid te bieden over al het menselijk gedrag: ontmoetingen met verachting en bewondering. Dat wilden wij erin krijgen. We hebben daarbij duidelijk aangegeven dat de initiatieven doorgaans van de Nederlanders kwamen.

Dat het ook niet zozeer om uitwisseling ging, maar om de ontmoeting van twee culturen.

De suggestie dat die ontmoeting evenwichtig behandeld moet worden, is incorrect. Het blijkt duidelijk dat het accent aan een kant ligt: de één handelt en de ander heeft daar een reactie op. En dat kun je wel in beeld brengen. Dat is een van de punten van dit examen. Ontmoeting hoeft niet gelijkwaardig te zijn, zoals de mate van beïnvloeding dat ook niet is.'

Jeroen: 'Als je kijkt naar beïnvloeding: alles wat we beschrijven van de VOC, de handelsposten, het bestendigen van de machtspositie van de plaatselijke elites, het cultuurstelsel: sociaal-economisch en politiek-bestuurlijk is dat toch een enorme beïnvloeding geweest. En waar je over na kunt denken is de vraag of dat wenselijk was.'

Is dat morele oordeel niet een beetje flauwekul? Wat voegt jullie verhaal toe aan het oude verhaal van Hollanders die daar kwamen, ofwel: hoe maak je de beïnvloeding in de klas duidelijk?

Jeroen: 'De beïnvloeding is stof die je eigenlijk pas in de laatste lessen naar voren kunt laten komen. Er zit een opbouw in het thema.

In het begin is de ontmoeting heel sporadisch en beperkt tot een aantal plekken. Door het cultuurstelsel wordt ze dan op één eiland heel sterk georganiseerd; voor de lokale economie is dat heel ingrijpend geweest. Maar wat er toen op cultureel gebied precies gebeurd is, wat er in de hoofden van de Javanen omging, is voor mij ook een raadsel.

Dan komt de periode na de afronding van het gezag, als het gebied daadwerkelijk Nederlands-Indië is geworden, met duidelijke grenzen en ambtenaren,

wanneer men met de ethische politiek zelfs probeert dat gebied te beschaven en op te heffen. Dat lokt een reactie uit bij de Indonesiërs die roepen: mis-schien willen wij helemaal niet voor eeuwig als kolonie door het leven! Wij hebben recht op zelfbestuur. Naarmate de ontmoeting sterker wordt, groeit de weerstand en de spanning. En vervolgens komt daar, door een aantal externe factoren zoals de Japanse bezetting, een einde aan.

Als je dus het thema sec naar voren wilt halen, dan zul je dat pas aan het einde kunnen doen, als je de verschillende onderwerpen al behandeld hebt. En dan hoop ik dat de stukjes op z'n plaats vallen en een bevredigend inzicht geven.

Misschien is het wel wat naïef gedacht dat je dat soort dingen kunt overbrengen, maar dat lijkt me nou juist een van de aardige dingen om te doen. Dat je in vogelvlucht al die onderdeeljes kunt doornemen, en dan kunt zeggen: kijk, zo ontwikkelde zich dat. En een logisch gevolg zou dan zijn om een vergelijking te maken met de toestand in India onder de Engelsen en Indochina onder de Fransen.'

Maar daar hebben jullie bewust van af gezien. Op een gegeven moment noemen jullie het modern imperialisme en dan verwacht je toch minstens dat je ook het British Empire noemt. In sommige passages van de stofomschrijving klinkt duidelijk de 'white man's burden' van Rudyard Kipling door.

Jeroen: 'Ik weet nog dat we bij de eindredactie overlegden, of er een kleine uitleg, in een stukje van tien regels, moest komen over het moderne imperialisme; dat het ook in andere landen opkwam. Het is echter gesneuveld.

Maar elke leraar zou natuurlijk bij het moderne imperialisme moeten zeggen: jongens, dit is niet iets typisch

Nederlands, want ook Engeland en Frankrijk waren in die tijd bezig hun kolonies met militair geweld volledig onder controle te brengen.

De ethische politiek is wel echt een Nederlandse uitzondering. De gedachte achter the white man's burden is internationaal verspreid, maar de ethische politiek gaat veel verder.'

Theo: 'Natuurlijk kun je dat er allemaal bij halen. Je zou meer vergelijkingen met andere landen kunnen maken, vergelijkingen verder in het verleden en heden. Noem maar op. De vraag is alleen: moet je dat allemaal in de stof-

omschrijving opnemen, want alles wat je opneemt is ook toetsbaar in het centraal schriftelijk. En heel veel van de mensen die commentaar leveren zeggen: we hebben maar twintig uur voor dit onderwerp ter beschikking. Voor hen is het: het moet minder. En dan praten wij over wat er allemaal nog in had gemoeten.'

Jan: 'In zijn algemeenheid kun je zeggen dat alles wat hier genoemd wordt er allemaal in eerste instantie in gestaan heeft, maar dat het op een gegeven moment opgeofferd is aan duidelijkheid, eenheid en hét verhaal.'

Theo: 'En dat vind ik juist voor vbo/mavo zo belangrijk'

Moeilijke keuzes

Nu we het toch hebben over het opofferen van stof, waar zijn Daendels met zijn Grote Postweg en de Engelse tussentijd met Raffles gebleven?

Jan: 'Als je chronologisch correct werkt, heb je kans dat de leerling niets meer herkent. We hebben voor een aantal speerpunten gekozen. Daendels had zo'n speerpunt kunnen zijn, hij zou heel concreet over kunnen komen. In onze eerste opzet hadden we ook aan hem gedacht; we hebben aan alles gedacht tot aan de Grote Postweg toe. Maar toen we het verhaal moesten gaan verdichten, zijn een hoop zaken gesneuveld. Je moet dan zeggen: op die paar punten is het verhaal al herkenbaar, laten we ons daar op concentreren. Voor een groot deel van de negentiende eeuw is dat het Cultuurstelsel. En dan moet de docent zelf de vraag maar beantwoorden wat er in de eerste decennia van die eeuw gebeurde. Maar dat antwoord is dan niet meer toetsbaar.'

Hoe moet je eigenlijk de Indocultuur aan de leerlingen duidelijk maken?

Jan: 'Spekkoek uitdelen! We zijn de onderwerpen van de afgelopen jaren nagegaan en ook de kritiek daarop hebben we doorgenomen.

Wat blijkt aan te spreken: onderdelen die de mogelijkheid bieden om de leerlingen iets te laten beleven, ze iets te laten voelen. Juist de casus van de tempo doeloe doet dat. En hoewel strikt genomen de stofomschrijving zoiets niet hoeft aan te reiken – het is meer iets voor de katernen – hebben wij toch gemeend een dusdanig verhaal op te moeten nemen dat de stof in de klas kan gaan leven.

Zusters van de congregatie Zusters van Liefde in 1925. Deze Ursulinen hielden zich bezig met onderwijs en opvoeding van meisjes.

De stofomschrijving is dus meer dan een droge opsomming van vraag en antwoord geworden en wil de mogelijkheid een langer lopend 'verhaal' te vertellen niet bij voorbaat al uitsluiten.'

Waarom zijn er bij het havo/vwo-gedeelte vijf casussen en telt het mavo/vbo-gedeelte er maar drie? En waarom krijgen alleen de mavo en de vbo-leerlingen de casus 'Soekarno: Jappen-knecht of vrijheidsstrijder', een casus die toch voor alle leerlingen interessant was geweest?

Theo: 'Je hebt om te beginnen altijd de beperking van de hoeveelheid stof. De casussen komen er min of meer bovenop. Je moet er wel tijd voor hebben in de klas. En dan de keuze. We hebben toch in de eerste plaats gedacht: wat spreekt nou iedere categorie leerlingen het meest aan?'

Jan: 'In ieder geval moet een casus een interpretatie geven van iets wat in de lopende tekst al genoemd is. Daarbij moet een casus voor- en tegenstanders aan het woord laten. We hadden wel stof voor vijftien of twintig casus-onderwerpen. Dus dan ga je afstropen. Voor ons speelde ook mee dat je wel heel veel tijd en aandacht aan de casussen kunt besteden en de stofomschrijving korter kunt maken, maar verleden jaar werd er pas voor het eerst in het examen naar de casussen gevraagd. Het jaar daarvoor is er niets mee gedaan. Docenten klaagden daar ook over. We lopen nu vooruit op volgend jaar, want dan zijn ze helaas weer verdwenen. Het Cito ondervond grote moeilijkheden bij het maken van vragen bij de casussen.'

Jeroen: 'Het gebrek aan ruimte had ook te maken met het feit, dat er in ieder geval ook een andere casus in moest.

Kijk, je kunt in de lopende tekst wel een stukje opnemen over de komst, aan het begin van de twintigste eeuw, van de Europese vrouwen naar Indië en de Europese cultuur die ze meebrachten, maar dat is dan maar een obligaat klein stukje. In de nu opgenomen casus over Kartini konden we echt inhoudelijk ideeën en concrete informatie kwijt.'

Moest er dan een casus komen met een vrouw erin, waarvoor een ander onderwerp moest wijken?

Jeroen (ironisch): 'Nu is het jammer dat de vrouwelijk leden van de commissie niet aanwezig zijn. Die waren natuurlijk het best gekwalificeerd om hier antwoord op te geven.

Jan: 'Mag ik een voorbeeld geven? Laatst waren we op zoek naar een naam voor een deel van de Middel-eeuwen; er ontstond een hele discussie over de vraag of we die periode nu de Tijd van Monniken en Ridder of de Tijd van Nonnen en Jonkvrouwen zouden gaan noemen.'

Jeroen: 'Ik wil de suggestie toch bestrijden dat de dames in onze commissie deze casus erin hebben gedramd. Wij hebben unaniem beslist dat het wel degelijk leuk is als de leerlingen inzicht krijgen in de positie van de vrouw in de koloniale samenleving.'

De casus over Soekarno lijkt wat onzorgvuldig geformuleerd. In de katernen komen nu misschien twee bronnetjes over Soekarno als Jappenknecht en twee over hem als vrijheidsstrijder. Daarmee wordt een tegenstelling gesuggereerd die geen recht doet aan de historische complexiteit. Je kunt ook stellen: Soekarno was vrijheidsstrijder én Jappenknecht.

Jeroen: 'Dat geeft je juist een mooi voorbeeld om beeldvorming aan de orde te stellen. Je kunt begrijpelijk maken, dat sommige mensen in die tijd Soekarno als Jappenknecht zagen, terwijl anderen hem als vrijheidsstrijder zagen. En dat wij nu vinden dat hij, naar de huidige inzichten, helemaal niet zo'n onwaarsachtige rol gespeeld heeft.'

Theo: 'Als leerlingen bij deze casus voor mavo en vbo door hebben dat je op twee manieren kunt kijken naar een probleem, dan zijn we al een heel eind. En als ze die manier van kijken kunnen herkennen in een bron, dan is er heel wat bereikt. Als daar dan nog bovenop iets zou kunnen komen van: het beeld is wel heel erg zwart-wit, dan zou dat heel mooi zijn.

Jeroen: 'We hebben ook gehoopt met die casussen een stukje van de modernisering, zoals die in de tweede fase en het studiehuis plaatsvindt, met de nadruk op bronnen en vaardigheden, naar voren te laten komen. Dat is met die casussen wel erg leuk: je laat leerlingen bronnetjes gebruiken en zelf naar dingen kijken.'

Docenten die voor dit onderwerp nog maar een of twee uur in de week hebben, denken niet aan leuk met bronnetjes werken, maar aan stampen.

Jan: 'De moeilijkheid was dat, terwijl we met deze stofomschrijving bezig waren, we wisten dat de commissie-De Rooij zou komen en dat er weer het nodige zou veranderen in het geschiedenisonderwijs. We vermoedden dat de beeldvorming en de verhaallijn samen met de overzichtskennis weer terug zouden komen. Dus mochten wij er geen spel met kunstjes van maken, maar wil-

den we de mogelijkheid bieden tot een verhaal met een kop en staart. Anderzijds waren we ook gehouden aan de regels die nu nog gelden'.

Missie: zegen of straf?

Julie geven de casus over missie en zending wel een eigenaardige stelling mee. Je zult maar een heeroom hebben in de missie, en dan zie je het werk van zo iemand beschreven met 'zegen of straf'. Op twee momenten wordt in deze casus het Europees superioriteitsgevoel genoemd. Had je niet beter kunnen vragen of het werk van deze onbaatzuchtigen, wat dat waren de missionarissen en zendelingen toch veelal, een succes of een mislukking is geworden? Kun je nou werkelijk zeggen dat delen van Indië gestraft zijn door de missie?

Theo: 'Ik vind ten eerste dat onze stelling, zegen of straf, wat uitdagender is dan dat wat jullie voorstellen. Ik kan me overigens heel goed voorstellen dat individuele mensen met de beste bedoelingen naar Indië vertrokken om daar missie of zending te bedrijven. Maar als je naar de uitwerking kijkt van hun handelen op de cultuur daar en daarbij denkt aan wat er achterzat: wij hebben een religie die beter is ..., dan wordt het een hele andere kwestie. Dan is er toch sprake van westers superioriteitsgevoel! Overigens vind ik wel dat een leerling uiteindelijk zelf mag beslissen of hij het werk van de zending en missie een zegen vindt of niet.'

Jeroen: 'Leerlingen zouden in staat moeten zijn bij bepaalde uitingen van missie of zending Europees superioriteitsdenken te herkennen. Daarmee zeg je natuurlijk niet dat alle missie en alle zending uitging van superioriteitsdenken. Alleen dat er elementen van dat denken in zitten; er was paternalisme, er was een houding van: wij weten wel wat goed voor je is.'

Paters waren vaak degenen die het mees- te begrip hadden voor de inheemse cultuur, in ieder geval hadden ze er meer begrip voor dan de planters.

Jan: 'Op verschillende plaatsen komt toch duidelijk naar voren dat de cultuur van de mensen daar als minder werd beschouwd. Er moest iets overheen komen: het christendom. En daarmee zijn culturen aangetast, vernietigd zelfs. En dat zou je dus, wel wat metaforisch, als straf van de missie kunnen beschouwen. De ontmoeting was niet gelijkwaardig, er waren niet van beide zijden

wat compromissen. Nee, door de zending is de eigen cultuur weggevaagd.'

De mensen in Indonesië waren oorspronkelijk toch ook niet islamitisch? Geven jullie hier niet een politiek correcte voorstelling van zaken?

Jeroen: 'Wij willen als stofomschrijvingscommissie de leraren geschiedenis in Nederland niet een standpunt door de strot duwen. Wij wilden alleen de dingen wat scherper stellen om voor de leerling de contrasten die er zijn, duidelijk te maken. En als je zegt dat het een politiek correct standpunt is: misschien schemert er een veroordeling in door, maar de veroordeling zelf staat er niet. Er staat namelijk ook dat er veel humanitair werk werd gedaan.'

Jan: 'Dat werd een groot succes, want met de groei van het aantal scholen, groeide ook het nationalisme.'

Jeroen: 'De actualiteit op de Molukken werpt natuurlijk een heel nieuw licht op het werk van de zending en missie. Een ontwikkeling die we bij het schrijven van de stofomschrijving niet konden voorzien.'

Jan: 'We hebben wel geprobeerd de stofomschrijving zo te formuleren dat nieuwe ontwikkelingen daarin ook een plaats zouden kunnen krijgen, zonder dat al te tijdsgebonden elementen zouden overheersen. Ik kan me herinneren dat we de titel 'Indonesië, op weg naar eenheidsstaat', niet hebben gebruikt, omdat het er een paar jaar geleden op leek dat er helemaal geen eenheidsstaat zou blijven.'

Is de periode '45-'49 door jullie bewust kort gehouden? Want de aandacht die er in de stofomschrijving naartoe gaat, staat in schril contrast met de hoeveelheid aandacht die er in de literatuur naar uitgaat.

Jeroen: 'Als de korte beschrijving van deze periode de leerlingen zal aansporen om het volgende weekeinde aan opa te gaan vragen hoe het toen allemaal gegaan is, dan heb ik mijn doel wel bereikt. We hebben er inderdaad welbewust voor gekozen de laatste periode beperkt te houden.'

Multatuli

Ten slotte de casus over Multatuli. Hij voelde zich toch een wereldverbeteraar en geen antikoloniaal? Kijk maar naar de laatste bladzijde van de Max Havelaar.

Jan: 'Ook in deze casus zit hetzelfde patroon als in de andere casussen: een

Poster van het Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid eind jaren veertig. Javanen en Europeaan, karbouw en paard werken samen aan een gemeenschappelijke toekomst.

overdreven stelling om de leerlingen te verlokken om na te denken. Hier zit ook niet de suggestie in dat het een van de twee moet zijn.'

Theo: 'Multatuli is natuurlijk in bepaalde perioden bij bepaalde stromingen gebruikt als antikoloniaal.'

Jeroen: 'Zeg maar tegen je leerlingen, dat Multatuli in die tijd een anti-koloniaal was. Zelfs als je zijn oproep aan Willem III leest in de *Max Havelaar*. Want zoals de kolonie er in 1860 bij lag, was hij er tegen. En terecht. Hij was tegen de uitbuiting door de Nederlanders en dat de Nederlanders met hun koloniale systeem de uitbuiting door de regenten gewoon lieten gebeuren. En daardoor is hij de grondlegger geworden van de ethische gedachte.

Hij was echter geen antikoloniaal in de zin dat hij tegen het kolonialisme was. Dat antikolonialisme openbaarde zich pas vijftig jaar later.

We hebben er wel aan zitten denken in de casus op te nemen hoe de beeldvorming in Indonesië over Multatuli is en hoe ontzettend populair de film *Max Havelaar* daar is. Want daar zien ze Multatuli wel degelijk als een antikoloniaal: hij was de eerste die inzag dat het allemaal gemeen en onrechtvaardig was wat de Nederlanders deden. Voor Indonesische middelbare scholieren zou het een interessante casus zijn: weten jullie wel dat die held Multatuli eigenlijk helemaal niet zo'n anti-koloniaal was?'

De band verbroken

Een van de meest dramatische gebeurtenissen in de vier eeuwen lange betrekkingen tussen Nederland en de Indonesische archipel was de strijd voor de Indonesische onafhankelijkheid tussen 1945 en 1949. Deze strijd resulteerde in de definitieve ondergang van Nederlands-Indië en de geboorte van een onafhankelijk Indonesië, dat zich in de jaren die volgden steeds meer zou ontworstelen aan de band met de voormalige kolonisator, zodat voor Indonesië thans Nederland weinig meer is dan een klein land aan de Noordzee.

Dat de band tussen Nederland en Indonesië ooit verbroken zou worden, was in zekere zin onvermijdelijk en werd ook door koloniale denkers geaccepteerd. De ethische politiek hield immers in dat Nederland een zogeheten 'zedelijke roeping' had om het welzijn, de welvaart en de zelfstandigheid van de Indonesische bevolking te bevorderen.

'Wij zijn de voogden geworden dier miljoenen, wier lot in onze hand is gesteld', zo schreef de sociaal-democraat H.H. van Kol eens, waarmee hij namens vele Nederlanders sprak. 'Geleid door rechtsgevoel en humaniteit, moeten wij den Inlander doen deelen in de voordeelen onzer hoogere beschaving, hem opheffen tot een hooger standpunt, bevorderen zijn stoffelijk en zedelijk geluk. (...) Wij moeten het kind opvoeden tot een man'.¹

**Dr. H.W. van den Doel is verbonden
aan de Rijksuniversiteit Leiden.**

Affiche uit 1944.

Hollands meisje gefotografeerd tegen een achtergrond van vliegerende Javaanse katjongs (jongens uit de kampong).

Eenmaal volwassen zou Indonesië op eigen benen kunnen staan en vervolgens, zo hoopten de Nederlandse koloniale denkers aan het begin van de twintigste eeuw, vrijwillig een hechte band met Nederland onderhouden. Zo noemde de befaamde islamkenner Christiaan Snouck Hurgronje het vrijwillig samengaan van Nederland en Indië de verwezenlijking van een *'schoone politieke en nationale gedachte'*, dat het sluitstuk diende te zijn van een koloniale politiek die op de *'materieele inlijving (...) de geestelijke'* moest laten volgen. Dit laatste kon bereikt worden door een zogeheten associatiepolitiek die zou resulteren in de vorming van 'oostelijke' en 'westelijke' Nederlanders, *'in politieke en nationalen zin eene eenheid vormend, waaraan het rasverschil niet te kort doet'*.²

In Indië diende met andere woorden, zoals een andere protagonist van de ethische politiek, Ch.T. van Deventer, zou schrijven een maatschappij te worden opgebouwd, *'die haar welvaart en haar hogere beschaving verschuldigd is aan Nederland en dit denkbeeld erkent'*. Uiteindelijk zou dit moeten leiden tot een *'Indië onder Nederlandsche leiding, bestuurd door inlanders'*.³

Hoe anders zou de geschiedenis verlopen! Na 1945 wensten slechts weinig Indonesiërs vrijwillig hecht met Nederland verbonden te blijven en voerde Nederland tot tweemaal toe een heuse oorlog om zijn Indonesische onderdanen met geweld tot de orde te roepen. Van alle idealen uit het begin van de twintigste eeuw was weinig meer over en uiteindelijk werd de band tussen

Nederland en Indonesië verbroken, waarbij beide partijen in de woorden van koningin Juliana getekend werden door *'littekens van wrok en spijt'*.⁴ De post-koloniale relaties zouden zich dan ook kenmerken door vele wreveligheden, totdat Indonesië in 1992 de door veel Nederlanders gekoesterde ontwikkelingshulprelatie verbrak – waarmee het in feite zijn dekolonisatie voltooide. Vanaf dat moment onderhielden Nederland en Indonesië met elkaar een relatie zoals met willekeurig welk buitenland dan ook.⁵ De vraag is waarom het inderdaad tot deze radicale en ook gewelddadige breuk kwam, waarom met andere woorden de idealen van invloedrijke koloniale denkers als Van Kol, Van Deventer en Snouck Hurgronje in het geheel niet konden worden verwezenlijkt? Waarom werd de band verbroken?

Twee gescheiden werelden

Oprechte pogingen van Nederlands-Indië een moderne koloniale staat te maken, werden in de eerste twee decennia van de twintigste eeuw zonder enige twijfel gedaan. Ook het ontstaan van de Indonesische nationalistische beweging werd door de Nederlanders aanvankelijk toegelicht, zoals door de vooruitstrevende minister van Koloniën Th.B. Pleijte, die het ontstaan van de Sarekat Islam in de Tweede Kamer *'een groot geluk'* noemde omdat het voor een koloniaal bestuur een *'veel aangename en een veel grootscher taak'* was *'een ontwakend volk te leiden dan een slapend volk er onder te houden'*. Vandaar dat Pleijte in

maart 1918 vergaande voorstellen deed het koloniale bestuur te democratiseren.⁶

Geheel in deze lijn waren de zogeheten 'novemberbeloften' van gouverneur-generaal Van Limburg Stirum en het door de laatste in december 1918 instellen van een commissie voor staatkundige hervormingen onder leiding van J.H. Carpentier Alting, de president van het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië.

Deze commissie had haar rapport op 30 juni 1920 gereed. Hierin deed zij enkele verstrekkende voorstellen, die tot doel hadden Indië een zelfstandig deel van het koninkrijk te laten worden.⁷ Voortbouwend op de ideeën van vooruitstrevende liberale ethici als Van Deventer en Pleijte wenste de commissie Carpentier-Alting met dit alles van Nederlands-Indië een moderne en democratische koloniale staat te maken. Zij probeerde daarmee Nederlands-Indië in de pas te laten lopen met de ontwikkelingen in Brits-Indië en op de Filipijnen. Veel zou er echter niet van terecht komen.

Aanleiding voor het wijzigen van de koers waren de verschillende gewelddadige incidenten die zich na 1918 voordeden en het feit dat de nationalistische beweging met steeds radicalere eisen kwam. Het waren zaken die vele Nederlanders in Indië angst inboezemden en deden verlangen naar 'rust en orde'. Een diepere oorzaak was echter de langzame verandering van de Nederlandse visie op het karakter van de Indonesische samenleving. Voor de grondleggers van de ethische politiek, of zij nu van christelijke, liberale of socialistische huize waren, stond de gedachte voorop dat het mogelijk was Indonesiërs westerse ideeën en waarden bij te brengen en op moderne wijze te ontwikkelen zodat het streven naar een moderne koloniale staat niet meer dan logisch was.

Na de Eerste Wereldoorlog won echter de gedachte veld dat de Indonesiër 'oosters' was en juist moest worden gelaten onder het bestuur van de eigen traditionele hoofden en rechtsbeginselen. Westers geschoolde nationalisten waren in dit kader weinig meer dan van de eigen samenleving vervreemde en daardoor gevaarlijke individuen die maar beter ergens konden worden opgesloten.

*Bandung: twee werelden.
Straatbeeld
± 1930.*

Dit idee dat de oosterling 'oosters' was ging gepaard met het steeds sterker gescheiden naast elkaar leven van Europeanen en Indonesiërs.

De Nederlands-Indische samenleving kreeg in de jaren twintig en dertig het karakter van een complete apartheids-samenleving, waarbij 'blank' en 'bruin' door wetgeving en andere maatregelen strikt van elkaar gescheiden werden. De Nederlandse samenleving in Indië had na de Eerste Wereldoorlog daardoor weinig weg van de 'Indische' samenleving uit de tijd van tempo doeloe waar Indische-Nederlanders ook nu nog graag naar terugverlangen. De Nederlanders leefden hun leven zoals zij in Nederland gewend waren geweest in enkele grote steden als Batavia, Bandoeng, Soerabaja en Semarang, waar zeer Europees uitzien- de huizen stonden die ook in Wasse- naar of het Gooi hadden kunnen zijn gebouwd. Zij leefden daarbij vooral hun leven onder mede-Nederlanders en op Nederlanders wijze. Uiteraard waren er wel de vele bedienden, die vooral de Europese vrouw het werk uit handen namen, maar verder op de achtergrond bleven en vooral niet klaagden uit angst hun lucratieve betrekking te verliezen.

De Europeanen creëerden op deze wijze met andere woorden voor zich- zelf een geheel eigen wereld, die veel meer leek op de wereld in Europa en de Verenigde Staten dan op de Aziatische wereld waarin men in feite verbleef. De Europeanen kleedden zich volgens de laatste mode en reden in

auto's over geasfalteerde wegen naar het werk, in steden met moderne zie- kenhuizen, moderne kantoren en met winkels waarin Europese en Ameri- kaanse waar te koop was.

Hun ontspanning zochten de Euro- peanen onder elkaar thuis, in het res- taurant of bij een toneelvoorstelling. Verder waren er zwembaden, tennisba- nen en bioscopen, waar 'inlanders' werden geweerd. Hiernaast konden de Europeanen in de weekends de steden verlaten om zich naar hun vakantie- huisjes in de heuvels en bergen te begeven en daar letterlijk een 'frisse neus' halen.

De koloniale samenleving kreeg in de jaren twintig en dertig door dit alles nog sterker dan voorheen het karakter van een apartheidssamenleving, waar- bij de inheemse wereld voor de meeste Europeanen slechts een schimmig

decor was waartegen hun eigen leven zich afspeelde, een wereld waarvoor slechts weinigen echt belangstelling toonden en die maar weinigen pro- beerden te begrijpen. De 'inlanders' die men wel ontmoette, hadden zij in dienst genomen en waren uiteraard 'blij' en 'tevreden'.⁸

*'De blanke heeft in ons land zich zorgvul- dig afgezonderd', schreef Soekarno al in december 1927. 'Hij heeft zich afzijdig gehouden van alles wat niet "blank" was, hij wees iedere toenadering van onzen kant af; hij vormde hier een samenleving, die geen aanrakingspunten had met de Indonesische'.*⁹

Bij dit alles wensten de Nederlanders op Java te steunen op de inheemse bestuursaristocratie, waarbij zij de regenten steeds minder gingen zien als ambtenaren, maar meer als 'volks hoof- den' die hun gezag ontleenden aan, zoals De Kat Angelino schreef, de *'mythisch-magische sfeer'*. Ook de Utrechtse hoogleraar J.C. Kielstra sprak over een regent graag als over een *'half traditioneel-feudaal bestuurder, half amb- tenaar'*. Terwijl hierbij de nadruk steeds meer kwam te liggen op het eerste ele- ment in de functie van regent, die van traditioneel en autocratisch bestuurder, werd de introductie van westerse democratische instituties in de vorm van onder meer regentschapsraden steeds sterker van de hand gewezen. In de zogeheten 'buitengewesten' was het al niet anders. Hier was sprake van een 'refeodalisering' van het bestuur, waarbij werd bepaald dat in de zoge- heten 'zelfbesturende landschappen' het bestuur in overeenstemming met

Bloeiend amateurtoneel in Batavia: uitvoering in de jaren dertig.

de traditionele zeden en gewoonten diende te geschieden. Traditionele bestuursvormen werden daarbij gezien als *'de meest effectieve bestrijding van het communisme'* en het middel Indië *'tot rust en welvaart'* te brengen.

Vandaar dat in sommige streken, zoals in Zuid-Celebes en op Bali het *'traditionele'* inheemse zelfbestuur weer werd ingevoerd.¹⁰

Volgens directeur van Binnenlands Bestuur F.A.E. Drossaers was met dit alles *'de tijd gelukkig voorbij dat westerse democratie algemeen aangeprezen wordt en tot navolging moet strekken'*. Eindelijk was ingezien dat *'het voor de bestuursvoering beter is de staatkundige opbouw te doen aanpassen aan de oosterse verhoudingen'*.¹¹

Het cultuurrelativisme verhinderde met andere woorden dat de koloniale staat zich in de jaren twintig en dertig nog verder kon moderniseren, hetgeen uiteindelijk een fatale ontwikkeling zou blijken te zijn. Het was een beleid waarmee in de jaren twintig en dertig overigens ook veel vooruitstrevende Nederlandse koloniale denkers en ambtenaren konden leven. Cultuurrelativisme heeft natuurlijk ook iets vooruitstrevends. Voor al degenen die in de voetsporen van Multatuli in Indië 'iets schoons' wensten te doen, betekende het tevens het behoud van hun werkterrein. Een 'oosterse' samenleving behield immers in een 'westerse' wereld de behoefte aan een koloniale leiding. Ook de latere gouverneur van Nieuw-Guinea, Van Baal, meende in 1941 dat een moderne koloniale staat een *'hogere volksontwikkeling'* veronder-

stelde dan in Indië aanwezig was en dat de *'arbeid der Europese groep'* essentieel was voor het tot ontplooiing brengen van het land.¹²

De Tweede Wereldoorlog

Deze koloniale idylle met oosterse en tevreden inlanders en onmisbare Nederlanders werd wreed verstoord door de Tweede Wereldoorlog en de Japanse bezetting van Indonesië. De idylle werd overigens niet alleen verstoord, de Tweede Wereldoorlog tastte tevens de basis van de koloniale samenleving fundamenteel aan. In de eerste plaats betekende de gemakkelijke wijze waarop het Japanse leger Nederlands-Indië kon bezetten, een ernstige klap voor het Nederlandse prestige. Dit terwijl de koloniale heerschappij voor een belangrijk deel op het prestige van de Europese macht en het Europese kunnen was gebaseerd. In de tweede plaats betekende de Tweede Wereldoorlog de volledige uitschakeling van de Europese aanwezigheid in Indië. De eens zo machtige Nederlanders, de gouverneur-generaal, de residenten, de overige koloniale bestuursambtenaren, de eigenaren en beheerders van plantages en andere leden van de koloniale elite, verdwenen in interneringskampen, terwijl de Indo-Europeanen plotseling een kleine en kwetsbare minderheid bleken te zijn.

Wellicht het belangrijkste gevolg van de Tweede Wereldoorlog was echter – in de derde plaats – de mobilisering van de bevolking op Java. Niet alleen betekende dit dat Soekarno voor het eerst werkelijk de massa kon bereiken

en zijn positie van nationale leider definitief kon bevestigen, ook werden belangrijke groepen van de bevolking met Japanse ideeën geïndoctrineerd en in (para-)militaire organisaties georganiseerd. Vele Indonesische jongeren hadden hierdoor in 1945 een militaire training achter de rug en waren bereid voor hun onafhankelijkheid te strijden. De nationalistische beweging beschikte hierdoor nu niet meer uitsluitend over de macht van het woord, maar ook over de mogelijkheid de macht in de straat te grijpen.

De Tweede Wereldoorlog betekende ten slotte ook de doorbraak op het internationale toneel van de Verenigde Staten en de Sovjet Unie, twee anti-imperialistische grootmachten die (om geheel verschillende redenen) sympathiek stonden tegenover de nationalistische bewegingen in Azië en Afrika.¹³

Het was overigens tegen de laatste achtergrond – met andere woorden naar aanleiding van het anti-imperialisme van de Verenigde Staten – dat de Nederlandse regering bij monde van koningin Wilhelmina in december 1942 verklaarde *'dat geen politieke eenheid en verbondenheid op den duur kunnen blijven bestaan, die niet gedragen worden door de vrijwillige aanvaarding en de trouw van de overgrote meerderheid der burgerij'*.

De staatkundige orde binnen het koninkrijk diende daarom na de oorlog ingrijpend hervormd te worden, waarbij voorop stond dat het rijk zou worden gebouwd *'op een grondslag van volledige deelgenootschap, die de voltooiing zal beteekenen van hetgeen zich in het verleden reeds heeft ontwikkeld'*. Dit betekende dat ieder deel van het rijk in het vervolg geheel zelfstandig de eigen, interne aangelegenheden zou kunnen behartigen, terwijl er voor verschil van behandeling op grond van ras of landaard geen plaats meer zou zijn. Na de oorlog zou er met andere woorden tussen Nederland en Indonesië geen sprake meer zijn van een zuiver koloniale relatie.

Dat was iets waarnaar vijftientwintig jaar eerder de commissie-Carpentier-Altling ook al naar had willen streven. In die zin bracht de 7 December-toespraak dan ook weinig nieuws.¹⁴

Ook het grote toneel bezocht Indië. Hier Fie Carelsen in 1935 tijdens een souper na de voorstelling in Batavia.

De Indonesische revolutie

Toen in augustus 1945 de Tweede Wereldoorlog ook in Azië tot een einde kwam, waren Nederland en Indonesië al vervreemd van elkaar. Niet alleen wisten slechts weinig Nederlanders wat er zich gedurende de Japanse bezetting in Indonesië had afgespeeld, ook in de decennia vóór 1942 hadden Nederlanders en Indonesiërs niet samen, maar naast elkaar geleefd. In feite was de band tussen Nederland en Indonesië al lang verbroken, zonder dat de meeste Nederlanders zich hiervan bewust waren. Vandaar dat veel mensen zo verrast waren door de Indonesische revolutie en dat zij deze revolutie ook lange tijd niet naar waarde konden schatten.

Zelfs de conclusie dat hier inderdaad sprake was van een heuse revolutie, wisten slechts weinigen te maken.

Zoals zoveel revoluties in de wereldgeschiedenis had de Indonesische revolutie overigens een chaotisch karakter waarbij verschillende groeperingen verschillende doelen nastreefden. Wel werd in belangrijke delen van de archipel de traditionele elite definitief uitgeschakeld, waarmee de mogelijkheid voor Nederland om de vooroorlogse politieke draad weer op te nemen, voorgoed verdwenen was. Verder waren alle Indonesiërs het over één doel eens: Indonesië moest een onafhankelijke staat worden, los van Nederland. Wat de revolutie met andere woorden ook was, zij was in ieder geval voor iedereen een *nationale* revolutie en het verdelen van de aanhangers van de Republiek Indonesië in 'gematigde' en 'radicalen' deed daar aan niets af.

Gezien de Nederlandse koloniale politiek na 1920 was het ook *onvermijdelijk* dat de onafhankelijkheid van Indonesië via een revolutie tot stand zou komen. Ook gematigde nationalistes hadden immers niets van de Nederlanders te verwachten gehad.

Natuurlijk werd de revolutie mede gevoerd door de economische ellende waarmee veel Indonesiërs in 1945 te kampen hadden en gedragen door ongeduldige pemoeda's. Maar dat zij werd ondersteund door zowel Soekarno, de nationalistische beweging, de oude aristocratische bestuurselite, als de meeste islamitische geestelijken was het gevolg van het jarenlange conservatieve Nederlandse koloniale beleid. Langs de wegen der geleidelijkheid kon

'Het Gooi' van Indië: Madoeraweg, hoek Javaweg in Batavia.

er simpelweg niets bereikt worden. In deze zin kan de *bersiap* even goed op het conto van het vóóroorlogse Nederlandse bestuur worden geschreven als op de rekening van revolutionaire benden. Dat het tot een revolutie kwam, met alle minder plezierige gevolgen van dien, was met andere woorden primair een gevolg van de Nederlandse weigering na 1918 verder te gaan op het pad van modernisering en democratisering.¹⁵

Het was voor de Nederlanders buitengewoon moeilijk zich met de nieuwe Indonesische realiteit zoals die zich in 1945 ontwikkelde te verzoenen. Luitenant-gouverneur-generaal Van Mook probeerde naar het voorbeeld van de Fransen in Indochina in Indië 'een soort *Indonesisch gemeenebest of vereenigde staten van Indonesië*' te vestigen, alles met het doel de Nederlandse positie in de archipel te handhaven. Zijn ideeën werden regeringsbeleid en op 10 februari 1946 wereldkundig gemaakt. Hierbij werd aangekondigd dat Nederland zou streven naar de vorming van '*het Gemeenebest Indonesië, opgebouwd uit landen met een uiteenlopende mate van autonomie*' dat een '*volledig en vrijwillig deelgenootschap*' binnen het Koninkrijk der Nederlanden zou kunnen krijgen. Hierbij werd Indonesië weliswaar 'de vrije zelfbeschikking' in het vooruitzicht gesteld, maar slechts '*binnen den arbeidsduur van de thans opkomende generatie*'.¹⁶

Zowel de gematigde als de radicale groeperingen binnen de Republiek Indonesië wensten echter iets anders, namelijk datgene wat de Filippijnen al op 4 juli 1946 hadden gekregen en India en Pakistan in het vooruitzicht was gesteld: de volledige onafhankelijkheid. Nederland wenste echter niet verder te gaan dan het accepteren van een zelfstandige Verenigde Staten van Indonesië binnen een Nederlands-Indonesische Unie met een Nederlands gezinde regering.

Desondanks probeerde Van Mook een alternatief te creëren voor de Republiek Indonesië door de deelstaat Oost-Indonesië te vormen en de vorming van de deelstaat Borneo voor te bereiden. De luitenant-gouverneur-generaal had hierbij voldoende inzicht om alsnog de moderne koloniale staat te vestigen die Van Deventer en Pleijte voor ogen had gestaan, maar die na 1918 nimmer van de grond was gekomen – een staat die ook voor modern geschoolde Indonesiërs aantrekkelijk zou zijn. Van Mook probeerde met andere woorden een staat te vormen met parlementen en regeringen waarin vrijwel uitsluitend Indonesiërs zitting hadden, maar onder een Nederlandse gouverneur-generaal, met een overheidsapparaat waarin Nederlandse ambtenaren werkzaam waren en een economie waarin het westerse bedrijfsleven actief kon zijn; een Indië onder Nederlandse leiding, maar bestuurd door Indonesiërs.

Het grootste, en naar bleek onoverkomelijke probleem waarmee hij hierbij geconfronteerd werd, was de onmogelijkheid een alliantie te sluiten met de moderne Indonesische elite, die zich sterker tot de Republiek Indonesië voelde aangetrokken dan tot Van Mooks constructie. De Nederlanders moesten daarom bij de opbouw van het federale Indonesië genoeg nemen met conservatieve aristocraten. Decennia van conservatief koloniaal beleid konden niet op korte termijn worden goedge maakt.¹⁷

Uiteindelijk werd er tot tweemaal toe naar de wapens gegrepen, de tweede keer in december 1948. Vooral deze tweede politieke actie was een politieke en militaire misrekening van formaat, tegen de nadrukkelijke wens van de Verenigde Staten in, de ervaringen uit de periode na de eerste militaire actie negerend en slechts hopen op de steun van de leiders van het federale Indonesië, die hun positie weliswaar aan de Nederlanders te danken had-

den, maar die ook zo hun eigen belangen hadden te verdedigen. De realiteit werd zowel door de Nederlandse regering als door de Nederlandse militaire top in Indië volledig uit het oog verloren, met als gevolg dat tienduizenden Nederlandse militairen op pad werden gestuurd voor een *mission impossible* die honderden Nederlanders en tienduizenden Indonesiërs de dood in zou jagen. Mocht het Nederlandse falen ergens zichtbaar zijn worden, dan is het wel in de weken en maanden na het begin van deze laatste desperate poging met geweld de eigen zin door te drijven.¹⁸

Ten slotte

De vraag dringt zich op waarom men aan Nederlandse zijde nu zo hardnekkig aan het bezit van Indië bleef vasthouden, waarom men het bestaan van de Republiek Indonesië wilde ontkennen of bagatelliseren en waarom men mogelijkheden bleef zien gewapenderhand zijn zin door te drijven? Het antwoord is in feite simpel: Nederland meende een schone taak in Indië te moeten verrichten, meende gehoor te moeten geven aan zijn 'zedelijke roeping', meende hierop zelfs recht te hebben.

Zoals minister Jonkman in het in juli 1946 formuleerde: 'Welke fouten wij ook gemaakt hebben, wij hebben proefondervindelijk bewezen, traditioneel recht te hebben op een taak overzee. Daartoe behoeven wij een wereldrijk'.¹⁹

Nederland had met andere woorden 'recht' op zijn plaats in Indië, maar vooral om er gehoor te geven aan zijn 'plicht' land en volk er tot ontwikkeling te brengen. 'Macht schept nu eenmaal verantwoordelijkheid', zou bestuursambtenaar Van Baal later schrijven.²⁰

Afstand doen van deze verantwoordelijkheid wensten de Nederlanders niet. Ook volgens Van Mook was het noodzakelijk dat het Westen Zuidoost-Azië niet in de steek liet, aangezien anders de 'vrijmaking' van het gebied gepaard zou gaan met 'de vernietiging van hetgeen het Westen, vooral in Zuid-Oost-Azië, aan economische en culturele waarden heeft opgebouwd'.

Zelfs in februari 1949, nadat Nederland voor de tweede maal tegen Indonesië ten strijde was getrokken, meende hij 'dat wij, Nederlanders en Indonesiërs tezamen, de kans hebben om iets te verrichten, dat groots genoemd mag worden en dat ook voor Zuid-Oost-Azië een weg naar een betere toekomst kan openleggen'.

Van Mook sprak daarbij nog steeds van 'een grote, gezamenlijke toekomst' voor Nederland en Indonesië.²¹ 'Wij hadden een taak in Indonesië en wij waren zelfs zedelijk niet verantwoord, die taak prijs te geven', zou minister Van Maarseveen tijdens de verdediging van het wetsontwerp-Soevereiniteitsoverdracht Indonesië in de Tweede Kamer zeggen. 'Indië was onze trots. (...) Zeker, wij hadden op ons genomen Indië tot zelfstandigheid te brengen... maar ons volk geloofde niettemin in zijn hart, dat dit alles slechts op de lange duur zou geschieden en dan nog in enge verbondenheid met ons, misschien zelfs onder onze uiteindelijke leiding'.²²

Dit roepingsbesef verduisterde lange tijd de realiteitszin. Hierbij speelde overigens mee dat de Nederlanders ook vóór de Tweede Wereldoorlog een beeld van Indië hadden gekoesterd, dat steeds minder met de realiteit te maken had gehad, een beeld van de 'oosterse' inlander die gelukkig was onder de Nederlandse leiding. Het viel daarom velen niet mee zich aan de realiteit van de periode na de oorlog aan te passen. Pas nadat de Nederlandse politiek in 1949 op alle fronten was mislukt, zou de rede bij de Nederlanders doorbreken. Een herstel van de band tussen Nederland en Indonesië zat er toen al niet meer in – die band was reeds lang daarvoor definitief verbroken.

Noten

- 1 H. van Kol, 'In welke mate en onder welke voorwaarden behoren inlandsche bestuursinrichtingen te worden gehandhaafd?', *De Nieuwe Tijd. Sociaaldemocratisch maandschrift* 5 (1900) 214-231; H. van Kol, 'Ontwerp-program voor de Nederlandsche koloniale politiek (Congres S.D.A.P. 1901)', *De Nieuwe Tijd. Sociaaldemocratisch maandschrift* 6 (1901) 197-220.
- 2 C. Snouck Hurgronje, *Nederland en de Islām. Vier voordrachten gehouden in de Nederlandsch-Indische bestuursacademie* (Leiden, 1911), 78-101, in het bijzonder: 85, 89-90 en 96.
- 3 Ch.T. van Deventer, 'Insulinde's toekomst', *De Gids* 72 (1908) III, 69-99, aldaar 74-76, 83-84 en 99.
- 4 Rede Juliana, in: S.L. van der Wal, P.J. Droogelever en M.J.B. Schouten (red.), *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950* (20 dln.; 's-Gravenhage, 1971-1996) (hierna aan te halen als NIB), XX, bijlagen no. 4.
- 5 H.W. van den Doel en P.C. Emmer, 'De dekolonisatie van Nederland', *Internationale spectator* 54 (2000) 339-346.
- 6 *Handelingen der Staten Generaal*, 1917/1918,

Het Indonesisch leger tijdens de vrijheidstrijd.

Tweede Kamer, bijlagen, no. 356, memorie van toelichting (citaten op 5 en 8-9); vgl.: H.W. van den Doel, *De Stille Macht. Het Europese binnenlands bestuur op Java en Madoera 1808-1942* (Amsterdam, 1994) 319-327.

- 7 Verslag van de commissie tot herziening van de staatsinrichting van Nederlandsch-Indië ingesteld bij gouvernementsbesluit van den 17en december 1918 no. 1 (Weltevreden, 1920) 1-57.
- 8 H.W. van den Doel, *Het rijk van Insulinde. Opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie* (Amsterdam, 1996) 189-194.
- 9 [Soekarno], 'Naar het bruine front!', *Soeloeh Indonesia Moeda* (1927-1928) 2-5, aldaar 3.
- 10 H.W. van den Doel, *De stille macht*, 420-421.
- 11 H.W. van den Doel, *De stille macht*, 376-430.
- 12 J. van Baal, 'Solidariteit', *Koloniaal Tijdschrift* 30 (1941) 14-34, aldaar 33-34.
- 13 H.W. van den Doel, *Afscheid van Indië. De val van het Nederlandse imperium in Azië* (Amsterdam, 2000) 62-72.
- 14 Cees Fasseur, *De weg naar het paradijs. En andere Indische geschiedenissen* (Amsterdam 1995) 224-231.
- 15 Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 73-110.
- 16 Regeringsverklaring van 10 februari 1946, in: NIB, III, Bijlagen no. 2; Toelichting van de Indische regering op de regeringsverklaring van 10 februari 1946, 26 februari 1946, in: ibidem, Bijlagen no. 3.
- 17 Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 238-273.
- 18 Ibidem, 283-305.
- 19 NIB, V, p. 59, nt. 2.
- 20 J. van Baal, *Ontglipt verleden. Verhaal van mijn jaren in een wereld die voorbijging* (2 dln.; Franeker, 1986-1989) II, 163.
- 21 H.J. van Mook, *Indonesië, Nederland en de wereld* (Amsterdam, 1949) 11-12 en 229.
- 22 *Handelingen Staten Generaal 1949-1950*, Tweede Kamer, 884

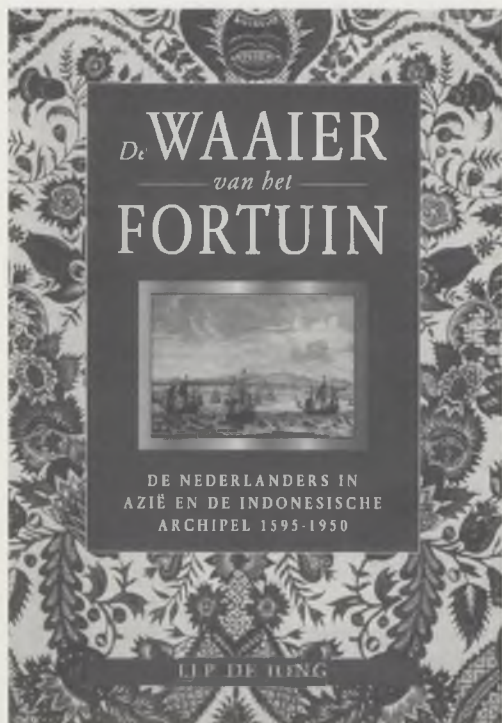
Fortuyn trock overzee
en ging nae het Oosten
bruizen en hield in
Indiën ten langen leste
stand

Joop de Jong

"De waaier van het fortuin"

Omdat het eindexamen geschiedenis in 2001 en 2002 in het teken staat van 'Nederland en Indonesië. Vier eeuwen contact en beïnvloeding' en 'De waaier van het fortuin' het meest recente overzichtswerk is dat zowel dit onderwerp als deze periode bestrijkt, verzocht de redactie van Kleio mij iets te vertellen over de ontstaansgeschiedenis en de inhoud van dit boek en vooral de culturele component speciale aandacht te geven.

14

Dat aan het boek diepere hoogst nobele motieven ten grondslag liggen, welke auteur zou het ontkennen? De diepere motieven hebben in mijn geval te maken met een al lange fascinatie voor Azië, specifiek voor de relaties van Nederland met Indonesië. Die fascinatie dateert al van de tijd dat ik als negentienjarige dienstplichtige militair in onze laatste koloniale oorlog in 1962 in Nieuw-Guinea belandde. Het waarom van mijn aanwezigheid, het waarom van de Nieuw-Guinea-kwestie vertaalde zich in het waarom van de Nederlandse aanwezigheid in de regio. Ik kon mijn fascinatie botvieren tijdens mijn studie geschiedenis en verder voortzetten via mijn werk op het ministerie van Buitenlandse Zaken waar ik jarenlang hoofd van het bureau Indonesië was. Zij verdiepte zich verder in de dissertatie *Diplomatie of strijd*, die ik in 1988 voltooide en die handelde over de dekolonisatieperiode 1945-1950. Ook in mijn huidige functie houd ik mij volop met de Aziatische realiteit bezig.

De directe aanleiding voor *De waaier van het fortuin* was de rijke oogst aan Indië- en Indonesië-werken van de

afgelopen twintig jaar en de herhaalde kritiek van allerlei scribenten dat Nederlandse historici alleen maar detailstudies schreven en geïntegreerde geschiedverhalen overlieten aan buitenlanders. Er leek – toen ik in 1988 aan dit project begon – behoefte te bestaan aan een overzichtswerk over de geschiedenis van de Nederlanders in Azië, specifiek in de Indonesische archipel. Een dergelijk overzicht was er op dat moment nog niet. Later verschenen wel overzichten, (zoals die van Van Goor, Van den Doel en Houben) maar gelukkig voor mij had de ene niet de opzet die ik had gekozen en bestreken de andere deelstudies meer beperkte periodes.¹

Mijn nieuwsgierigheid werd niet alleen gevoed door het onderwerp maar ook door het contrast in interpretaties die verschillende auteurs er op na hielden. Zo was er de Indonesië-historicus Van Leur die trachtte af te rekenen met de hardnekkige veronderstelling van een militair en economisch dominante Compagnie en poneerde dat de VOC zich aan het bestaande Aziatische handelspatroon aanpaste.² Omdat de oude

Dr. J.J.P. de Jong is Aziëdeskundige, verbonden aan het ministerie van Buitenlandse Zaken.

imperialistische stelling desondanks in allerlei nieuwe varianten terugkwam, wierp dat de vraag op hoe de Compagnie en de staten in Azië zich met elkaar verhielden.

Dan was er de in 1997 overleden Rob Nieuwenhuys, decennialang de nestor van de Indische belletristie, met zijn onvolprezen, schitterende *Tempo Doeloe*.³ Ik weet nog goed hoe verbaasd ik was, toen ik in het midden van de jaren zestig dit fotoboek onder ogen kreeg. Zijn beelden van Indische, gekleurde mensen contrasteerden evident met de toenmalige geschiedschrijving die alleen een scherpe tegenstelling liet zien tussen een witte bovenlaag en 'Inlanders'. Voor mijn oog ontwikkelde zich het beeld van een andere, minder eenduidige, gemengde samenleving en cultuur; een impressie die nog eens krachtig werd onderstreept door het briljante werk van de Australische historica, Jean Gelman Taylor.⁴

De vraag hoe dit Nederlandse handelsrijk in Azië, specifiek in de Indonesische archipel, werd gegrondvest, zich ontplooid en ook weer onderging, hoe hieruit een koloniaal imperium ontstond, dat zich eerst op 'plantage Java' concentreerde en vervolgens in een duidelijk 'imperialistisch' getoonzette periode van diepgaande veranderingen de rest van de archipel bestreek en hoe uit dit alles een moderne kolonie ontstond, vormt het uitgangspunt van dit boek. Het boek wordt afgesloten met de intrigerende vraag hoe in een betrekkelijk korte periode aan 'het koloniale project' een einde kwam.

Thema's

De waaier bevat drie rode draden. Het ging de Nederlanders primair om handel te drijven; het vergaren van fortuin. Het behalen van winst was de reden waarom zij over geheel Azië uitwaaiden. De titel die op het eerste gezicht zo poëtisch klinkt: 'de waaier van het fortuin', moet dan ook letterlijk worden genomen.

Dat de Nederlanders daarbij het geluk aan hun zijde hadden, was daarbij buiten kijf. Het leverde het motto op van het boek dat ik ontleende aan Joost van den Vondel 'Fortuyn trock overzee en ging nae het Oosten bruizen en hield in Indiën ten langen leste stand'.

De vraag op welke wijze de VOC en later het gouvernement als economische organisatie draaiden, is al met al de eerste rode draad van dit boek.

Schepen van kleine compagnieën in 1599 vóór Bantam in gevecht met jonken van plaatselijke bewoners, gesteund door Portugezen – prent uit Pontanus, Historische beschrijvinghe der seer wijt beroemde coop-stadt Amsterdam (1614).

De tweede rode draad is politiek en betreft de vraag hoe de Compagnie haar economische activiteiten in de commerciële en politieke context van het toenmalige Azië vorm gaf en hoe zich vanuit het handelsrijk van de Compagnie en de schaarse, vaste steunpunten een steeds intensiever wordende territoriale en bestuurlijke aanwezigheid ontwikkelde, eerst op Java en vervolgens ook in de buitengewesten.

Deze ontwikkeling riep tegelijkertijd de tegenkracht in het leven die de koloniale aanwezigheid zou vernietigen, terwijl zij tevens de koloniale structuren overnam: het nationalisme.

Het derde thema heeft alles te maken met de wijze waarop de Nederlanders zich in hun wonen en werken aan Azië aanpasten: het ontstaan, de bloei en de verdere lotgevallen van een gemengde samenleving en cultuur; niet alleen een van de grondslagen van het moderne Indonesië, maar ook de bakermat van de Indische cultuur in Nederland.

Ik heb deze thema's zo transparant mogelijk aangepakt. Via de titels van de verschillende hoofdstukken en het zakenregister achterin zijn de drie rode draden makkelijk te volgen. Het is dan ook mogelijk (sub)onderwerpen systematisch uit te lichten. In verschillende hoofdstukken wordt verder de historische discussie over belangrijke thema's gepresenteerd met mijn eigen oordeel aan het slot, terwijl de belangrijkste literatuur in een beredeneerde verantwoording achterin het boek per hoofdstuk wordt weergegeven. Het is daardoor mogelijk om in een kort tijdbestek de discussies te traceren rond vragen zoals: waren het kruidnagelmonopolie

op de Molukken en het Cultuurstelsel een ramp voor de bevolking, kende Indië voor 1942 een 'Apartheidssysteem' etcetera.

Dwars door de drie rode draden van het boek loopt de alles dominerende vraag welke structuren zich voortzetten en waar er veranderingen optraden; kortom het thema van de continuïteit en discontinuïteit. Het mondt uit in de slotvraag wat de Nederlandse erfenis is in Indonesië en omgekeerd die van Indonesië/Indië in Nederland.

Politieke en economische aanpassing

Wat bleef er, wat veranderde, wat verdween? In de aanpassing aan de Aziatische wereld zowel economisch, cultureel als lange tijd ook politiek, lag het geheim en de kracht van de langdurige aanwezigheid van de Nederlanders in Azië.

Lange tijd is gedacht dat de wijze waarop de VOC haar relaties met de Aziatische rijken inrichtte, een veredelde vorm was van 'landje pik'. Het systeem heeft generaties historici op het verkeerde been gezet, maar had echter niets met gebiedsafstand te maken. Op enkele uitzonderingen na paste de Compagnie zich in hoge mate aan de Aziatische praktijk aan door gebruik te maken van de feodale methodes die in de relaties tussen Aziatische rijken gebruikelijk waren.

Die methodes liepen sterk uiteen. Buitenlandse handelaren konden vanuit hun woonwijken in de Aziatische havensteden, hun factorijen en forten, producten aan- en verkopen in ruil voor een heffing die zij aan het lokale feodale gezag, veelal de 'havenmeester' alias sjahbandar, dienden te voldoen.

Zij konden ook contracten afsluiten met de feodale supervisors van de sjah-bandars, de lokale vorsten, die daarvoor in ruil nogal eens politieke of militaire bescherming verlangden. Dit laatste kwam regelmatig voor omdat vele rijken een nogal zwakke interne structuur hadden. Vooral in Zuidoost-Azië was dat het geval. De VOC hield in de meeste gevallen de boot af. Men wilde wel gunstige leveranties, maar geen verdergaande militaire of politieke verplichtingen. De vorsten probeerden van hun kant weer het aanbod zo aantrekkelijk mogelijk te maken door de Compagnie aan te bieden zelf lokale leenman te worden met alle economische voordelen vandie. Aldus werd de Compagnie geleidelijk aan de noordkust van Java 'binnengezogen'.

Van het beeld van een assertieve, imperialistisch ingestelde Compagnie blijft al met al niet zoveel over. Het aantal gebieden onder direct VOC-bestuur bleef in de gehele periode vrij beperkt; ook op Java. Pas onder Daendels werd dit eiland veroverd. Er waren binnen de Compagnie weliswaar wel eens stromingen die direct beheer over producten leverende gebieden opeisten, maar dominant werden ze niet. Zo vond begin zeventiende eeuw een scherpe discussie plaats tussen Coen en andere bewindhebbers over de vraag of de Compagnie de Molukken, op dat moment het enige wingebied ter wereld van kruidnagelen en nootmuskaat, onder directe controle diende te krijgen. Coen kreeg zijn zin, maar het

resultaat was een reeks uiterst bloedige en langdurige oorlogen die de VOC veel geld kostten.

De achteruitgang van de Compagnie was echter veel meer te wijten aan bedrijfseconomisch en politiek onvermogen, veranderingen in de inter-Aziatische handel en politieke constellatie en de opkomst van de particuliere handel.

De vraag of het koloniaal bestuur zich diende aan te passen of juist westers getinte hervormingen moest doorvoeren, deed zich heel pregnant voor na de verovering van Java. Een drietal hervormers, Daendels, Raffles en Van der Capellen probeerde de productie van landbouwgewassen en het bestuur op moderne westerse leest te grondvesten. Het werd een ramp die uitmondde in massaal verzet van de Javaanse adel, de Java-oorlog. Eind van het liedje was een terugkeer naar de oude feodale principes, het Cultuurstelsel. Aanpassing aan de Aziatische realiteit bleef het motto.

De gemengde cultuur

Aanpassing aan de Aziatische omgeving was ook het patroon dat de VOC en ook lange tijd het gouvernement in de negentiende eeuw volgden in de wijze waarop men leefde, woonde en werkte. In de VOC-enclaves leefden de mannelijke *expatriates* samen met Aziatische en Euraziatische vrouwen; een groot deel van de gemeenschappen was gemengd van samenstelling en er ontwikkelde zich een sterk gemengde cultuur waarbij eerst het

Portugees, later het Maleis voertaal was.

De Nederlanders hadden dit systeem overgenomen van de Portugezen en deze hadden het weer ontleend aan de aloude handelarenenclaves die in het hele Aziatische handelsnetwerk waren te vinden. Pogingen van het gouvernement Amsterdamse weesmeisjes en nogal commercieel ingestelde dames de enclaves te laten bevolken, werden geen succes.

Deze gemengde samenleving leverde generaties scribenten, 'totoks' die rechtstreeks uit Nederland afkomstig waren, een 'cultuurschok' op. Nicolaus de Graaff, scheepschirurgijn en auteur van goed gelezen reisverhalen, richtte er vrijwel alle batterijen van zijn verontwaardiging op:

'Dese vrouwtjes dan in het generaal aangemerkt, soo Hollandse, als ook Kastise en Mistise, insonderheid op Batavia, sijn 't meestendeel so pragtig, so hovaardig, so darter en weelderig, dat sy van brootdronkenheid nauwelijks weten hoedanig dat sy haar sullen aanstellen.'

Weinig punten ontsnapten aan zijn kritische blik: het kauwen van sirih, de opvoeding van de kinderen, het feit dat deze geen Nederlands spraken, de dagelijkse badgewoontes, de pomp en staatsie waarmee de dames zich in het openbaar vertoonden, hun 'verdorvenheid' en 'indolentie': *'deze Oost-Indise vrouwtjes sijn bijkans te luy datse langs vloer gaan.'*

In deze mestizo-cultuur weerspiegelden zich invloeden uit het gehele VOC-handelsnet. Architectuur, sociale en culturele uitingen toonden een uiterst gemêleerd karakter. Zowel op Ceylon als op Java ontwikkelde zich een typerende gemengde bouwstijl. Zeer populair was het om eigen slavenorkesten te hebben waarvan de leden uit het gehele VOC-handelsnet kwamen, Indiase dansjongens en -meisjes of 'ronggengs' te laten optreden of naar de Indonesische en Chinese wajang te kijken. Meubels, zilverwerk en grafzerken kenden vaak een gemengde ornamentalistische stijl. Ook in de informele kleding werden Aziatische gewoonten overgenomen. Een populaire dracht was bijvoorbeeld de uit India stammende 'kabaja'. Voor (Eur)aziatische vrouwen was de kabaja zelfs de formele dracht met daaronder een sarong.

Oud-Hollandse dubbele ophaalbrug in Jakarta over de Kali Besar.

Oneuropees waren ook het op grote schaal geld uitgeven, het belang dat werd gehecht aan uiterlijk vertoon, het leven in ruime, open landhuizen en villa's, het eten dat naast Europees voedsel ook gekruide Indonesische gerechten en rijst omvatte, slavinnen die bedienden bij de maaltijd; het algemene door totok-schrijvers verafschuwde gebruik om *sirih* te kauwen en het roken van een 'kabaalpijp', 'hoeka' of 'habbel babbel' van VOC-dienaren die in Bengalen hadden gezeten.

Het hoogtepunt van deze gemengde cultuur vormde de tweede helft van de achttiende eeuw. De bovenste lagen van de Compagnie die eerst zeer toegankelijk waren geweest voor sociale klimmers (gouverneur-generaal Camphuys was een voormalige zilversmid-leerling) werden steeds geslotener van aard. Er ontstonden Indische clans die elkaar de hogere posities toespeelden. In deze clans speelden vrouwen een cruciale rol. Het Compagniespersoneel was verboden om persoonlijk verworven bezittingen mee naar huis te nemen. Overdracht aan hun vrouwen en dochters was de enige mogelijkheid voor VOC-mannen hun privé verworven kapitaal te bewaren. Rijke erfdochteren en weduwen waren dan ook voor jonge, uit Nederland afkomstige mannen een populaire manier om snel rijk te worden! Menige verarmde aristocratische familie uit Nederland trachtte op die manier boven Jan te geraken!

Deze Indische clans kwamen onder de Britse luitenant-gouverneur Raffles en diens vrouw zwaar onder vuur te liggen. Toen het Nederlands gezag terugkeerde, kwam aan de machtspositie van de Indische families definitief een einde, maar helemaal uitgeschakeld werden ze niet. De nieuwe kersvers uit Nederland afkomstige elite en aanstormende middenklasse trouwden met de rijke Indische erfdochteren en weduwen. Multatuli's broer, Jan, was er een van. Er ontstond al met al een nieuwe elite waarin het Indische element een nadrukkelijke rol speelde.

Ook de gemengde cultuur kreeg felle aanvallen te verduren, maar werd niet volledig weggevaagd. Wel ontstond er tussen de Europese en Aziatische wereld een scherpere scheidslijn; een lijn die duidelijk samenviel met het geloof in de superioriteit van de eigen groep en van de westerse cultuur. De Europese levensstijl werd kenmerkend

Zeil- stoomschepen aan de kade in Port Saïd bij de ingang van het Suezkanaal: zij zorgden voor een regelmatig en intensiever contact met de Oost.

voor het optreden in het openbaar, de gemengde levenswijze daarentegen teruggedrongen tot het leven thuis. Op de voorgalerijen speelde zich de ene, op de achtergalerijen de andere wereld af. De negentiende eeuw werd al met al in hoge mate de eeuw van sarong en kabaja. De Britten hadden tegen deze 'indiaansche dracht' een hardnekkige strijd gevoerd, en aanvankelijk met succes. Maar na hun vertrek keerde de *status quo ante* terug.

Deze gemengde cultuur kende een sterk patriarchaal-feodale levenswijze. De bloei van het Cultuurstelsel zette namelijk op de Europese gemeenschap een uitgesproken agrarisch-feodaal stempel. In geheel Java verzezen klassieke Indische woon- en residentiehuizen met hun met pilaren afgezette voor- en achtergalerijen, hun marmeren trappen en vloeren.

Als gevolg van de concentratie op Java nam deze samenleving belangrijke Javaanse elementen in zich op. Tussen Europees bestuur en de Javaanse adel, die de motor van het Cultuurstelsel vormde, vond een intensieve, wederzijdse culturele beïnvloeding plaats. De 'uitvinding' van de rijsttafel in de jaren veertig kenmerkte een agrarisch-feodale samenleving die toen op haar hoogtepunt was.

Bemoeienis en interventie

Dit gangbare patroon van economische, politieke en culturele aanpassing werd sinds het laatste kwart van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw drastisch doorbroken. Terwijl het feodaal-economisch patroon

en het Cultuurstelsel geleidelijk werden afgeschaft (parallel aan opkomende westerse ondernemers), verdween in de buitengewesten de oude wereld onder de trommelslagen van het oprukkende bedrijfsleven, het bestuur en de militairen. Zij waren de herauten van een modern imperialisme. De rook van de stoomboten verdreef het zeilschip.

'Then a great pall of smoke sent out by countless steamboats was spread over the restless mirror of the Infinite. The hand of the engineer tore down the veil of the terrible beauty in order that greedy and faithless landlubbers might pocket dividends.' (Joseph Conrad)

Het stelsel van aanpassing werd vervangen door een stelsel van steeds intensiever wordende bemoeienis en interventie. Het was onder meer Mutatuli's *Max Havelaar* die hiervoor de ideologische 'ethische' rechtvaardiging opleverde. Nederland had tot dan toe zijn aanwezigheid gezien als een kwestie van usurpatie en macht. Nu ontwikkelde het het messianistische gevoel een roeping te hebben, onmisbaar te zijn voor 'de Inlanders' en voor de opbouw van een modern Indië. Er werd een krachtig proces van Europeanisering en modernisering ingezet waarbij het Aziatisch patroon werd verlaten, de gemengde cultuur aangevallen en teruggedrongen en de positie van de Javaanse bestuursadel aangetast. De Indische cultuur marginaliseerde. In de jaren tien maakten sarong en kebaja geleidelijk plaats voor Europese kleding. In de jaren dertig waren het alleen nog maar de 'kleine bungs' die de gemeng-

de cultuur uitdroegen en Maleis of 'petjoh' spraken. In het begin van de twintigste eeuw had nog het leeuwen-deel van de Indische groep Maleis gesproken.

Het werd het voorspel van een definitieve scheiding. Terwijl een moderniserende en politiek steeds meer bewuste Indonesische elite en Europese bovenlaag uit elkaar groeiden, koersten Indië en Nederland ook economisch steeds verder uit elkaar. Een proces dat na oorlog en dekolonisatie werd voortgezet, toen Nederland zich definitief op Europa en Indonesië zich op Azië oriënteerde. De waaier van het fortuin werd dichtgeklapt.

Moderne kolonie en nationalisme

In het proces van ondergang van de oude wereld, lag echter tegelijk de opkomst van een nieuwe wereld besloten; de totstandkoming van de moderne kolonie en van het Indonesische nationalisme die de grondslag leverden voor de moderne Indonesische staat.

Van Doorn heeft de myriade van activiteiten van de moderne kolonie die in de eerste decennia van de twintigste eeuw plaatsvond onder de vlag van de ethische politiek, beschreven als een reusachtig 'koloniaal project'.⁵ Het waren 'de gouden decennia' van een indrukwekkende economische expansie (waarbij de buitengewesten belangrijker werden dan Java), bestuurlijke penetratie en modernisering en van succesvolle pogingen de 'mindere welvaart' van de Javaanse bevolking te lijf te gaan.

Deze wereld kreeg een klap van de economische crisis die in het begin van de jaren dertig ook Indië teisterde. Er was een meer definitieve knauw toen Nederland in 1942 als koloniale mogendheid door Japan van de kaart werd geveegd en de top van de koloniale elite samen met de militairen in de kampen verdween.

Deze 'gouden decennia van het koloniaal project' zagen ook de geboorte van het Indonesische nationalisme, dat zijn wortels had in het verzet van de Javaanse adel tegen het immens verlies in positie, in het streven naar emancipatie van westers opgeleide jongeren en *last but not least* in de gemengde Indische wereld van de grote steden waar de meesten van hen studeerden en werkten. Het was de Indische

Foto uit 1912 van vier generaties van een welvarende Indische familie op de voorgalerij. Van de veertien familieleden zijn er twee niet gemengdbloedig: de Javaanse overgrootmoeder in sarong en kebaja en de man onder de lamp. (uit: R. Nieuwenhuys, Komen en blijven. Tempo-doeloe - een verzonken wereld. Fotografische documenten uit het oude Indië 1870-1920, Amsterdam 1982, blz. 112.)

wereld die voor het eerst het idee produceerde van een alle eilanden omvattende eenheid.

Een nationalist van het eerste uur was dan ook een Indischman, Eduard Douwes Dekker, een achterneef van Multatuli.

De Nederlandse reactie op dit emancipatiestreven was gespleten. Het nationalisme leek aanvankelijk aan te sluiten bij de Nederlandse 'ontvoogdingsidealen'; in eerste instantie trachtte men nog het zelfstandigheidsstreven te kanaliseren. Toen er echter onder de Sarekat Islam een radicaliseringsproces optrad, bleek het hemd nader dan de rok en verbleekte het ethische idealisme. Handhaving van de Nederlandse aanwezigheid begon de gedachte aan geleidelijk afbouwen te domineren. In de jaren dertig voerde repressie de boventoon waarvan nationalistische leiders als Sjahrir, Soekarno en Hatta slachtoffers werden. Indië kreeg de trekken van een politiestaat.

Toen Indonesië na afloop van de Tweede Wereldoorlog de onafhankelijkheid uitriep was Nederland daarop – ondanks het zelfbestuursprincipe dat het in de oorlog was gaan hanteren – slecht voorbereid. Dat het dekolonisa-

tieproces desondanks op gang kwam, was het product van een kleine minderheid (Van Mook en de PvdA) die daarbij door de Britten werd gesteund. Een meerderheid van de Nederlandse bevolking, met de KVP voorop, wilde er aanvankelijk niets van weten. Het drama dat hierin lag opgesloten was het drama van goedwillende krachten die naar afsluitende akkoorden streefden, en contrakrachten (zowel aan Nederlandse als aan Republikeinse kant) die zich hiertegen verzetten. Toen men in Nederland aan het idee gewend raakte, bleek de afgesproken (korte) overgangperiode voor de militaire achterban van de Republiek Indonesia een struikelblok. De twee militaire acties die Nederland voerde, vloeiden dan ook uit vastgelopen onderhandelingsituaties voort. Daarbij stond echter het eindresultaat: definitieve onafhankelijkheid, zeker na het akkoord van Linggadjati vast.

Over het dekolonisatieproces lopen in historisch Nederland de meningen uiteen. Volgens de traditionalisten zoals Van den Doel, wilde Nederland zijn koloniale invloed handhaven. Ook de schrijvers van de toelichting op het eindexamen zitten op deze lijn. De revisionisten, tot wie ikzelf behoor, con-

Repatrianten uit Indonesië. Uitdeling van speelgoed op 6 maart 1958 in Den Haag in een opvangpension.

cluderen op basis van uitvoerig bronnenonderzoek dat er wel degelijk sprake was van een, zij het rampzalig verlopen, dekolonisatiebeleid. Het voorlaatste hoofdstuk van *De waaier* geeft er een schets van.

Het boek eindigt met een postscriptum waarin naast de komst van Molukkers naar Nederland, de kwestie-Nieuw-Guinea en het dichtklappen van 'De waaier van het fortuin' aandacht wordt besteed aan de vraag wat de betekenis is van Indonesië/Indië voor Nederland en omgekeerd wat de Nederlandse erfenis is in Indonesië.⁶

De erfenis

Er was immers niet louter discontinuïteit. Allereerst was er de erfenis van het 'koloniale project' met zijn administratieve, economische en welvaarts-componenten en zijn ingrijpende culturele en maatschappelijke veranderingen.

Curiëus is dat de Indische cultuur vlak voor de komst en kwel van haar marginalisering haar 'finest hour' beleefde. De Indische gemengde samenleving was de wereld waarin de nieuwe Indonesische elite zijn weg vond. Het was dan ook de Indische gemengde cultuur die als *trait d'union* tussen Azië en het westen door de intellectuelen werd overgenomen. Dat de Indische gemengde cultuur met de repatriëring van tienduizenden Indische Nederlanders in de jaren veertig en vijftig de bakermat werd van de Indische cultuur in Nederland, is een vertrouwd gegeven.

Dat de Indische cultuur één van de belangrijkste grondslagen van het moderne Indonesië leverde, is vrij onbekend.

Er was nog een andere krachtige bijdrage. Het Maleis dat zich als taal van de mestizo-groep in geheel Indië had verspreid, sinds het begin van de eeuw de omgangstaal werd van vrijwel alle groeperingen in de steden en door de koloniale overheid systematisch werd verbreed, werd de omgangstaal van de jonge Indonesische intelligentsia. Het werd vervolgens door de nationalistische omhelsd als de Indonesische eenheidstaal en ontwikkelde zich als *Bahasa Indonesia* (qua taalgebruik Aziatisch, maar grammaticaal sterk door het Nederlands beïnvloed) tot een van de meest krachtige elementen van het nationale eenheidsbesef.

Het is wellicht het onderdeel van de Indische cultuur dat de grootste invloed op het moderne Indonesië heeft gehad.

'Krassen op een rots', aldus betitelt Hella Haase de invloed die Nederland door de eeuwen heen op Indonesië had. Dit beeld behoeft – dat is duidelijk – wel enige correcties. Het beeld van de rots en het vogeltje dat één keer in de honderd jaar zijn snavel tje wet, is onjuist tenzij men de rots als een berg ziet met naast Indonesische vele Nederlandse hellingen en het vogeltje als de argeloze totok die Indië nooit goed leerde kennen. Dat talloze draden de Nederlandse koloniale aanwezigheid en het moderne Indonesië verbinden en dat ook het moderne Nederland veel aan Indië heeft te danken, staat buiten kijf.

Het 'koloniale project', de gemengde cultuur en de taal werken samen met die andere krachtige elementen, de erfenis van het nationalisme, de Indonesische Revolutie en het feodale

verleden, in het moderne Indonesië nog altijd door. Zij zijn zowel zichtbaar in het nationale eenheidsleger, de bestuursstructuur, het centralistische systeem, als in het opbouwbeleid, de nationale ideologie, de eenheidstaal en de stelselmatige verbreiding van het nationale onderwijs. Deze elementen vormen samen met de gemengde cultuur met haar alles absorberend vermogen de meest hechte fundamente van de Indonesische staat. Hoe stevig deze fundamente zijn en of ze opgewassen zijn tegen de nieuwe uitdagingen waarvoor Indonesië staat, zal de nabije toekomst uitwijzen.

J.J.P. de Jong, *'De waaier van het fortuin. De Nederlanders in Azië en de Indonesische archipel 1595-1950'*. SDU, Den Haag - eerste druk 1998, tweede druk 1999 - derde druk 2000, als paperback f35,-.

Noten

- 1 J. van Goor, *De Nederlandse Koloniën. Geschiedenis van de Nederlandse expansie 1600-1975* (Den Haag, 1994); H.W. van den Doel, *Het rijk van Insulinde. Opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie* (Amsterdam, 1996); V.J.H. Houben, *Van kolonie tot eenheidsstaat. Indonesië in de negentiende en twintigste eeuw* (Leiden, 1996).
- 2 J.C. van Leur, *Indonesian trade and society. Essays in Asian Social and Economic History* (The Hague, 1955).
- 3 E. Breton de Nijs (alias van Rob Nieuwenhuys), *Tempo Doeloe. Fotografische documenten uit het oude Indië 1870-1914* (Amsterdam, 1961). Later publiceerde Rob Nieuwenhuys onder eigen naam een drietal schitterende fotoboeken: *Baren en oudgasten. Tempo Doeloe – een verzonken wereld. Fotografische documenten uit het oude Indië 1870-1920* (Amsterdam, 1981); *Komen en blijven. idem* (Amsterdam, 1982); *Met vreemde ogen. idem* (Amsterdam, 1988).
- 4 Jean Gelman Taylor, *The Social world of Batavia: European and Eurasian in Dutch Asia* (Madison, 1983).
- 5 J.A.A. van Doorn, *De laatste eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project* (Amsterdam, 1994).
- 6 Voor een schets van de Nederlands-Indonesische betrekkingen tussen 1949 en 1999 zie ook J.J.P. de Jong, 'Postkoloniale depressies en speciale banden.' in het pas verschenen M. Elands (red.), *Uit Indonesië. De erfenis van de soevereiniteitsoverdracht* (Den Haag, 2000).

**Een gemiste kans waar nog wat
van te maken valt**

Magdaleen Kingmans en Henk Smeets

Molukkers in het eindexamen Geschiedenis

De beschrijving van de casus Molukkers is in vakkringen niet meegevallen. Behalve dat veel informatie, die leerlingen nodig hebben om zinnig met voorgelegde bronnen om te gaan, ontbreekt, bevat hij zelfs nog fouten. De auteurs van dit artikel proberen in de manco's te voorzien.

20

Afgelopen tijd kon je het in de krant lezen. Molukse jongeren die zich er over beklagden dat ze op school nauwelijks iets over hun eigen geschiedenis tegenkwamen. Al eerder kon je het zien in het Moluks Historisch Museum: een toenemend aantal Molukse jongeren op zoek naar de eigen roots, nieuwsgierig naar de lotgevallen van de Molukse bevolkingsgroep en zoekend naar de verklaring voor hun aanwezigheid in Nederland. Boeken hierover gaan grif over de toonbank.

Hoewel: kopen is nog niet lezen. Lezen is nog niet weten. De kennis van Molukse jongeren over hun geschiedenis is nog steeds zeer beperkt. Vaak hebben zij een aantal in de Molukse samenleving overgedragen beelden in hun hoofd (over de RMS, over het ontslag van de ex-KNIL-militairen, over de rol van Nederland), die tenminste voor

een deel onjuist zijn en die zich niet gemakkelijk laten corrigeren door informatie uit boeken.

Dat gebrek aan kennis geldt des te meer voor hun niet-Molukse klasgenoten. Zij hebben in de meeste gevallen geen enkele notie van de cultuur of van de historische achtergronden van de Molukse bevolkingsgroep in Nederland en begrijpen niet, waarom de RMS op 25 april (de dag waarop de uitroeping van de RMS wordt herdacht) voor Molukse jongeren zo'n sterke symbolische waarde hebben. Laat staan dat ze de emoties begrijpen die de huidige gebeurtenissen in de Molukken oproepen; ze wonen toch al generaties lang in Nederland?

Een gemiste kans

Het leek een gelukkige samenloop van omstandigheden, dat enkele jaren geleden besloten was, dat het onderwerp voor het centraal schriftelijk eindexamen (CSE) Geschiedenis in 2001 zou zijn: 'Nederland en Indonesië: Vier eeuwen contact en beïnvloeding' (de periode 1602 tot 1963). Molukkers en de Molukken komen in

de stofomschrijving veelvuldig voor. Dat gebeurt natuurlijk waar het gaat om de specerijenhandel en de vestiging van het monopolie op kruidnagels en nootmuskaat door de VOC. Dat gebeurt ook in het hoofdstuk over de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie (1942-1963). In dit kader wordt onder meer aandacht besteed aan de komst van verschillende bevolkingsgroepen naar Nederland: Nederlanders, Indo-europeaanen en Molukkers. Aan de laatste groep is bovendien een 'casus' gewijd: het is een onderwerp 'dat zich leent voor uiteenlopende interpretaties en beoordelingen'.

Je zou denken dat zo in één klap veel tekorten worden goedgemaakt. De Molukse geschiedenis in het eindexamen, wat wil je nog meer?! Toch is de werkelijkheid minder rooskleurig dan het lijkt. De stofomschrijving, en met name die van de Molukse casus, is slecht en bevat zelfs regelrechte fouten. In het vervolg van dit artikel zal daar nader op worden ingegaan. Maar nog om een andere reden is het CSE een gemiste kans: de Molukse casus, waar de geschiedenis van de Molukkers in

Magdaleen Kingmans is verbonden aan de Hogeschool Drenthe, Henk Smeets is directielid van het Moluks Historisch Museum in Utrecht. Beide zijn betrokken bij het Landelijk Steunpunt Educatie Molukkers.

Nederland grotendeels aan bod komt, is slechts bedoeld voor Havo en Vwo en niet voor Mavo en Vbo. En juist daar zit de meerderheid van de Molukse leerlingen. Zij en hun klasgenoten zullen dus nog steeds de Molukse geschiedenis blijven missen.

Immigratiegolven

De stofomschrijving Havo/Vwo besteedt aandacht aan de migratiegolven die als gevolg van de dekolonisatie in de periode 1945-57 naar Nederland kwamen:

'De dekolonisatie van Indonesië leidde tot een uittocht van verschillende bevolkingsgroepen. In de periode 1945-1949 repatrieerden veel Nederlanders. Tevens kwamen er veel Indo-europeanen naar Nederland, die door hun gemengde afkomst in het zelfstandige Indonesië slechte maatschappelijke vooruitzichten hadden. Na 1950 kwam er een groep van circa 12.000 Molukkers naar Nederland, waarvan de mannen actief waren geweest in het KNIL. In totaal kwamen er in de periode 1945-1957 ongeveer 300.000 repatrianten naar Nederland, een immigratiegolf van enorme omvang.'

Deze omschrijving maakt onvoldoende duidelijk dat er grote verschillen bestaan tussen deze groepen wat betreft hun migratiegeschiedenis. In feite zijn er in de periode 1945-57 – nog afgezien van de Molukkers – vier migratiegolven geweest van Indonesië naar Nederland. De samenstelling van die groepen en hun motieven om Indonesië te verlaten, verschilden nogal.¹

Belangrijk was dat voor een groot deel van deze migranten gold, dat Nederland op basis van Nederlandse (voor)ouders formeel als hun land van herkomst werd beschouwd, zelfs als men er nooit geweest was. Ze werden dan ook niet voor niets 'repatrianten' genoemd. Uitzondering waren een kleine groep 'gelijkgestelden', personen van Aziatische origine, maar met dezelfde juridische status als Nederlanders, én 12.500 Molukkers die in 1951 naar Nederland werden overgebracht. Het gebruik van de term 'overgebracht' is niet toevallig: terwijl alle hiervoor genoemde groepen op individuele basis naar Nederland kwamen, was bij de Molukkers sprake van een collectief transport terwijl de mannen onder hen over het algemeen in Nederlandse dienst waren. Ze kwamen bovendien naar Nederland in de veronderstelling

Molukse militairen tijdens de politionele acties, Zuid-Celebes.

dat hun verblijf tijdelijk zou zijn, terwijl de andere groepen juist de verwachting hadden om in Nederland te blijven.

De komst van Molukkers naar Nederland

Het merendeel van de Molukkers die in 1951 naar Nederland werd overgebracht, bestond uit militairen die behoord hadden tot het Koninklijk Nederlands-Indische Leger (KNIL), en hun gezinsleden. De militairen hadden op Java en in de rest van de archipel aan Nederlandse kant gevochten, eerst tegen Japan en vervolgens tegen de Republiek Indonesia. Na de soevereiniteitsoverdracht in 1949 leefden zij in een omgeving, waarin ze zich niet veilig voelden. Ze waren het liefst naar de Molukken gegaan, om daar gedemobiliseerd te worden, maar dat was, gezien de strijd op de Molukken tussen de RMS en Indonesië, politiek niet haalbaar. En op Java blijven was ook geen optie: de Molukkers wilden dat niet en de Nederlandse rechter verbood het de overheid hen tegen hun zin achter te laten.

Om aan deze patstelling een eind te maken, kregen zij bevel om te kiezen uit drie mogelijkheden: overstappen naar het Indonesische leger, demobilisatie op Java, of tijdelijk naar Nederland.

Voor de meeste Molukkers was dit geen keus: ze wilden het geen van drieën. Omdat bij niet kiezen ontslag uit militaire dienst zou volgen, besloten ze uiteindelijk dan maar aan boord te gaan

naar Nederland. Bij aankomst in Nederland werden de militairen alsnog uit de dienst ontslagen ('gedemilitariseerd').

Dit ontslag heeft de verhoudingen tussen de Molukse bevolkingsgroep en de Nederlandse overheid decennialang ernstig verstoord. Aangenomen mag worden dat het streven naar een eigen, onafhankelijke republiek niet tot zulke dramatische conflicten (gijzelingen) zou hebben geleid, als de Molukse militairen in 1951 als militairen zouden zijn gehandhaafd.

Om de tijdelijkheid van het verblijf te benadrukken, werden er de eerste tijd geen pogingen gedaan hen te integreren in de Nederlandse samenleving. Integendeel: ze werden weggehouden van die samenleving: ze mochten niet werken, werden gehuisvest in aparte 'woonoorden', werden buiten de bevolkingsadministratie gehouden, etcetera. Voorkomen moest worden dat ze hier zouden wortelen, want ze moesten terug!²

Worsteling met het koloniale verleden?

De problemen met de casusbeschrijving beginnen al met de titelbeschrijving. Waarom zou de komst van Molukkers naar Nederland een worsteling zijn geweest met het koloniale verleden? Een erfenis van dat verleden was het zeker. Ook was de manier waarop met name de overheid met Molukkers omging, een worsteling. Maar niet met het koloniale verleden. De worsteling van toen vertoont grote overeenkom-

Casus 5

De komst van Molukse militairen en hun families naar Nederland.
Een worsteling met het koloniale verleden?

Voor de Molukkers was de migratie naar Nederland een ingrijpende ervaring. Zij werden in het na-oorlogse Nederland zo goed en zo kwaad als het kon opgevangen en gehuisvest. Aanvankelijk werd gedacht dat hun verblijf in Nederland van tijdelijke aard zou zijn. Zij hoopten op een terugkeer naar een eigen Molukse republiek. Toen dat een illusie bleek, werd er ondanks de soms oplopende spanningen door velen een vorm van aanpassing in de Nederlandse samenleving gevonden. De Nederlandse samenleving werd mede door deze groep blijvend beïnvloed en verrijkt met nieuwe cultuurelementen zoals Indische herinneringen, waarden en gebruiken (literatuur, muziek, eetcultuur).

In de verhouding tussen Nederland en Indonesië kan dikwijls de bevoogdingsgedachte worden waargenomen. Nederland had het beste voor met 'ons Indië'.

Toch wist men nu weinig raad met de instroom van een grote groep Molukse immigranten. Hoe valt deze tegenstrijdigheid te verklaren?

Van leerlingen wordt verwacht dat zij in staat zijn om tegenstrijdige aspecten van de moeizame opvang van de Molukkers en de traditionele bevoogdende gedachte te identificeren en te verklaren.

sten met het asielbeleid van nu: hoe kan voorkomen worden dat mensen waarvan 'we' vinden dat ze hier niet horen, toch blijven?

De Molukkers van hun kant hadden ook te maken met een worsteling: met de Nederlandse overheid. Die worsteling had in eerste instantie te maken met verzet tegen het collectief verleende ontslag uit militaire dienst bij hun aankomst in 1951. Dat Nederland vervolgens ook verweten werd het streven naar een eigen staat (de Republiek Maluku Selatan – RMS) niet te willen steunen, is juist. In die zin zou je kunnen zeggen dat de RMS-Molukkers worstelden met het koloniale verleden: ze konden zich niet neerleggen bij de realiteit van de Indonesische eenheidsstaat. Dat is echter iets anders dan wat in de titel van de casus staat: dat de komst van de Molukkers een worsteling met het koloniale verleden zou zijn.

De Nederlandse regering worstelde ten aanzien van de RMS allermint met het verleden. Vanaf het allereerste begin werd erkenning of ondersteuning afgewezen. De Nederlandse regering wilde Indonesië – en de wereldopinie – niet provoceren. In de Nederlandse samenleving bestond de worsteling met het koloniale verleden wel degelijk, maar deze was eerder een Nederlands dan een Moluks probleem en stond los van de komst van Molukkers naar Nederland: een deel van de Nederlanders was gefrustreerd door het verlies van 'ons Indië'. Men vond dat de Nederlandse regering een slap beleid voerde

ten opzichte van Indonesië en eiste een hardere aanpak. Om die reden werden de Molukkers soms wel gesteund in hun verzet tegen het Nederlandse overheidsbeleid. Dat deden overigens ook anderen die het ontslag uit militaire dienst onrechtmatig vonden of die

vonden dat het recht op zelfbeschikking óók in de Molukken moest gelden.

Zo zijn er een groot aantal worstelingen te onderscheiden, maar niet die ene worsteling die in de leerstof wordt gesuggereerd. Of moeten we alle nadruk leggen op het vraagteken achter de titel en de zaak simpelweg afdoen met een duidelijk 'neen'?

Waarom naar Nederland?

De komst van Molukse militairen en hun gezinnen werd veroorzaakt door drie factoren:

1. De Nederlandse regering achtte het tegenover het parlement niet langer verdedigbaar om Nederlandse dienstplichtigen méér dan een jaar na de soevereiniteitsoverdracht in Indonesië te houden ter bescherming van de Molukse militairen. Minister-president Drees vreesde het met de moeders van deze dienstplichtigen aan de stok te zullen krijgen.
2. De Nederlandse rechter had verboden de militairen tegen hun zin achter te laten op Java.
3. De Nederlandse regering vreesde problemen op internationaal politiek

Keuken in een barak van een woonoord.

Woonoorden voor
Molukkers in 1959.

TOELICHTING

GRONINGEN

- 1 Carel Coenraad-Finsterwolde
- 2 Marum

FRIESLAND

- 3 Oranje-Ooststellingwerf
- 4 Ybenheer-Ooststellingwerf
- 5 Witte Pael-Haskerland
- 6 Wyldemerck-Gaasterland

DRENTHE

- 7 Schattenberg-Westerbork
- 8 Pietersberg-Westerbork
- 9 Mantinge-Westerbork
- 10 Geesbrug-Oosterhesselen
- 11 Stuifzand-Ruinen

OVERIJSSSEL

- 12 Beenderribben-Steenwijkerwold
- 13 Conrad-Staphorst
- 14 Beugelen-Staphorst
- 15 Laarbrug-Ommen
- 16 Eerde-Ommen
- 17 Vossenbosch-Wierden

GELDERLAND

- 18 Vaassen-Epe
- 19 De Biezen-Barneveld
- 20 De Bruynhorst-Ede
- 21 Teuge-Voorst
- 22 Golflinks-Arnhem
- 23 De Kemp-Wehl
- 24 Schutsluizen-Tiel
- 25 Elzenpasch-Tiel
- 26 Overbroek - Echteld
- 27 Lingeburg-Kesteren
- 28 De Haar-Heteren
- 29 Klein Baal-Bemmel
- 30 Snodenhoek-Elst
- 31 De Hoge Horst-Groesbeek

ZUID-HOLLAND

- 32 Kazerne-Woerden
- 33 Singel-Woerden
- 34 Utrechtse Straatweg-Woerden
- 35 IJsseloord-Capelle aan den IJssel

NOORD-HOLLAND

- 36 Oude Zeug-Wieringermeer
- 37 Coehoorn-Muiden
- 38 Almere-Huizen

ZEELAND

- 39 Westkapelle
- 40 Serooskerke
- 41 Koudekerke
- 42 Vlissingen
- 43 Middelburg I
- 44 Middelburg II
- 45 Vliegveld Souburg
- 46 Kruiningen I
- 47 Kruiningen II
- 48 De Haven-Groede
- 49 Wilgenhof-Oostburg
- 50 Rodanborgh-Aardenburg

NOORD-BRABANT

- 51 Wouw
- 52 Lage Mierde
- 53 Baarschot-Middelbeers
- 54 Lunetten-Vught
- 55 Donzel-Nistelrode
- 56 Villheide-Mill
- 57 Vierlingsbeek

LIMBURG

- 58 Plasmolen-Mook
- 59 Genapium-Gennep
- 60 Oude Molen-Bergen

- 61 Vlakwater-Venray
- 62 Tienray-Meerlo
- 63 Blerick-Venlo
- 64 Heythuizen
- 65 Tungalroy-Weert
- 66 Maashaven-Roermond
- 67 Graetheide-Sittard
- 68 Montfort
- 69 Op de Loop-Echt
- 70 Rijckholt-Gronsveld
- 71 Capucijner Klooster-Eysden

Waar valt nadere informatie te halen?

– Voor docenten

Wie een algemene introductie zoekt in de Molukse (cultuur)geschiedenis, kan terecht bij de Duits/Amerikaanse antropoloog Dieter Bartels. Hij schreef *In de schaduw van de berg Nunusaku. Een cultuurhistorische verhandeling over de bevolking van de Midden-Molukken* (LSEM, Utrecht 1994, ISBN 90-73388-46-5), bedoeld om Molukse jongeren te vertellen over hun roots. Ook zeer geschikt voor anderen die zich willen oriënteren.

Kaartmateriaal en statistische informatie over de Molukken is te vinden in *Atlas Maluku* (LSEM, Utrecht 1998, ISBN 90-73388-88-0).

Over de koloniale periode zijn drie publicaties van belang: Ch.F. van Fraassen, *Maluku. Ternate en de wereld van de vier bergen* (MHM/LSEM, Utrecht 1999, ISBN 90-73388-11-5) over de Noord-Molukken, de Portugese periode en de begintijd van de VOC;

G.J. Knaap, *Kruidnagelen en christenen: de Verenigde Oost-Indische Compagnie en de bevolking van Ambon 1656-1696* (Foris Publications, Dordrecht 1986, ISBN 90-6765-220-2); G.J. Knaap, W. Manuhutu, H. Smeets (red.), *Sedjarah Maluku. Molukse geschiedenis in Nederlandse bronnen* (Van Soeren & Co, Amsterdam 1992, ISBN 90-6881-025-1), met twee bijdragen over het begin van de koloniale periode en twee over het slot: de eerste helft van de 20e eeuw.

Over de Republiek der Zuid-Molukken zijn eveneens drie boeken van betekenis:

De memoires van ir.J.A. Manusama, *Eigenlijk moest ik niet zoveel hebben van de politiek. Herinneringen aan mijn leven in de Oost. 1919-1953* (Bintang Design & Communicatie, Utrecht/Den Haag 1999, ISBN 90-75626-09-6),

Het proefschrift van de Australische historicus Richard Chauvel, *Nationalists, Soldiers and Separatists: the Ambonese Islands from Colonialism to Revolt, 1880-1950* (KITLV Press, Leiden 1990, ISBN 90-6718-025-4) – beide boeken over de RMS in de Molukken –,

Het proefschrift van Fridus Steijlen, *RMS. Van ideaal tot symbool* (Het Spinhuis, Amsterdam 1996, ISBN 90-5589-032-4) over het Molukse nationalisme in Nederland.

Een gedetailleerde studie over de (achtergronden van de) aankomst van Molukkers in Nederland, hun ontslag uit militaire dienst en de eerste opvang is:

W. Manuhutu, H. Smeets, *Tijdelijk verblijf. De opvang van Molukkers in Nederland, 1951* (De Bataafsche Leeuw, Amsterdam 1991, ISBN 90-6707-273-7).

Antje van der Hoek beschrijft in haar proefschrift *Religie in ballingschap. Institutionaliserend en leiderschap onder christelijke en islamitische Molukkers in Nederland* (VUA, Amsterdam 1994, ISBN 90-53833-26-9) de geschiedenis van de drie religies in de Molukse ballingengemeenschap.

Over de Molukse gijzelingen in de jaren zeventig handelt *Nier hier, maar op een andere plaats* (A. W. Sijthoff, Alphen aan den Rijn 1980, ISBN 90-218291-1-8) van de hand van de Engelse journalist Ralph Barker.

De ontwikkelingen in de laatste vijftien jaar worden beschreven in een bijdrage van Henk Smeets en Justus Veenman in: Hans Vermeulen, Rinus Penninx (red.), *Het democratisch ongeduld. De emancipatie en integratie van zes doelgroepen van het minderhedenbeleid* (Het Spinhuis, Amsterdam 1995, ISBN 90-5589-005-7).

– Voor leerlingen en docenten

Literatuur

Een korte inleiding over de komst van Molukkers naar Nederland en hun verblijf hier is te vinden in: Henk Smeets, *Molukkers in Nederland* (MHM, Utrecht 1992, ISBN 90-74352-03-0) en in: Magdaleen Kingmans, Xaf Lasomer en Jaap Tuit, *Op zoek naar een eigen plek. Een geschiedenis van Molukkers in Nederland* (LSEM, Utrecht 1997, ISBN 90-73388-73-2).

In Nederland werden Molukkers ondergebracht in woonoorden over het hele land verspreid. Van verschillende woonoorden zijn herdenkingsboeken verschenen, vaak rijkelijk voorzien van foto's. Geschikt voor een regionale inkleuring zijn de boeken over de grootste woonoorden in de voormalige concentratiekampen Westerbork en Vught: O. Polnaya (samenst.), *Kamp Schattenberg. Een Moluks verhaal in foto's/ foto-foto tjeritaan Maluku* (SBO/Drents Museum, Assen 1996, ISBN 90-70884-64-x) en H. Smeets, *Molukkers in Vught* (Boekhandel Brabant, Vught 1996, ISBN 90-801564-5-0).

Over de katholieke Molukkers in Brabant: 'De Zuid Oost Molukkers in Nistelrode'. In: C. Becht e.a. (red.), *Nistelrode, zeven eeuwen* (Buso, Nistelrode 1992, p.171-195).

Over de islamitische Molukkers in Gaasterland: G. v.d.Berg, *Wyldemerck. Kamp voor islamitische Molukkers* (MHM/LSEM 1997, tweede druk, ISBN 90-9007538-0).

Video

Heel geschikt voor gebruik in de klas is de videofilm *Oorlog en dekolonisatie. Een dramatische periode uit de Molukse geschiedenis* (MHM 1995). De video duurt 30 minuten en behandelt vijf perioden:

- 1 De Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië (tot 9.30).
- 2 Proclamatie Onafhankelijkheid en Politionele Acties (tot 15.25).
- 3 Molukkers in het KNIL (tot 20.45)
- 4 Deelstatenpolitiek en Proclamatie RMS (tot 24.00)
- 5 Opheffing KNIL en de gevolgen daarvan voor Molukse militairen (tot 30.00).

Museumbezoek

Schoolklassen uit Utrecht en omgeving kunnen een bezoek brengen aan het Moluks Historisch Museum, Kruisstraat 313, Utrecht (tel. 030-232 8967). De vaste collectie beeldt de achtergronden van de komst naar Nederland, de komst, het verblijf in de woonoorden en de tijd erna. Op aanvraag kan een rondleiding worden verzorgd.

Website

Verder is op de website van het Landelijk Steunpunt Educatie Molukkers (<http://d1m.org.lsem>) nog een aantal bronnen en spotprenten opgenomen.

terrein als haar troepen niet snel uit Indonesië zouden verdwijnen.

In de stofomschrijving ontbreekt elke verwijzing naar deze factoren, die voor een goed begrip van de aankomstgeschiedenis toch van essentieel belang moeten worden geacht.

De opvang

Dat Molukkers zo goed en zo kwaad als het kon werden opgevangen en gehuisvest, klopt maar gedeeltelijk. Het was inderdaad een fraaie prestatie dat bij aankomst van deze groep voldoende huisvesting was geregeld. Dat daarvoor allerlei leegstaande gebouwen, zoals kazernes, kloosters en voormalige Duitse kampen werden benut, was in een tijd van grote woningnood niet vreemd, zeker niet omdat iedereen

twee elkaar versterkende factoren: het ontslag uit militaire dienst en het uitblijven van Nederlandse steun aan de RMS.

Terug naar de opvang. Dat deze aanvankelijk geconcentreerd was in een afzonderlijke dienst (het Commissariaat van Ambonezenzorg), was – opnieuw vanwege de tijdelijkheid van het verblijf – begrijpelijk. Dat deze dienst echter tot 1970 gehandhaafd werd, heeft de integratie van Molukkers in de Nederlandse samenleving ernstig belemmerd.

Tijdelijk verblijf en integratie

Het waren overigens niet alleen de Molukkers – zoals de leerstofopstellers suggereren – die dachten dat de ex-

terug te keren. Pas na de gijzelingen kwam hier verandering in. De overheid ging een Molukkersbeleid gericht op integratie voeren, en de Molukse tweede-generatieouders lieten in meerderheid hun op het verleden gerichte houding varen en gingen zich richten op een goede toekomst in Nederland voor hun kinderen.

Culturele verrijking

De voorbeelden van culturele verrijking in de stofomschrijving hebben meer betrekking op de Indische gemeenschap in Nederland, dan op de Molukse. De passage hierover is eerder een poging tot politieke correctheid, dan een schets van de werkelijkheid. Indisch eten kwam met de Nederlandse militairen naar Nederland en had daar vooral in Chinees-Indische restaurants succes. Het aandeel van Molukkers in de horeca was en is uiterst beperkt. Dat geldt ook voor de bijdrage van Molukkers aan de zogenaamde 'Indische letteren'. Alleen in de muziek ('Indo-rock') is sprake geweest van een substantiële bijdrage van Molukse musici. De Molukse groep 'Massada' bracht het tot gouden platen. Toch hebben maar weinig Molukse muzikanten de top gehaald. Op het terrein van de sport waren de Molukse successen groter.

Bevoogdingsgedachte

De bevoogdingsgedachte waar in de casus sprake van is, is niet alleen waarneembaar in het koloniale Indië, maar ook in de houding van het Commissariaat van Ambonezenzorg (CAZ) ten opzichte van de Molukkers in Nederland. Dat de Nederlandse overheid geen raad wist met de Molukkers in Nederland is echter niet in tegenspraak daarmee. Dat men zich geen raad wist, had te maken met het feit dat men aannam dat de Molukse militairen hun voormalige werkgever als verzorger zouden accepteren en gehoorzamen. Dat de ex-militairen na hun ontslag niet meer wensten te gehoorzamen en vasthielden aan hun militaire status (geen burgerbanen accepteren, geen burgerhuizen), bracht de overheid in verwarring.

Tegenstrijdigheden

Als naar tegenstrijdigheden gezocht moet worden, gaat het in de geschiedenis van de Molukse bevolkingsgroep niet om een tegenstelling tussen koloniale bevoogding en problemen bij de opvang van Molukkers in Nederland.

Woonoord Oranje.

dacht dat het verblijf in Nederland maar zeer tijdelijk zou zijn (men dacht aan zes maanden).

De stelling dat de opvang 'zo goed en zo kwaad als het kon' plaatsvond, is in ieder geval niet van toepassing op het ontslag uit militaire dienst en op het werkloos maken en houden van de gehele Molukse bevolkingsgroep. Dat de leerstofopstellers op geen enkele wijze deze dramatische gebeurtenissen vermelden, brengt hen in de buurt van geschiedvervalsing. De 'soms oplopende spanningen' waarvan wel melding wordt gemaakt, kunnen immers alleen maar in een juist historisch perspectief worden geplaatst, als de frustraties aan Molukse kant worden verklaard uit

KNIL-militairen en hun gezinnen Nederland weer snel zouden verlaten. Ook de Nederlandse regering dacht dat en wees daarom ook lange tijd op integratie gerichte maatregelen af. Deze zouden namelijk de kans op terugkeer naar Indonesië negatief kunnen beïnvloeden. Zelfs nadat het beleid in de jaren zestig definitief om was en integratie een beleidsdoel was geworden, bleven hoge ambtenaren zich nog verzetten.

Feitelijk waren er dus twee, elkaar versterkende factoren die de integratie van de Molukse bevolkingsgroep lange tijd tegengingen: het op terugkeer gerichte beleid van de Nederlandse overheid en de wens van de Molukkers zelf om

Wim van Wieringen,
het mes gericht op
vriendschap.
Uit: *De Vlam*,
21 oktober 1950.

Dan gaat het om andere factoren:

1. het feit dat de Nederlandse regering besloot de Molukse militairen uit het leger te ontslaan, nadat ze in de Tweede Wereldoorlog en tijdens de dekolonisatiestrijd voor Nederland hadden gevochten;
2. dat zij ontslagen werden, terwijl de twee meest betrokken ministers (van Oorlog en Overzeese Rijksdelen) daar tegen waren;
3. dat de regering Molukkers niet in de Nederlandse krijgsmacht wilde, omdat zij formeel Indonesisch staatsburger waren (waarbij de Molukse houding ten opzichte van Indonesië genegeerd werd);
4. dat de regering de Molukse militairen ook niet wilde handhaven, omdat de Indonesische president Soekarno beloofd was dat de Molukkers niet meer operationeel zouden worden ingezet. En – zo vond men – militairen zijn alleen nuttig als ze operationeel kunnen worden ingezet.

Toch was er in het leger voldoende werk voor hen. Niet veel later bleek namelijk dat er méér bewakingsobjecten waren dan door de Molukse militairen zouden kunnen worden bewaakt. Toen was het echter al te laat: de verhoudingen tussen Molukkers en de Nederlandse overheid waren al voor lange tijd verstoord.

Kansen grijpen

Het centraal schriftelijk eindexamen geschiedenis biedt dus niet de verwachte inhaalslag. Daarvoor is de stofomschrijving te beperkt. Toch is daarmee niet alles verkeken. Het Landelijk Steunpunt Educatie Molukkers heeft zich in de afgelopen maanden nogal ingespannen om de kritiek op de Molukse component van het CSE uit te dragen. Op een viertal nascholings-

cursussen hebben medewerkers van het LSEM een bijdrage geleverd aan het programma. Ook zijn leermiddelenproducenten benaderd met tips over materiaal dat bruikbaar is om alsnog tot een goede voorbereiding van het examen te komen. Meulenhoff Educatief en NijghVersluys hebben daar dankbaar gebruik van gemaakt. Andere uitgevers hebben materiaal van het Moluks Museum of het Steunpunt gebruikt als bron.

Katernen

De concepttekst van NijghVersluys ziet er dan ook veelbelovend uit. De inleidende tekst van Meulenhoff geeft de essentie van de problematiek weer en geeft samen met de bronnen een goed beeld van de positie waarin de Molukkers verzeilden. Jammer is dan weer, dat de onderzoeksvraag voor de leerlingen klakkeloos de stofomschrijving volgt. *Memo* van Malmberg heeft een goede selectie van bronnen en de vragen in het werkboek leiden de leerlingen op een goede manier door de stof; de onderzoeksvraag heeft jammer genoeg als onderwerp de onmacht van de Nederlandse regering om een goed antwoord te geven op de instroom van Molukkers, terwijl men doorgaans goed wist wat het beste was voor de inheemsen in Indonesië.

Sfinx van Thieme heeft een redelijk goede inleiding, maar op de kwaliteit en informatieve waarde van de bronnen valt wel wat af te dingen: het katern bestrijkt slechts twee onderwerpen, de verwachtingen van de Molukkers over hun verblijf in Nederland en de huisvesting. Aan dit laatste wordt dan een opdracht gekoppeld over de mate waarin de manier waarop de Molukkers in Nederland werden opge-

vangen, aansluit bij de ideeën in de Nederlandse maatschappij over de verheffing van de 'Indiërs'. Daarbij gaan de samenstellers eraan voorbij, dat de Molukkers zich nu in Nederland bevonden en dat de verheffingspolitiek niet meer van toepassing was; ze houden er bovendien geen rekening mee, dat er sprake was van noodopvang voor, naar men dacht, een tijdelijk verblijf.

Teleurstellend is dat Wolters Noordhoff een aantal van de tekortkomingen in de stofomschrijving herhaalt in haar reeks *Geschiedeniswerkplaats*, en er nog een paar nieuwe aan toevoegt: zo wordt bijvoorbeeld de indruk gewekt dat de meeste Molukkers christenen zijn; wordt voorbijgegaan aan het feit dat er geen RMS zou zijn uitgeroepen als de deelstaat Oost-Indonesië was blijven bestaan en wordt ten onrechte gesteld dat de Nederlandse rechter de Nederlandse regering gebood om de Molukkers naar Nederland te halen, terwijl de rechter alleen demobilisatie van de Molukse militairen tegen hun wil op Indonesisch grondgebied verbood.

Toch levert de oogst van examenkaternen een verbetering op ten opzichte van de stofomschrijving.

Ten slotte

Veel docenten zullen een eigen oordeel willen vormen over de geschiedenis van Molukkers door de tijd heen en over casus 5 in het bijzonder. Daarom nemen we hier een beredeneerde literatuurlijst op, zodat een ieder zijn eigen keuze kan maken. Die lijst wordt gevolgd door een aantal bronnen die ook gebruikt kunnen worden door leerlingen, of integraal, of om er tekstmateriaal aan te ontleenen.

De meeste van de op bladzijde 24 genoemde titels kunnen worden besteld via de Toko Buku Maluku, Postbus 13375, 3507 LJ Utrecht. Tel. 030-2333 900 E-mail: lsemtoko@dlm.org

Noten

1. Zie R. Penninx, E. Martens en H. Smeets, 'Etnische minderheden en beleid', in J.E. Overdijk-Francis e.a. (red.), *Handboek minderheden* (Houten/Diegem, Lelystad, ed. juli 1998, p. 2/150: 3-8, ISBN 90-6502-571-5).
2. Zie voor een chronologisch overzicht van de geschiedenis van deze groep: Smeets 1992.

Tinka's in de toko

Wat hoort bij wat? Noteer in de tweede kolom de letters a t/m z op de goede plaats.

(< betekent: komt van).

Nederlanders gebruiken regelmatig woorden die uit Indonesië afkomstig zijn; vaak zonder dat ze dat weten. Deze woorden zijn duidelijke sporen van de historische relatie tussen Nederland en Indonesië. Hieronder worden er zesentwintig genoemd. Met een beetje puzzelen vind je alle juiste betekenissen.

Tom van der Geugten

Nederlandse woorden		
1		amok (< Maleis: amuk < Javaans: ngamoek)
2		branie (< Maleis: berani)
3		gladakker (< Maleis: geladak)
4		kroepoek (< Maleis < kerupuk)
5		klamboe (< Maleis: kelambu)
6		klapper (< Maleis: kelapa)
7		kongsi (< Maleis: kongsi < Chinees: kong she)
8		loempia (< Maleis: lumpia < Chinees: lun pia)
9		nasi (< Maleis: nasi)
10		negorij (< Maleis: negeri)
11		orang-oetang (< Maleis: orang hutan)
12		pagger (< Maleis: pagar)
13		pisang (< Maleis: pisang)
14		pakkie-an (< Maleis: baggian)
15		piekeren (< Maleis: pikir)
16		pienter (< Maleis: pintar)
17		rimboe (< Maleis: rimbu)
18		rotan (< Maleis: rotan)
19		sambal (< Maleis: sambal)
20		senang (< Maleis: senang)
21		soebatten (< Maleis: sobat)
22		soesa (< Maleis: susa)
23		tabee (< Maleis: tabe)
24		tempo doeloe (< Maleis: tempo dahulu)
25		tinka's (< Maleis: tingkah)
26		toko (< Maleis < Chinees: toko)

Betekenissen	
a	banaan
b	bosmens
c	drukte
d	gehucht
e	gegroet
f	ge vulde pannekoek
g	hek, haag
h	klik
i	knapperig gebakken vismeel
j	kokosnoot
k	kruiderij van Spaanse peper
l	kuren, grillen
m	leperd
n	moedig, bluffer
o	musketennet
p	oerwoud, wildernis
q	oude tijd
r	peinzen
s	prettig, comfortabel
t	razernij
u	slim
v	Spaans riet
w	rijst
x	taak
ij	vleiend vragen
z	winkel

Het beeld van tempo doeloe

28

Gezin met
personeel,
vermoedelijk op
Java omstreeks
1890 (uit:
M. Bossenbroek
e.a., 'Weerzien
met Indië. Het
beeld van
tempo doeloe',
Zwolle 1996).

Tempo doeloe, de goede oude tijd – een kookpot van herinneringen. Dit artikel gaat over de casus 'tempo doeloe' uit de stofomschrijving. Aan de hand van foto's gaat de auteur in op de historische situatie en de beeldvorming over 'tempo doeloe'. Want uit die kookpot stijgen heel verschillende dampen op. Waar hebben we het eigenlijk over?

Filmbeelden van Nederlands-Indië

Welk beeld van Nederlands-Indië wordt in films gegeven? En hoe kunnen leerlingen hiermee aan de slag? Op de hierna volgende pagina's vindt u kopieerbaar leerlingmateriaal bij fragmenten van twee recente speelfilms, 'Gordel van smaragd' en 'Oeroeg', en bij twee oude documentaires van het Koloniaal Instituut.

Het leerlingmateriaal bestaat uit drie zelfstandig te verwerken delen, die los van elkaar gebruikt kunnen worden. Aan het begin wordt telkens de aanpak uitgelegd. Per deel is een lesuur nodig voor het lezen van de informatietekst, het bekijken van de stukjes film en het maken van de bijbehorende vragen. Een klassikale bespreking na afloop zal zeker zorgen voor een verdiept inzicht in de vraagstelling omtrent cultuurontmoeting en beeldvorming in films.

De films zijn op diverse manieren verkrijgbaar. De bioscoopversie van *Gordel van Smaragd* is verkrijgbaar op video. De langere tv-versie is uitgezonden door de NPS in 1999. Olof Seunke heeft zijn filmscript in boekvorm gepubliceerd (*Gordel van smaragd*, Arnhem 1999). Ook *Oeroeg* is verkrijgbaar op video. De langere tv-versie is uitgezonden door de NPS in 1994. De film is besproken in *Kleio* 1995, nr. 6. De documentaires van het Koloniaal Instituut staan op de videoband *Tempo doeloe. Oude filmbeelden van Nederlandsch-Indië 1910-1915*, omstreeks 1995 uitgegeven door

Nederlands Filmarchief te Bilthoven en recent gedumpt bij De Slegte. Aan de oorspronkelijk stille films is sfeervolle pianomuziek toegevoegd. De films zijn besproken door C. Strangio in *Tijdschrift voor mediageschiedenis*, 1999, nr. 2.

Voor meer informatie over deze filmbeelden:

T. vanderGeugten@fontys.nl

De drie delen handelen – elk op een andere manier – over cultuurontmoeting en beïnvloeding, zoals dat in examenprogramma's is omschreven. Bij de samenstelling van het materiaal is met veranderingen in examenprogramma's rekening gehouden, zodat het ook in de toekomst bruikbaar blijft bij behandeling van de koloniale relatie van Nederland en Indonesië. Hieronder vindt u een overzicht van de doelstellingen van de drie delen met verwijzing naar de betreffende films. De niet-cursief gedrukte vragen zijn ontleend aan het huidige examenprogramma havo en vwo. Vraag 9 is tevens gebaseerd op het examenprogramma vmbo. Bij de cursief gedrukte vragen is uitgegaan van de concept examenprogramma's havo en vwo (Commissie historische en maatschappelijke vorming, 2000.)

Tom van der Geugten

Doelstellingen

De leerling kan aan de hand van een thema in verband met contact tussen westerse en niet-westerse culturen de volgende vragen beantwoorden:

- 1 Welke vormen van culturele ontmoeting en beïnvloeding vonden plaats?
- 2 Wat was de betekenis van de cultuurontmoeting voor betrokkenen?
- 3 Welke motieven speelden een rol bij het contact zoeken met andere streken (of het zich onthouden van dergelijk contact)?
- 4 Speelde migratie een rol en zo ja op welke wijze en met welke gevolgen?
- 5 Welke wederzijdse reacties vonden bij migratie plaats tussen autochtonen en migranten?
- 6 In hoeverre was er bij de cultuurontmoetingen sprake van gelijkwaardigheid?
- 7 Welke invloed hebben verschillende belangen en waarden op de verhoudingen tussen betrokkenen uitgeoefend?
- 8 In hoeverre en in welke vorm speelde directe politieke overheersing een rol, ging deze gepaard met toepassing van geweld en oorlogvoering en was er sprake van verzet en/of opstand tegen de gevolgen van de interculturele ontmoeting?
- 9 Welke verschillen in beeldvorming over en weer kwamen voor en hoe kunnen deze worden verklaard?
- 10 Op welke verschillende wijze verwerkten voormalige koloniën en koloniale mogendheden ervaringen uit het verleden en hoe kunnen verschillen worden verklaard?

Gordel v
smaragd

Oeroeg

Films
K.I.

x

x

x

x

x

x

x

x

x

x

x

x

x

x

x

x

GORDEL VAN SMARAGD

Lees eerst de informatietekst en de vragen. Bekijk daarna het filmfragment (elf minuten).

Beantwoord vervolgens de vragen door de ontbrekende woorden in te vullen.

Informatietekst

In 1997 maakte regisseur Olof Seunke de speelfilm *Gordel van Smaragd* over de relatie tussen een Nederlandse planter en een Indo-Europese vrouw, tegen de achtergrond van de ontwikkelingen in Nederlands-Indië in de periode 1939-1949. Het begin van de film laat mooie voorbeelden van de cultuurontmoeting in de kolonie zien.

De film opent met een fraai beeld van de situatie in 1939, waarbij op een knappe manier eigen opnames met oud filmmateriaal zijn versneden. Bij de oude filmbeelden wordt gezegd: *"Indië, dit wonderlijke en prachtige land (...) met zijn typische en dikwijls nog primitieve inlandse bevolking, wier zeden en gewoonten ons westerlingen onbegrijpelijk lijken, maar voor den inlander van de hoogste waarde zijn."*

We zien het tropische land met zijn golvend groene landschap, zijn hoge temperatuur en vochtigheid.

Het verhaal gaat over de jonge Nederlander Theo, die per schip aankomt bij Batavia, waarna hij doorreist naar het Javaanse binnenland. We horen hem zeggen: *"Rubber leek me ineens geweldig en Indië leek me ook geweldig. Mijn oom had mijn moeder geschreven dat er panthers over straat liepen. Dat wilde ik wel zien, natuurlijk."*

Later in het verhaal krijgt Theo een liefdesrelatie met Ems, een jonge Indo-Europese vrouw. In het begin van de film telt ze de kreten van een tokeh en slaat ze een muskiet op haar klamboe dood. We horen Ems zeggen: *"In 1939 was ik drieëntwintig en leidde ik een onbezorgd leven."*

Ems spreekt Maleis met haar personeel. Ze rijdt per auto met haar chauffeur achterin, naar het station, waar ze haar

oudere Nederlandse man Herman ophaalt. Theo, die in dezelfde trein zit als Herman, ziet Ems voor het eerst op het station.

Terwijl Ems en Herman in de ene auto naar huis rijden, wordt Theo in de andere auto door zijn oom meegenomen naar de rubberplantage. *"Oerbos was het. In vierentwintig jaar heb ik dit met mijn eigen handen van de grond af opgebouwd, met behulp van de planters en de koelies natuurlijk. (...) Die boom mocht ik van de inlanders niet omhakken omdat er een geest in huist. (...) Als je hier een stok in de grond steekt, zitten er morgen blaadjes aan. (...) De inlanders hebben geen hersens, willen niet werken. (...) Zelf tappen, in die hitte, daar zijn wij niet op gebouwd. Wij geven hier de leiding, daar zijn zij niet op gebouwd."* Theo wordt in het Nederlands voorgesteld aan de Indo-Europeaan Boon, de onderadministrateur. Met het Indonesische personeel wordt Maleis gesproken. Na het uitpakken van zijn bagage blijkt Theo's onbekendheid met de Indonesische badgewoonte, waarbij je naast de mandibak staat, daaruit water schept en dat over het lichaam stort.

Vragen

De zeven vragen horen bij het fragment uit *Gordel van smaragd*, vanaf het begin van de film tot en met de scène in de badkamer (11 minuten). Om de antwoorden in te vullen moet je kiezen uit de volgende woorden. Sommige hiervan moeten meermalen worden gebruikt.

Invulwoorden
auto's
dekolonisatie
filmmaker
klamboe
leiding
mandibak
Nederland
Nederlanders
niet
nieuwsgierigheid
Indo-Europeanen
Indonesië
Indonesiërs
Indonesische
primitief
rubber
spoorwegen
wel
werken
westerse

Vraag 1 Welke twee motieven speelden een rol bij het contact zoeken door Theo met land en volk van Indonesië?

Antwoord:

Geld verdienen in de _____ en _____.

Vraag 2 In hoeverre was er bij de cultuurontmoeting in Nederlands-Indië sprake van gelijkwaardigheid?

Antwoord:

_____ waren de baas over _____, _____ hadden een tussenpositie.

Vraag 3 Welke vormen van culturele beïnvloeding vonden plaats in Nederlands-Indië?

Antwoord:

a _____ spraken in een _____ taal met _____.

b _____ pasten zich in _____ aan de natuurlijke omstandigheden aan, bijvoorbeeld met _____ en _____.

c Nederlanders brachten moderne technologie naar Indonesië, bijvoorbeeld _____ en _____.

d _____ introduceerden het plantagesysteem, bijvoorbeeld bij de productie van _____.

e Door etnische vermenging was er een gemengdbloedige groep van _____.

Vraag 4 Welke rol speelde migratie bij de cultuurontmoeting in Nederlands-Indië?

Antwoord:

Tot aan de _____ vond migratie vooral plaats van _____ naar _____.

_____. Daardoor was er aanpassing van _____ aan de omstandigheden in _____.

_____. Daarnaast brachten _____ onderdelen van de _____ cultuur naar _____.

Vraag 5 Op welke manier reageerden migranten en autochtonen op elkaar?

Antwoord:

Als kersverse migrant gedroeg Theo zich eerst onwennig met de sociale verhoudingen tussen _____ en _____ in _____, die verschilden van de situatie in _____.

_____.

Vraag 6 Welke beeldvorming vond in de kolonie plaats?

Antwoord:

Volgens _____ waren _____ dom, bijgelovig, _____, niet geschikt om _____ te geven en niet bereid om hard te _____.

Volgens _____ was het goed dat zij de _____ hadden over _____.

Vraag 7 Op welke manier zijn ervaringen uit het koloniale verleden verwerkt in deze speelfilm?

Antwoord:

In het begin van de film liet de _____ zien hoe _____ in Nederlands-Indië werden behandeld door _____. Uit de film blijkt dat de _____ deze behandeling achteraf gezien _____ goed vond.

OEROEG

Lees eerst de informatietekst en de vragen. Bekijk het filmfragment (vier minuten). Beantwoord vervolgens de vragen door de ontbrekende woorden in te vullen.

Informatietekst

In 1948 publiceerde Hella Haasse de novelle *Oeroeg*, over de vriendschap tussen een Nederlandse en een Indonesische jongen in West-Java voor en na de Tweede Wereldoorlog. In dit boek liet de schrijfster zien dat ze vond dat de Indonesiërs recht hadden op hun onafhankelijkheid, maar ze maakte ook duidelijk hoe moeilijk het voor Nederlanders was om dat te begrijpen en accepteren. Door de Nederlandse en Indonesische jongen tegenover elkaar te plaatsen liet ze zien hoe aan beide kanten tegen het kolonialisme werd aangekeken.

In 1993 verfilmde regisseur Hans Hylkema (met scenarioschrijver Van de Velde) het verhaal, dat voor de film op diverse onderdelen werd veranderd. De vader van de ik-figuur in het boek (Johan in de film) is bijvoorbeeld administrateur op een Javaanse onderneming. In de film is de arbeidsverhouding anders. De vader is plantage-eigenaar, waardoor er een grotere afstand is tussen hem en het Indonesisch plantagepersoneel.

Het is de bedoeling dat je fragmenten uit het boek vergelijkt met fragmenten uit de film. Daarbij hoort de volgende uitleg.

Zowel in het boek als in de film gaat de ik-figuur, Johan, naar een 'Europese' lagere school, terwijl Oeroeg naar een Hollands-Indische school (HIS) gaat. Het op Nederland afgestemde onderwijsprogramma was op beide schooltypen voor een groot deel hetzelfde. De HIS was een zevenjarige lagere school voor kinderen uit de Indonesische elite. Het was de vooropleiding voor het Europees middelbaar onderwijs in de kolonie, waarmee een middelbare functie bij overheid of bedrijfsleven verkregen kon worden. De leergierige Oeroeg paste goed in dit schooltype. De HIS had Nederlandse en Indonesische onderwijzers. Nederlands

was voor een groot deel de voertaal. Er was ook ruimte voor de taal, cultuur en geschiedenis van de streek.

• Het verhaal in het boek

De volgende fragmenten uit *Oeroeg* (blz. 55-57) gaan over school en de vader.

"Wij liepen een eind door de stad – want voor onze begrippen was Soekaboemi een stad – en dan scheidden onze wegen: Oeroeg ging naar zijn school, ik naar de mijne. Er was weinig verschil tussen de leerstof, die wij te verwerken kregen; alleen had Oeroeg als extra vak Nederlands. De uren die wij in de schoollokalen doorbrachten, moeten vrijwel identiek zijn geweest. Zowel bij hem als bij mij het nooit eindigende gegons van kinderstemmen, die in koor een les opdreunen, en het begeleidende geluid van schuifelende voeten, het krassen van griffels en pennen, terwijl buiten de bomen ruisten in de wind en de hete lucht trilde boven het asfalt van de straatweg. Om één uur vonden wij elkaar terug op een vast punt. (...) Met mijn vader had ik, zo mogelijk, nog minder contact dan tevoren. Hij werkte lang op de fabriek en kwam pas laat in de middag thuis. Meestal zag ik hem alleen aan tafel. Hij at vlug, gewoonlijk zonder een woord te spreken. Zijn gedachten waren ergens anders, bij zijn werk. (...) Ik wist, dat men hem op de onderneming beschouwde als een plichtnajaager, een overdreven nauwkeurig man, die noch voor zichzelf, nog voor zijn ondergeschikten clementie kende als het op vergissingen of verzuim aankwam. (...) Na het avondeten zat mijn vader meestal in de binnengalerij, die, ontdaan van alles wat niet noodzakelijk of nuttig was, een even onpersoonlijke indruk maakte als een hotelkamer. Hij rookte of las een van de detective- of wild-west romans. (...) Soms ook zette hij een grammofoonplaat op. (...) De rapporten, die Oeroeg en ik ieder kwartaal mee naar huis brachten, bestudeerde hij nauwkeurig, alvorens ze te ondertekenen. Oeroeg had een bijzonder mooi schrift, het schrift van schoolvoorbeelden, feilloos van druk en proporties. Naar aanleiding hiervan vroeg mijn vader op een keer aan Oeroeg of hij wel eens over zijn toekomst gedacht had. "Je zou klerk op een kantoor kunnen worden", voegde hij er nadenkend aan toe, terwijl hij het schrift nog eens doorbladerde. Oeroeg staarde glimlachend, vanonder halfgesloten oogleden opzij, wat hij vaker deed, als hij om een antwoord ver-

legen zat. "Oeroeg en ik willen treinbestuurder worden, of vliegenier", zei ik haastig. "Maar het liefst ontdekkingsreiziger. Dat hebben we afgesproken."

• Het verhaal in de film

De hieronder beschreven filmscènes zijn gebaseerd op bovenstaande boekfragmenten.

Scène 1: Oeroeg zit met Indonesische kinderen in een kaal lokaal van de HIS, waar klassikaal het Wilhelmus ("mijn vaderland getrouwe, ben ik tot in den doot") wordt gezongen, onder leiding van een gedreven Javaanse leraar.

Scène 2: Johan zingt met Nederlandse kinderen in welvarend ingericht lokaal van Nederlandse lagere school klassikaal het Wilhelmus onder leiding van een Nederlandse leraar.

Scène 3: De Indonesische leraar vraagt: "Jongens, weten jullie nog waar de Rijn ons land binnenstroomt?"

Oeroeg antwoordt enthousiast: "Bij Lobith, meester."

Scène 4: Johan haalt Oeroeg op van school met dure auto met chauffeur voor de thuisreis.

Oeroeg: "Kijk, dat is de Rijn!"

Johan: "Nee joh, dat is de Mendi." "

Oeroeg: "O ja, Groningen, Hoogeveen, Sappemeer, Zijlbroek, Heiligerlee, Nieuweschans, Roodeschool. Ga ik later overheen vliegen."

Scène 5 Vader zit gezapig met whisky en Java Bode op gezellig ingerichte galerij met onderdanige bediende. Duidelijk op de achtergrond drie werkende Indonesiërs.

Johan arriveert: "Kijk eens papa, mijn rapport."

Vader: "Kom eens netjes over de trap, Johan."

Vader loopt naar werkkamer en bekijkt rapport aandachtig: "7 1/2 zit er zelfs bij. Keurig, heel netjes, heel goed, Johan."

Vader ondertekent het rapport.

Johan: "Maar Oeroeg heeft ook een rapport, vader."

Vader (ongeïnteresseerd): "Oh, geef maar hier, dan zal ik het ondertekenen."

Vader ondertekent, waarna zijn oog op een cijfer valt: "Zo, een 10 voor rekenen, Oeroeg, da's niet slecht. Da's helemaal niet slecht. Kan jij mooi boekhouder worden als Johan later de onderneming overneemt."

Johan: "Maar Oeroeg en ik hebben afgesproken dat we later ontdekkingsreiziger worden, of vliegenier."

Vragen

Onderstaande zes vragen horen bij het fragment uit de film *Oeroeg*, vanaf de scène met Oeroeg in de klas tot en met de scène met het gesprek over de rapporten (vier minuten).

Om de antwoorden in te vullen moet je kiezen uit de volgende woorden. Sommige hiervan moeten meermalen worden gebruikt.

Invulwoorden

administrateur, bedrijfsleven, boekhouder, de ik-figuur, eigenaar, filmmaker, Johan, Indonesië, Indonesiër, Indonesiërs, Indonesische, klerk, kolonialisme, Nederland, Nederlander, Nederlands, niet, Oeroeg, overheid, wel

Vraag 1 Over welke vorm van culturele beïnvloeding in het onderwijs in Nederlands-Indië gaan boek en film?

Antwoord:

In Nederlands-Indië zorgde de overheid voor de Hollands-Indische school (HIS), een zevenjarige lagere school voor kinderen uit de _____ elite. Het was de vooropleiding voor het _____ middelbaar onderwijs in de kolonie, waarmee _____ een baan bij _____ of _____ konden krijgen.

Vraag 2 In hoeverre was er volgens boek en film bij deze vorm van culturele beïnvloeding in Nederlands-Indië sprake van gelijkwaardigheid?

Antwoord:

In het boek was er weinig verschil tussen het onderwijs op de HIS van _____ en de Europese lagere school van _____, behalve dat _____ als extra vak Nederlands had. In de film is het lokaal van _____ armoediger dan dat van _____.

Vraag 3 Wat was de betekenis van de cultuurbeïnvloeding voor betrokkenen?

Antwoord:

Doordat de ik-figuur/Johan veel optrok met _____ en "in de kampong kwam", was hij vertrouwd met land en cultuur van _____.

Doordat het onderwijsprogramma op de HIS was afgestemd op _____, maakte _____ uitgebreid kennis met de westerse cultuur. Hierdoor ontwikkelde hij zijn ambities en ging hij meer nadenken over het _____.

Vraag 4 Welke invloed hadden verschillende belangen en waarden op de verhoudingen tussen betrokkenen?

Antwoord:

In boek en film is Oeroeg een leergierige _____. In de koloniale tijd was goed onderwijs voor _____ in het economisch belang van _____. Door de groeiende economie hadden _____ en _____ behoefte aan goed opgeleide _____ voor middelbare functies. In het boek kan _____ netjes schrijven. De vader zei daarom dat hij _____ zou kunnen worden op een kantoor. In de film heeft _____ een 10 voor rekenen. De vader zei daarom dat hij _____ kon worden als _____ later de onderneming overnam.

Vraag 5 Op welke verschillende manieren is het koloniale verleden verwerkt in boek en film?

Antwoord:

In plaats van de aandacht van de schrijfster voor schoolgeluiden vestigt de _____ de aandacht op een kruiperige _____ leraar, die zijn _____ leerlingen het Wilhelmus laat zingen en vraagt waar de Rijn "ons" land binnenstroomt.

In het boek is de vader _____ op een onderneming. In de film is hij _____, waardoor de sociale afstand tussen _____ en _____ met zijn vader groter is.

In het boek bestudeert de vader de rapporten van _____ en _____ even nauwkeurig. In de film geeft de vader veel aandacht aan het rapport van _____ en weinig aan dat van _____.

In het boek is de vader de ijverig, sober en zorgzaam. Door het mooie handschrift van _____ spreekt de vader met hem over een baan als _____ op een kantoor. Zo'n opmerking was in de historische omstandigheden _____ logisch. De _____ is behulpzaam uit eigen belang; de _____ accepteert de hulp uit eigen belang. Het beeld dat in het boek van de historische situatie is gegeven is _____ genuanceerd.

In de film is de vader gemakzuchtig en ongeïnteresseerd. Door de 10 voor rekenen van _____ spreekt de vader met hem over een baan als _____ onder _____. Zo'n neerbuigende opmerking was in de historische omstandigheden _____

logisch. De egoïstische _____ kleineert de intelligente en ambitieuze _____. Het beeld dat in de film van de historische situatie is gegeven is _____ genuanceerd.

Vraag 6 Welke mogelijke verklaringen zijn er voor de verschillen in beeldvorming in boek en film?

Antwoord:

Toen Haasse het boek in 1947 schreef, verwerkte ze daarin herinneringen aan haar eigen jeugd in _____. Naast negatieve dingen vertelde ze ook positieve dingen over het Nederlands _____.

Toen Hylkema de film in 1993 maakte kregen negatieve kanten van het _____ al jarenlang veel aandacht in het schuldbevuste _____, iets positiefs zeggen over het _____, dat hoorde niet. Zo bestaat er in _____ vooral een zwart-wit beeld van de slechte koloniale _____ tegenover de zielige onderdrukte _____.

FILMS VAN HET KOLONIAAL INSTITUUT

6

Lees eerst de informatietekst en de vragen. Bekijk de twee films (twaalf en acht minuten). Beantwoord vervolgens de zes vragen door de ontbrekende woorden in te vullen.

Informatietekst

Europeanen en 'de Inlander'
In 1912 maakte J.C. Lamster in opdracht van het Koloniaal Instituut te Amsterdam enkele films, waaronder "Het leven der Europeanen in Indië". De films werden betaald door het Nederlands Ministerie van Koloniën. Met dit soort films wilde het Koloniaal Instituut de kennis van en interesse voor Nederlands-Indië in Nederland bevorderen. De films van Lamster zijn tussen 1915 en 1930, begeleid door

lezingen, in Nederlandse zalen vertoond (niet in bioscopen). Een tweede film van Lamster uit 1912 is "Het leven van de Inlander in de dessa", over Indonesiërs op het platteland. Deze film toont de 'primitieve' leefomstandigheden van dorpsbewoners, maar ook de grotere welvaart van het dorpshef. Uit een vergelijking tussen de twee films blijkt dat de filmmaker bij de Europeanen veel aandacht gaf aan hun welvaart en leiderschap. Bij de Indonesiërs benadrukte hij de eenvoud van het leven in de nabijheid van de natuur. Opvallend is ook zijn grote aandacht voor de hygiënische zorg van Indonesiërs in de dessa.

Vragen

Onderstaande zes vragen horen bij de twee films van het Koloniaal Instituut uit 1912 (twaalf en acht minuten). Om de antwoorden in te vullen moet je kiezen uit de volgende invulwoorden. Sommige hiervan moeten meermalen worden gebruikt.

Invulwoorden
Chinese
Europese
Indische
Indonesië
Indonesiërs
Indonesisch
Nederland
Nederlanders
Nederlandse

Vraag 1 Welke vormen van cultuurontmoeting en beïnvloeding zijn in de eerste film te zien?

Antwoord:

Het "Europeesch Indische" huis in de film is een voorbeeld van de koloniale, _____ cultuur, waarbij de vorm van het huis was aangepast aan de omstandigheden in _____, bijvoorbeeld het ruim overhangend dak met een nokbalk in de breedte, waardoor het huis goed beschermd was tegen zon en regen. Het schoolgebouw in de film, met de zeer _____ vorm, is een voorbeeld van niet-aangepaste _____ cultuur in _____.

De film toont de europeanisering van de _____ cultuur: de _____ cultuur wordt op voorgrond geplaatst; de _____ cultuur op de achtergrond. Op de voorgalerij en bij het uitgaan dragen vrouwen _____ kleding. Binnenshuis en in de tuin dragen ze slofjes, sarong en kabaya. Tot in die tijd was dat de gewone tropische kleding van in _____ wonende _____ vrouwen. Aan de voorkant van het huis is de verhouding tussen _____ en _____ personeel nogal afstandelijk; binnenshuis en in de tuin is dat veel minder.

Vraag 2 Wat was de betekenis van de cultuurontmoeting voor betrokkenen?

Antwoord:

Door de europeanisering van de _____ cultuur hadden _____ in _____ vanaf omstreeks 1910 minder contact met _____. Bevolkingsgroepen gingen meer langs elkaar leven.

In de film is te zien hoe _____ als toeristen "Inlandsche kunstnijverheid" kopen, maar op straat bijna volledig langs de _____ leefden.

Vraag 3 In hoeverre was er bij de cultuurontmoetingen sprake van gelijkwaardigheid?

Antwoord:

De film laat een grote sociale ongelijkheid zien tussen _____ en _____. We zien zeer rijke _____ met een rijtuig, een auto en _____ personeel, dat zich zeer onderdanig gedraagt.

In de film is ook te zien dat op het gymnasium in Weltevreden naast _____ kinderen, ook Indo-_____, Indonesische en _____ kinderen dit _____ middelbaar onderwijs volgden.

Vraag 4 Welke invloed hebben verschillende belangen en waarden op de verhoudingen tussen betrokkenen?

Antwoord:

De film laat zeer rijke _____ zien. Leiding geven aan veel personeel was voor hen gewoon. Op straat zijn arme _____ te zien. Het _____ personeel van de rijke _____ was waarschijnlijk zo onderdanig, omdat het bij de _____ een goed inkomen heeft.

Vraag 5 In hoeverre speelden overheersing en verzet tegen gevolgen van de cultuurontmoeting een rol?

Antwoord:

In de film zijn _____ duidelijk de baas. Het lijkt alsof _____ dat volledig accepteerden.

Vraag 6 Om wat voor soort beeldvorming gaat het hier en hoe kan deze worden verklaard?

Antwoord:

In de eerste film is er veel aandacht voor de welvaart en het leiderschap van _____. In de tweede film is er veel aandacht voor de eenvoud van het leven van _____ in de nabijheid van de natuur. De films zijn in 1912 gemaakt in opdracht van het Koloniaal Instituut, met geld van de _____ overheid. Met deze films wilde het Instituut in _____ kennis over de kolonie verbreiden. Deze twee films lieten goed zien dat de _____ cultuur meer ontwikkeld was dan de Indonesische cultuur. De films lieten ook zien dat de _____ de _____ leiding accepteerden. Zo werd het _____ kolonialisme in _____ in deze films goedgepraat.

Gordel van smaragd

Vraag 1 Welke twee motieven speelden een rol bij het contact zoeken van Theo met land en volk van Indonesië?

Antwoord: Geld verdienen in de rubber en nieuwsgierigheid.

Vraag 2 In hoeverre was er bij de cultuurontmoeting in Nederlands-Indië sprake van gelijkwaardigheid?

Antwoord: Nederlanders waren de baas over Indonesiërs. Indo-Europeanen hadden een tussenpositie.

Vraag 3 Welke vormen van culturele beïnvloeding vonden plaats in Nederlands-Indië?

Antwoord: a Nederlanders spraken in een Indonesische taal met Indonesiërs. b Nederlanders pasten zich in Indonesië aan de natuurlijke omstandigheden aan, bijvoorbeeld met klamboe en mandibak. c Nederlanders brachten moderne technologie naar Indonesië, bijvoorbeeld spoorwegen en auto's. d Nederlanders introduceerden het plantagesysteem, bijvoorbeeld bij de productie van rubber. e Door etnische vermenging was er een gemengdbloedige groep van Indo-Europeanen.

Vraag 4 Welke rol speelde migratie bij de cultuurontmoeting in Nederlands-Indië?

Antwoord: Tot aan de dekolonisatie vond migratie vooral plaats van Nederland naar Indonesië. Daardoor was er aanpassing van Nederlanders aan de omstandigheden in Indonesië. Daarnaast brachten Nederlanders onderdelen van de westerse cultuur naar Indonesië.

Vraag 5 Op welke manier reageerden migranten en autochtonen op elkaar?

Antwoord: Als kersverse migrant gedroeg Theo zich eerst onwennig met de sociale verhoudingen tussen Nederlanders en Indonesiërs in Indonesië, die verschilden van de situatie in Nederland.

Vraag 6 Welke beeldvorming vond in de kolonie plaats?

Antwoord: Volgens Nederlanders waren Indonesiërs dom, bijgelovig, primitief, niet geschikt om leiding te geven en niet bereid om hard te werken. Volgens Nederlanders was het goed dat zij de leiding hadden over Indonesiërs.

Vraag 7 Op welke manier zijn ervaringen uit het koloniale verleden verwerkt in deze speelfilm?

Antwoord: In het begin van de film liet de filmmaker zien hoe Indonesiërs in Nederlands-Indië werden behandeld door Nederlanders. Uit de film blijkt dat de filmmaker deze behandeling achteraf gezien niet goed vond.

Oeroeg

Vraag 1 Over welke vorm van culturele beïnvloeding in het onderwijs in Nederlands-Indië gaan boek en film?

Antwoord: In Nederlands-Indië zorgde de overheid voor de Hollands-Indische school (HIS), een zevenjarige lagere school voor kinderen uit de Indonesische elite. Het was de vooropleiding voor het Nederlands middelbaar onderwijs in de kolonie, waarmee Indonesiërs een baan bij overheid of bedrijfsleven konden krijgen.

Vraag 2 In hoeverre was er volgens boek en film bij deze vorm van culturele beïnvloeding in Nederlands-Indië sprake van gelijkwaardigheid?

Antwoord: In het boek was er weinig verschil tussen het onderwijs op de HIS van Oeroeg en de Nederlandse lagere school van de ikfiguur, behalve dat Oeroeg als extra vak Nederlands had. In de film is het lokaal van Oeroeg armoediger dan dat van Johan.

Vraag 3 Wat was de betekenis van de cultuurbeïnvloeding voor betrokkenen?

Antwoord: Doordat de ikfiguur/Johan veel optrok met Oeroeg en "in de kampong kwam", was hij vertrouwd met land en cultuur van Indonesië. Doordat het onderwijsprogramma op de HIS was afgestemd op Nederland, maakte Oeroeg uitgebreid kennis met de westerse cultuur. Hierdoor ontwikkelde hij zijn ambities en ging hij meer nadenken over het kolonialisme.

Vraag 4 Welke invloed hadden verschillende belangen en waarden op de verhoudingen tussen betrokkenen?

Antwoord: In boek en film is Oeroeg een leergierige Indonesiër. Goed onderwijs voor Indonesiërs was in het economisch belang van Nederland. Door de groeiende economie hadden overheid en bedrijfsleven behoefte aan goed opgeleide Indonesiërs voor middelbare functies. In het boek kan Oeroeg netjes schrijven. De vader zei daarom dat hij klerk zou kunnen worden op een kantoor. In de film heeft Oeroeg een 10 voor rekenen. De vader zei daarom dat hij boekhouder kon worden als Johan later de onderneming overnam.

Vraag 5 Op welke verschillende manieren is het koloniale verleden verwerkt in boek en film?

Antwoord: In plaats van de aandacht van de schrijfter voor schoolgeluiden vestigt de filmmaker de aandacht op een kruiperige Indonesische leraar, die zijn Indonesische leerlingen het Wilhelmus laat zingen en vraagt waar de Rijn "ons" land binnenstroomt. In het boek is de vader administrateur op een onderneming. In de film is hij eigenaar, waardoor de sociale afstand tussen Oeroeg en Johan met zijn vader groter is. In het boek bestudeert de vader de rapporten van Johan en Oeroeg even nauwkeurig. In de film geeft de vader veel aandacht aan het rapport van Johan en weinig aan dat van Oeroeg.

In het boek is de vader de ijverig, sober en zorgzaam. Door het mooie handschrift van Oeroeg spreekt de vader met hem over een baan als klerk op een kantoor. Zo'n opmerking was in de historische omstandigheden wel logisch. De Nederlander is behulpzaam uit eigen belang; de Indonesiër accepteert de hulp uit eigen belang. Het beeld dat in het boek van de historische situatie is gegeven is wel genuanceerd.

In de film is de vader gemakzuchtig en ongeïnteresseerd. Door de 10 voor rekenen van Oeroeg spreekt de vader met hem over een baan als boekhouder onder Johan. Zo'n neerbuigende opmerking was in de historische omstandigheden niet logisch. De egoïstische Nederlander kleineert de intelligente en ambitieuze Indonesiërs. Het beeld dat in de film van de historische situatie is gegeven is niet genuanceerd.

Vraag 6 Welke mogelijke verklaringen zijn er voor de verschillen in beeldvorming in boek en film?

Antwoord: Toen Haasse het boek in 1947 schreef, verwerkte ze daarin herinneringen aan haar eigen jeugd in Indonesië. Naast negatieve dingen vertelde ze ook positieve dingen over het Nederlands kolonialisme. Toen Hylkema de film in 1993 maakte kregen negatieve kanten van het kolonialisme al jarenlang veel aandacht in het schuldbeuste Nederland. Iets positiefs zeggen over het kolonialisme, dat hoorde niet. Zo bestaat er in Nederland vooral een zwart-wit beeld van de slechte koloniale Nederlander tegenover de zielige onderdrukte Indonesiër.

Films van het Koloniaal Instituut

Vraag 1 Welke vormen van cultuurontmoeting en beïnvloeding zijn in de eerste film te zien?

Antwoord: Het "Europees Indische" huis

in de film is een voorbeeld van de koloniale, Indische cultuur, waarbij de vorm van het huis was aangepast aan de omstandigheden in Indonesië, bijvoorbeeld het ruim overhangend dak met een nokbalk in de breedte, waardoor het huis goed beschermd was tegen zon en regen. Het schoolgebouw in de film, met de zeer Nederlandse vorm, is een voorbeeld van niet-aangepaste Nederlandse cultuur in Indonesië.

De film toont de europeanisering van de Indische cultuur: de Europese cultuur wordt op voorgrond geplaatst; de Indische cultuur op de achtergrond. Op de voorgalerij en bij het uitgaan dragen vrouwen Europese kleding. Binnenshuis en in de tuin dragen ze slofjes, sarong en kabaya. Tot in die tijd was dat de gewone tropische kleding van in Indonesië wonende Europese vrouwen. Aan de voorkant van het huis is de verhouding tussen Nederlanders en Indonesisch personeel nogal afstandelijk; binnenshuis en in de tuin is dat veel minder.

Vraag 2 Wat was de betekenis van de cultuurontmoeting voor betrokkenen?

Antwoord: Door de europeanisering van de Indische cultuur hadden Nederlanders in Indonesië vanaf omstreeks 1910 minder contact met Indonesiërs. Bevolkingsgroepen gingen meer langs elkaar leven. In de film is te zien hoe Nederlanders als toeristen "Inlandsche kunstnijverheid" kopen, maar op straat bijna volledig langs de Indonesiërs leefden.

Vraag 3 In hoeverre was er bij de cultuurontmoetingen sprake van gelijkwaardigheid?

Antwoord: De film laat een grote sociale ongelijkheid zien tussen Nederlanders en Indonesiërs. We zien zeer rijke Nederlanders met een ruittuig, een auto en Indonesisch personeel, dat zich zeer onderdanig gedraagt.

In de film is ook te zien dat op het gymnasium in Weltevreden naast Nederlandse kinderen, ook Indo-Europese, Indonesische en Chinese kinderen dit Nederlandse middelbaar onderwijs volgden.

Vraag 4 Welke invloed hebben verschillende belangen en waarden op de verhoudingen tussen betrokkenen?

Antwoord: De film laat zeer rijke Nederlanders zien. Leiding geven aan veel personeel was voor hen gewoon. Op straat zijn arme Indonesiërs te zien. Het Indonesisch personeel van de rijke Nederlanders was waarschijnlijk zo onderdanig, omdat het bij de Nederlanders een goed inkomen heeft.

Vraag 5 In hoeverre speelden overheersing en verzet tegen gevolgen van de cultuurontmoeting een rol?

Antwoord: In de film zijn Nederlanders duidelijk de baas. Het lijkt alsof Indonesiërs dat volledig accepteerden.

Vraag 6 Om wat voor soort beeldvorming gaat het hier en hoe kan deze worden verklaard?

Antwoord: In de eerste film is er veel aandacht voor de welvaart en het leiderschap van Nederlanders. In de tweede film is er veel aandacht voor de eenvoud van het leven van Indonesiërs in de nabijheid van de natuur. De films zijn in 1912 gemaakt in opdracht van het Koloniaal Instituut, met geld van de Nederlandse overheid. Met deze films wilde het Instituut in Nederland kennis over de kolonie verbreiden. Deze twee films lieten goed zien dat de Nederlandse cultuur meer ontwikkeld was dan de Indonesische cultuur. De films lieten ook zien dat de Indonesiërs de Nederlandse leiding accepteerden. Zo werd het Nederlandse kolonialisme in Indonesië in deze films goedgepraat.

Een van de casussen bij het onderdeel 'Nederland en Indonesië: vier eeuwen contact en beïnvloeding' van het centraal examen geschiedenis in 2001 en 2002 gaat over tempo doeloe. De stofomschrijving vermeldt dat in een casus een kwestie aan de orde wordt gesteld

'die zich leent voor uiteenlopende interpretaties en beoordelingen. Leerlingen verwerven aan de hand van diverse bronnen inzicht in een aantal centrale aspecten van de kwestie die bij interpretatie en beoordeling een rol kunnen spelen. Zo raken zij op grond van zelfstudie vertrouwd met de belangrijkste aspecten en inhoudselementen van de casus. Tijdens het centraal examen maken zij hiervan gebruik bij het beantwoorden van vragen die gesteld zijn aan de hand van weer nieuwe informatiebronnen'.

Van de casus zijn twee versies. In de stofomschrijving voor havo en vwo staat:

'De nostalgie van tempo doeloe: realiteit of herinneringsvervalsing? Het begrip 'tempo doeloe' wordt gebruikt voor de nostalgische herinneringen aan het leven in het oude koloniale Indië, met name aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Bij herinneringen van sommige gerepatriceerde oud-Indië-gangers horen foto's van de 'toean' op zijn veranda met vrouw (dikwijls Indonesisch) en kinderen, de kok, de bediendes en de tuinjongen. Dit beeld suggereert dat de Europeaan comfortabel leefde, in harmonie met de Indonesiërs. In hoeverre komt het nostalgische beeld overeen met de werkelijkheid? Van leerlingen wordt verwacht dat zij in staat zijn verschillende aspecten van het leven in Indië te beschrijven en te interpreteren.'

Voor vbo en mavo geldt:

'Tempo doeloe: droombeeld of werkelijkheid? Met 'tempo doeloe' wordt de periode 1870 – 1920 bedoeld, letterlijk de 'oude tijd', vaak gezien als de 'goede oude tijd'. Dit tempo doeloe-beeld komt ook tot uiting in de vele foto's uit deze periode. De vraag is in hoeverre dit beeld in overeenstemming is met de koloniale werkelijkheid van deze periode. Van leerlingen wordt verwacht dat zij in staat zijn om de beeldvorming in 'tempo doeloe' bronnen te analyseren, te interpreteren en te beoordelen op standplaatsgebondenheid.'

Wat is de bedoeling van de casus? Havo- en vwo-leerlingen moeten in

staat zijn verschillende aspecten van het leven in Indië te beschrijven en te interpreteren. Vbo- en mavo-leerlingen moeten in staat zijn om de beeldvorming in 'tempo doeloe'-bronnen te analyseren, te interpreteren en te beoordelen op standplaatsgebondenheid.

Als we kijken hoe dit kan worden aangepakt, dan stelt de stofomschrijving ons voor een probleem. In de formulering van de casus wordt namelijk uitgegaan van enkele moeilijk met elkaar te rijmen veronderstellingen. Om deze te kunnen bespreken zet ik ze op een rij:

- 1 Met tempo doeloe wordt bedoeld de periode: 1870 – 1920 (m/v) / met name eind negentiende en begin twintigste eeuw (h/v).
- 2 Tempo doeloe wordt gebruikt voor nostalgische herinneringen (h/v).
- 3 Tempo doeloe wordt vaak gezien als de goede oude tijd (v/m).
- 4 Dit tempo doeloe-beeld (3) komt ook tot uiting in de vele foto's uit deze periode (v/m).
- 5 Bij herinneringen van sommige gerepatriceerde oud-Indië-gangers horen foto's van de 'toean' op zijn veranda met vrouw (dikwijls Indonesisch) en kinderen, de kok, de bediendes en de tuinjongen (h/v).
- 6 Dit beeld suggereert dat de Europeaan comfortabel leefde, in harmonie met de Indonesiërs (h/v).

De Indische cultuur

'Tempo doeloe' is Indonesisch voor 'oude tijd' of 'tijd van vroeger'. Het begrip is een mooi voorbeeld van contact van en beïnvloeding tussen oost en west. Portugezen namen het woord tempo (van het Latijnse tempus) mee naar Azië, waar het met andere niet-Aziatische woorden werd opgenomen in het Maleis, oorspronkelijk de taal van de bevolking aan weerszijden van de Straat van Malakka. In de loop van de zestiende eeuw ging het Maleis functioneren als de lingua franca van de archipel. In 1928 kozen Indonesische nationalistinnen het Maleis tot hét Indonesisch onder het motto 'één land, één taal, één volk'.

J.J.P. de Jong schreef hierover in zijn belangrijke boek *De waaier van het for-tuin: 'Het Maleis dat zich als taal van de mestizo-groep in geheel Indië had verspreid, sinds het begin van de (20e) eeuw de omgangstaal werd van vrijwel alle groeperingen in de steden, door de koloniale overheid systematisch werd verbreid en door de nationalistinnen omhelsd,*

*werd als de Indonesische eenheidstaal een van de meest krachtige elementen van het nationale eenheidsbesef. Het is wellicht het onderdeel van de Indische cultuur dat de grootste invloed op het moderne Indonesië heeft gehad.'*¹

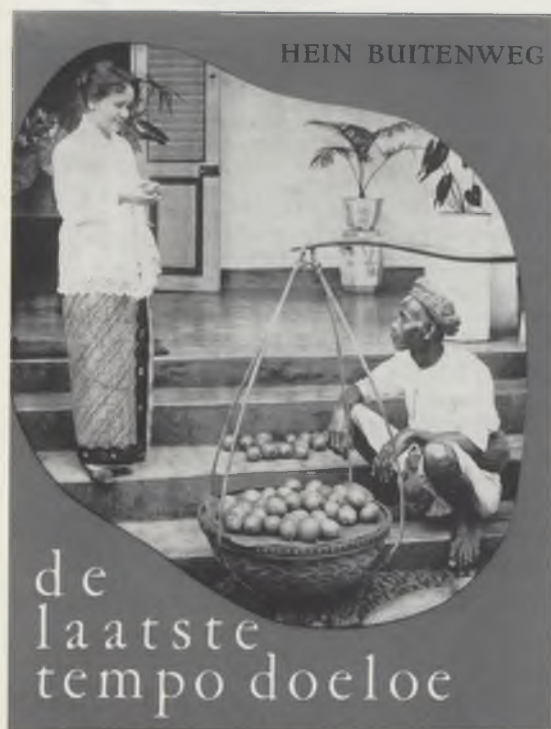
In dit citaat beschrijft De Jong de geschiedenis niet vanuit Nederlands of Indonesisch, maar vanuit Indisch perspectief. De ontwikkeling van het Maleis is beschreven als onderdeel van de Indische mengcultuur. Het begrip Indisch wordt hier gebruikt voor de cultuur van de in de kolonie ontstane, etnisch gemengde (mestizo-)groep, waarvoor vanaf de 16e eeuw diverse namen werden gebruikt, zoals 'mestizen' en 'Indische mensen'. Vanaf de formele verdeling van de bevolking in 1854 tussen 'Europeanen', 'inlanders' en 'vreemde oosterlingen' werd de naam 'Indo-Europeaan' gebruikt. Typerend voor de sociale verhoudingen in de kolonie was hierbij het subtiële verschil tussen de 'Europeaan', waarmee de Europese status werd benadrukt, en de 'Indo-Europeaan' (of Indo), waarmee werd aangeduid dat het om een bijzonder, voor sommigen een minder soort Europeaan ging.

Met het verdwijnen van de koloniale indeling bij de dekolonisatie van Indonesië werd Indo-Europeaan vervangen door Indische Nederlander, mede in verband met het belang in die tijd van de Nederlandse nationaliteit.²

Nostalgie naar het vooroorlogse Indië

Tempo doeloe is in Nederland een ongenueanceerd en beladen begrip aan het worden, een motto voor een bestaande vorm van nostalgie, die politiek incorrect schijnt te zijn. In een reisgids over Indonesië uit 1994 las ik bijvoorbeeld over de *'tastbare gevoelsmatige herinneringen aan vroegere tijden, de historische sfeer als gevolg van meer dan drie eeuwen koloniale geschiedenis, die zich niet zomaar opzij laat schuiven. Hiermee is niet bedoeld het nostalgische verlangen naar tempo doeloe, de tijd van vroeger. Dat is nu wel voorgoed voorbij.'*³

Voorbij? Regelmatig kom ik in Nederland uitingen van deze nostalgie tegen: op televisie, in muziek, tijdens pasar malams en in reclames. Maar ook in Indonesië wordt er met het oog op toeristen zonder schaamte aan geappelleerd, zoals ik onlangs constateerde in Café Batavia (Jakarta), koffiefabriek

Aroma (Bandung) en Toko Oen (Malang). Niet alleen ter plaatse, maar ook uit de vele in Nederland gepubliceerde vraaggesprekken blijkt dat veel oudere Indonesiërs naast slechte ook goede herinneringen hebben aan de koloniale tijd. In Nederland bestaat deze nostalgie naar het Indische verleden sinds Nederlanders en Indische Nederlanders ten gevolge van de dekolonisatie vanuit Indonesië naar Nederland zijn gemigreerd.

Een duidelijke uiting van deze nostalgie zijn de fotoboeken van Hein Buitenweg. Als 'totok-(volbloed Hollander) jongetje' kwam hij in 1899 in Indië waar hij bleef tot 1947. Tussen 1962 en 1990 publiceerde hij ruim tien boeken met foto's uit de jaren 1920-1942, met soms een iets oudere foto ertussen. In 1963 schreef Buitenweg in *De laatste tempo doeloe*: 'Met de capitulatie op 8 maart 1942 kwam in wezen het definitieve einde van Tempo Doeloe. Wat daarna kwam, de concentratiekampen, de chaos na de bevrijding, de politieke acties, dat alles maakt er geen deel meer van uit. U zult er in dit boek niets over vinden. Ik wil met u teruggaan naar de laatste Tempo Doeloe. Naar die van óns. Want met onze kinderen, ook met die nu geen kinderen meer zijn, bekijken we nog zo graag oude foto's, geïllustreerde boeken en tijdschriften. Kijk ... daar hebben we

gewoond ... daar zijn jullie schoolgegaan ... in dat heerlijke bergoord hebben we onze laatste vakantie doorgebracht ... en daar hebben jullie leren zwemmen.

Wéét je nog wel? (...) Sentimentaliteit? Nostalgie? And so what?'⁴

In *Kind van tempo doeloe* schreef Buitenweg: 'Dit boek gaat speciaal over het onbezorgde leven der kinderen in tempo doeloe, waaraan ieder die het heeft meegemaakt, de kostelijkste herinneringen bewaart.'⁵

Bij de foto van de Indo-Europese dame en de Indonesische fruitverkoper op de voorzijde van *De laatste tempo doeloe* staat: 'Deze alleraardigste opname, die ondanks het kennelijke arrangement toch een geheel losse en ongedwongen indruk maakt, geeft wel heel bijzonder de rustige, vredige sfeer van het Indische leven weer zoals dit bij een deel van onze samenleving werd geleefd, niet alleen in het binnenland en stellig niet nog slechts in de dagen van onze grootmama's. Ook in onze laatste jaren, waarin de dracht van sarong en kabaia sedert lang verdwenen heette, kon men ze ook in de grotere steden nog vaak bewonderen. Het beeld ademt rust en koelte en verrukkelijke gemoedelijkheid. De koele open voorgalerij met de glanzende tegelvloer en de helderwit gekapoerde wanden, het eenvoudige plantenarrangement en op de stoep de vriendelijke nonja in haar eenvoudige Indische dracht, de rustig wachtende toekang-boewa in zijn karakteristieke houding – zijn toedoen heeft hij even afgelegd – dit alles laat niet na een gevoel van lichte weemoed op te wekken bij wie van deze vredige samenleving deel hebben uitgemaakt.'

Als je na het lezen hiervan de foto weer bekijkt merk je dat de toelichting ervoor zorgt dat je meer ziet dan eerst, maar dat je intussen in je oordeel ook in een bepaalde richting wordt geduwd. Bij de fotoboeken van Buitenweg gaat het duidelijk om nostalgische herinneringen, maar het is nostalgie naar de vooroorlogse periode, de periode 1920-1942, waarvoor het begrip tempo doeloe wordt gebruikt. Het is echter niet deze periode die in de omschrijving van de casus is genoemd.

Het beeld van Rob Nieuwenhuys

Wie op zoek gaat naar foto's van de toean op zijn veranda met vrouw (dikwijls Indonesisch) en kinderen, de kok, de bediendes en de tuinjongen zoals

de stofomschrijvingscommissie die voor ogen heeft, zal die niet vinden in foto-collecties uit de jaren 1920-1942, omdat dergelijke foto's dan niet meer gemaakt worden. Hij zal naar oudere foto's moeten zoeken en zal daarbij onvermijdelijk de fotoboeken van Rob Nieuwenhuys tegenkomen.

Nieuwenhuys, geboren in 1908 te Semarang als zoon van een Nederlandse vader en Indische moeder, verliet omstreeks 1950 met vele andere Indische Nederlanders zijn geboorteland en leefde in Nederland tot zijn dood in 1999. Met zijn publicaties was hij een van de belangrijkste dragers van de Indische cultuur in Nederland. Tussen 1961 en 1988 publiceerde Nieuwenhuys vier fotoboeken onder de titel *Tempo Doeloe*. Fotografische documenten uit het oude Indië, waarvan het eerste onder het pseudoniem E. Breton de Nijs.

Nieuwenhuys koos de periode 1870-1920 om persoonlijke, maar ook historisch inhoudelijke redenen.

'Elke tijd heeft zijn eigen tempo doeloe gehad. Tempo doeloe is een tijdperk dat wij niet meer hebben beleefd, maar waarmee de relatie nog niet verbroken is. Mijn tempo doeloe is de tijd van mijn moeder. Mijn band met tempo doeloe loopt over haar. Door haar verhalen in de eerste plaats heb ik me een tijdsbeeld gevormd.'

Hoe zag het oude Indië van 1870-1920 eruit volgens Nieuwenhuys?

'Nog in de 20e eeuw had de Europese samenleving in Indië iets van een pionierssamenleving en droeg ze, vooral

TEMPO DOELOE

in de binnenlanden, de typisch kenmerken van een boedjangcultuur (een boedjang is een vrijgezel), waarin de Inlandse huishoudster een vanzelfsprekende plaats innam. Als we daarbij bedenken dat er allerlei beperkende bepalingen bestonden voor het gehuwd uitkomen, zowel voor particulieren, officieren als ambtenaren, dan wordt het karakter van een sterk gemengde, typisch Indische samenleving met een eigen Indische leefwijze begrijpelijk. Deze is nog lang na 1900 blijven voortbestaan.'

Over het nieuwe Indië van 1920-1942 schreef Nieuwenhuys:

'In de jaren twintig heeft zich langzamerhand een totoklaag gevormd, zo breed dat ze sociaal gesproken genoeg aan zichzelf heeft, in aparte wijken gaat wonen, en een Europese leefwijze invoert, kortom zoveel mogelijk Europa naar Indië overbrengt. Alleen in het binnenland en buiten Java bleef het 'oude Indië langer voortbestaan.'

De fotoboeken van Nieuwenhuys worden geprezen en verguisd. Zijn felste criticus is Ewald Vanvugt die in 1988 schreef: 'Aan de periode 1870-1920 verleende hij een lieflijke aanblik, terwijl toen veel mensen daar meer dan ooit hadden te kampen met oorlog, hongersnood, uitbuiting, verwaarlozing.'

Is dit verwijt terecht? Laten we eens kijken naar een bijschrift van Nieuwenhuys bij de laatste foto uit een serie van negen uit de jaren 1888-1907:

'Mevrouw M. zestien jaar later, in haar keuken, kort voor het vertrek naar Holland, ditmaal voorgoed. Men ziet aan de foto dat ze in verwachting is. Voor het eerst een zeven jaar. Er was tussen 1890 en 1906 zeer veel gebeurd. Na Marietje, die in 1889 stierf, werden nog vier kinderen geboren. Drie ervan stierven eveneens heel jong. De twee laatste aan cholera, kort na elkaar, in 1901: een jongetje van drie en een meisje van twee. De cholera was in het oude Indië een van de meest gevreesde ziekten, vooral omdat men zich er toen nauwelijks tegen kon wapenen. De talrijke cholera-epidemieën waren een verschrikking, ook voor de Europeanen. Men leest er in alle Indische boeken over. (..) Vooral onder kinderen was de sterfte schrikbarend. Er zijn gegevens bekend, maar een veel sprekender voorbeeld dan alle getallen gaf een tocht over een oude Europees kerkhof. Er waren ontstellend veel graven van kinderen!'

Nieuwenhuys toonde schrijnende schaduwkanten van het Indische verleden, zoals door het KNIL aangerichte bloedbaden in Atjeh, maar die foto's staan in geen verhouding met het grote aantal zonnige plaatjes. Hij erkende dat zijn fotoboeken eenzijdig zijn.

Aanvankelijk was het zijn bedoeling een dwarsdoorsnede te geven van de Europese samenleving in het oude Indië, maar dat bleek met de door hem verzamelde foto's niet mogelijk. In zijn laatste fotoboek uit 1988 over de Indonesiërs schreef hij: 'Het gaat er juist om wat níet op foto's staat: de ziekten, de honger, de natuurrampen, het zware werk, het misbruik van gezag, de willekeur, het onrecht, de drukkende lasten, de onveiligheid, de woeker, het opiumkwaad, de dobbelzucht, kortom alles wat uit een permanente armoede voortkomt. (..)

31

Van de 'andere wereld' van de kampongs, van de desa's, van de bewoners en van de omstandigheden waarin die leefden (..) bestaan ook niet veel foto's. Dit heeft mijn keuze beperkt. Daarom ook biedt dit fotoboek geen representatief beeld van de Indonesische samenleving.'

Dat Nieuwenhuys wel degelijk andere foto's had kunnen opnemen heeft Vanvugt in 1993 aangetoond in zijn boek over de kritische fotograaf Tillema. Vanaf 1911 heeft Tillema een groot aantal foto's gemaakt van armoede in Nederlands-Indië in vele gedaantes. Tillema heeft zijn foto's nagelaten aan het Rijksmuseum van Volkenkunde in Leiden, waar Nieuwenhuys ze niet heeft gevonden, hetgeen vooral te wijten is aan de onzorgvuldigheid van het museum. Het is aan Vanvugt te danken dat de Tillema-foto's in 1993 door middel van een tentoonstelling en een boek aan de vergetelheid zijn onttrokken.

Rob Nieuwenhuys
Komen en blijven
Tempo doeloe—een verzonken wereld
Fotografische documenten
uit het oude Indië 1870-1920
Querido

Rob Nieuwenhuys
Met vreemde ogen
Tempo doeloe—een verzonken wereld
Fotografische documenten
uit het oude Indië 1870-1920
Querido

Weemoed over een verzonken wereld

Als we geconstateerd hebben dat de fotoboeken van Nieuwenhuys geen representatief beeld geven van het Indische verleden, hoe kunnen we dat dan in breder verband verklaren? Wat er met de Tillema-collectie is gebeurd, of liever gezegd, wat er voor 1993 niet mee is gebeurd, is namelijk geen toeval. Vanvugt heeft gelijk als hij beweert dat 'niemand vermoedelijk meer heeft bijgedragen aan de vertekening van het beeld van het koloniale verleden dan Rob Nieuwenhuys'.⁷

Nieuwenhuys constateerde dat bepaalde aspecten van de samenleving meer, en andere minder zijn gefotografeerd. Bij dat feit heeft hij zich neergelegd. Anderen hebben zich afgevraagd hoe de eenzijdigheid van de overgeleverde foto's kan worden verklaard.

De eerste verklaring heeft te maken met de onderwerpkruis. Europese fotografen in de koloniale tijd onderstreepten de tegenstelling tussen de Europese en Indonesische bevolkingsgroep door romantische foto's te maken van tevreden-ogende, onveranderlijk levende oosterlingen, naast talloze opnamen van de nieuwste westerse productietechnieken, moderne communicatiemiddelen en prestigieuze bouwwerken. Op deze manier legitimeerde de westerse gemeenschap haar dominantie. Deze kritische redenering werd in Nederland voor het eerst gevolgd in het boek *Toekang Potret* uit 1989.

De bewustwording onder historici van de eigentijdse, eenzijdige westerse beeldvorming in de tijd van het modern imperialisme is in 1978 op gang gebracht door het boek *Orientalism* van Edward Said.⁸ Hierin toonde hij aan dat veel Europese afbeeldingen van 'het Oosten' zijn geësceneerd om te voldoen aan gangbare beeldvorming.

De tweede, met de eerste samenhangende verklaring heeft betrekking op het overheidsbeleid. Vanvugt schreef hierover: 'In Nederland werd de nationale misleiding over de koloniën sterk bevorderd door de regering die Indische zaken verdraaide of geheim hield, zoals in 1906 toen het Rhemrev-rapport over de wrede arbeidsomstandigheden van de koelies op Sumatra in een diepe la verdween. In Nederlands-Indië bestond formeel sinds 1918 persvrijheid, maar ook sindsdien was dit nog onder permanente bedrei-

ging met verbanning uit de archipel. De eeuwenoude Indische persbreidel werkte tot het laatst mee aan de schijnbeeldvorming.'

Net zoals in de geschreven geschiedschrijving in de laatste decennia gebeurt, is het de hoogste tijd dat ook in historisch verantwoorde fotopublicaties gestreefd wordt naar een meer representatief beeld van het Indisch verleden.

Wat is nu, gezien de casus over tempo doeloe, de waarde van de fotoboeken van Nieuwenhuys als bron? Voor de periode 1870-1920 zijn ze erg bruikbaar omdat ze een groot aantal foto's bevatten over vele onderwerpen. De bruikbaarheid is natuurlijk wel tot die onderwerpen beperkt. Ook de betrouwbaarheid van de boeken is beperkt. Op het niveau van de losse foto's of fotoseries moet je er rekening mee houden dat fotografen hun objecten doelbewust kozen of esceneerden. Op het niveau van een fotoboek als totaal beeld van het verleden moet je rekening houden met de invalshoek van Nieuwenhuys.

Natuurlijk 'manipuleerde' Nieuwenhuys, zoals elke historicus door middel van selectie van bronnen zijn publiek in een bepaalde richting duwt. Daar is niets mis mee. Er is m.i. ook niets mis met het erkennen van de zachtteurige stemming die soms onvermijdelijk ontstaat als je je als mens in het verleden verdiept.

Een indicatie van de betrouwbaarheid van de aanpak van Nieuwenhuys vormen zijn uitgebreide vermelding van plaats, tijd en context bij de foto's.

De toean op de veranda

Zeer bepalend voor de examencasus is de omschrijving van de 'foto' van de 'toean' op zijn veranda met vrouw (dikwijls Indonesisch) en kinderen, de kok, de bediendes en de tuinjongen'. De stofomschrijving h/v vermeldt dat het beeld van deze foto's suggereert dat de Europeaan comfortabel leefde, in harmonie met de Indonesiërs. Er wordt hier nogal wat beweerd en gesuggereerd, waarbij wordt uitgegaan van dergelijke foto's. Het probleem is nu, dat deze foto's nauwelijks bestaan. De historische werkelijkheid was namelijk heel anders dan het beeld dat ervan in de casus wordt gegeven. Zoekend in een groot aantal fotoboeken heb ik er één gevonden die bijna volledig overeenkwam met deze

beschrijving (de afbeelding op blz. 28). Jammer genoeg ontbreekt hierover elke informatie. Ik denk dat de foto omstreeks 1890 ergens op Java is gemaakt. Wat is er op foto's te zien en wat zit daarachter? Dat is in het kort de vraag waarom het gaat bij de casus over tempo doeloe.

Op de foto zien we een echt Indisch huis: in opzet Nederlands, maar aangepast aan de tropische omstandigheden. Het op zuilen rustende, aan alle zijden overhangende dak, bedekt met Nederlandse dakpannen zorgde bij regen voor droge gevels. De veranda met neerlaatbare zonneschermen fungeerde als voorkamer. Op de veranda staat een totokman in wit jasje, witte broek en schoenen. Een trede lager staat zijn bruine vrouw, gekleed in lange rok, blouse en schoenen (of sloffen). In haar hand heeft ze een parasol. Aan haar hand staat hun kind in een witte, Europese jurk en schoenen. De vrouwelijke bedienden, staand en zittend, hebben blote voeten en dragen een eenvoudige rok en grovere, donkere blouse. De vrouw is minder bruin dan de bedienden.

Hoe kunnen we deze zichtbare informatie interpreteren en welke kennis is daarvoor nodig? Bij het beantwoorden van deze vraag sluit ik me graag aan bij het volgende motto van de Australische historica Jean Gelman Taylor: 'In each timeage the presentation of the human body through clothing, adornment, and deportment makes a powerful statement about class, status, and gender.'⁹

De totokman draagt een djas toetoe (gesloten jas), bij uitstek de kleding van de Europeaan in de periode 1870-1920. Gezien de omgeving van het huis was hij waarschijnlijk planter (leidinggevende op een plantage). Zijn vrouw – of ze wettelijk gehuwd zijn is niet te zien – lijkt me een Indonesische, met duidelijk Chinese trekken. Het is niet onmogelijk, maar wel onwaarschijnlijk gezien haar houding, dat ze Indische (Indo-Europese) is. De parasol is een traditioneel Javaans statussymbool. Haar huid, en dat van hun kind is relatief licht, waarschijnlijk door veel uit de zon te blijven, binnenshuis en onder de parasol. Ze kan een njai geweest zijn. Haar kleding sluit dat niet uit. De vrouw draagt een sarong, in heel Indonesië de traditionele kleding van vrouwen én mannen. Het is een totokker genaaid doek die om het onder-

Indisch gezin met personeel in Banjoemas in 1911 (uit: R. Nieuwenhuys, *Komen en blijven. Tempo Doeloe-een verzonken wereld. Fotografische documenten uit het oude Indië 1870-1920*, Amsterdam 1982, p. 124.).

lichaam wordt gewikkeld. De kebaja is een blouse van dun geweven katoen, afgezet met kant. Sarong kebaja, zoals de combinatie kortweg wordt genoemd, werd zowel door Europese als Javaanse vrouwen gedragen. De sarongs van Europese vrouwen waren vaak van kostbare gebatikte stof gemaakt. Het dragen van witte kleding was een teken van rijkdom, omdat je geen vuil werk hoefde te doen. Witte kebaja's werden gedragen door vrouwen met de status Europees, door geboorte of huwelijk verworven, en door niet-wettige vrouwen van Europeanen, dus njais die officieel inlands waren. Er waren ook Europese huishoudens waar de bedienden soms witte kebaja's droegen, bij wijze van uniform. Hoewel in Indië veel op de blote voeten werd gelopen – zeker binnenshuis inclusief de veranda – was het dragen van schoenen een aan Europeanen voorbehouden statussymbool.¹⁰

Terugkijkend naar de foto op blz. 28 zien we inderdaad een toean (heer) op zijn veranda met vrouw, kind en bedienden, maar het blijft een uitzonderlijke foto.

De vrouw: meestal Indonesisch?

Etniciteit speelde in de multiculturele Indische samenleving een grote rol.

Er waren formele en informele vormen van discriminatie naar bevolkingsgroep, geboorteland en huidskleur. In de periode 1870-1920 was ongeveer 80 % van de Europese burgerbevolking – de militairen dus niet meegerekend – in Indië geboren.¹¹ Een meerderheid van deze Europeanen bestond dus uit Indo-Europeanen. De foto op de voorzijde van de eerste uitgave van Nieuwenhuys' *Tempo Doeloe* is dan ook zeer typerend voor die tijd.

Totoks en Indonesiërs vormden de twee polen waartussen de Indo-Europeanen zich etnisch bevonden. De ergste rekening van deze tussenpositie kreeg een deel van de Indische groep gepresenteerd tijdens de Japanse bezetting, toen in de Japanse administratie tot in zestiende delen werd vastgesteld in welke mate iemand Nederlands was, met internering als mogelijke consequentie. In het vooroorlogse Indië waren op de huwelijksmarkt diverse etnische varianten, met bijbehorende kansen op toekomstig maatschappelijk succes. Hieronder ga ik in op vier voor de casus relevante varianten.

De eerste variant hebben we gezien op de afbeelding bij de intro van dit artikel de combinatie van totokman en Indonesische vrouw. De kleding van deze toean, zijn vrouw, hun Indo-Europese kind en de bedienden, maar vooral ook de positie die zij bewust of

onbewust hebben ingenomen weer-spiegelen hun onderlinge, nogal ongelijke, relatie.

De tweede en meest voorkomende variant zien we op de afbeelding hier naast, de combinatie van Indische man en Indische vrouw. Man en vrouw staan op gelijke voet, informeel gekleed en poserend voor de galerij van hun huis in Banjoemas in 1911. Hun Euraziatische etniciteit is goed zichtbaar, zeker in contrast met het Indonesisch personeel. Het paar draagt de kleren die bij hun Europese status passen. Allebei dragen ze schoenen of sloffen. Zij draagt een fraaie sarong en kebaja. Hij de mannelijke variant daarvan, een wit baadje (jasje) en slaapproek (huisbroek, niet om in te slapen). De bedienden – mannen en vrouwen in sarong – hebben zich ook netjes aangekleed voor de foto. Het kind draagt de tjelana monjet, de Indische variant van de hansop.

Volgens Nieuwenhuys was het doorsnee gezin in het oude Indië 'het typisch Indisch gezin, met eigen leefwijze, waarbij de moeder van de vrouw (soms een inlands) en de bedienden geheel werden opgenomen, de laatsten in een enigszins andere positie. De verhouding van de Indische vrouw des huizes met de bedienden, met hun wereld, waar zij door haar afkomst mee vertrouwd was, kon zeer intiem zijn.'

Hoewel een grootmoeder ontbreekt herkennen we op de afbeelding toch iets van de door Nieuwenhuys beschreven relatie tussen de Indische en de Indonesische leefwereld. Met hun kleding onderscheidt het gezin zich duidelijk van het personeel. De onderlinge afstand is echter minder groot dan op de afbeelding op blz. 28.

De derde variant is de combinatie van een totokman en een Indische vrouw. Op blz. 34 zien we een familie op de veranda van hun huis in Baros in 1915. Achter de rotantafel zit de uit Nederland afkomstige militair Boon. Rechts van hem zijn Indo-Europese vrouw met hun derde kind op de arm. Rechts daarvan de Indonesische schoonmoeder van Boon in fraaie sarong en donkere kebaja. Zij was getrouwd geweest met een Engelsman. Rechts van haar en geheel links haar drie overige kinderen. Met uitzondering van de grootmoeder dragen de vrouwen witte jurken. De jongen rechts draagt een matrozenpak. De rechtse van de twee zontjes van vader en

De familie Boon in Baros in 1915 (uit: R. Nieuwenhuys, Komen en blijven. Tempo Doeloe-een verzonken wereld. Fotografische documenten uit het oude Indië 1870-1920, Amsterdam 1982, p. 171.).

moeder is de latere publicist Jan Boon, in Indische kring bekend geworden onder het pseudoniem Tjalie Robinson. In vergelijking met de andere foto's valt de afwezigheid van personeel op. Het was de tijd van de europeanisering van de Indische cultuur, waarin de Indische mensen zich meer richtten naar de Europese norm, met als gevolg een groeiende maatschappelijke en culturele afstand ten opzichte van Indonesiërs. Treffend is het verschil met een in 1910 gemaakte, in hetzelfde boek opgenomen foto, waarop we het echtpaar met bediende zien in Indische huiselijke dracht die we kennen van de foto bij het begin van dit artikel. Een dracht die ongetwijfeld nog binnenshuis, inclusief achtertuin, maar niet meer buitenshuis en op de foto werd gedragen.

De vierde en in Indië minst voorkomende variant is de combinatie van totokman en totokvrouw, meestal uit Nederland naar Indië gekomen. Een voorbeeld zien we op blz. 35. Na hun huwelijk in 1906 vertrok dit Haagse onderwijzersechtpaar naar Indië. We zien ze hier – netjes westers gekleed voor de foto – met kinderen en bedienden voor de veranda van hun huis in Sragèn in 1910. Kort daarna keerden ze voor enkele maanden terug naar Nederland om hun 'Europees verlof' door te brengen. Overigens blijkt uit een andere foto dat deze vrouw vijf jaar later binnenshuis nog sarong kebaja droeg.

Zo verdween het oude Indië voor buitenwereld en fotograaf langzaam uit beeld.

Moeilijk houdbare stellingen

Na het voorafgaande kunnen we de balans opmaken met betrekking tot de zes stellingen uit de omschrijving van de casus over tempo doeloe.

Stelling 1 – met tempo doeloe wordt met name de periode 1870-1920 bedoeld – is onjuist gebleken. Met tempo doeloe wordt in bredere kring de periode 1920-1942 bedoeld. Rob Nieuwenhuys is een van de weinigen die het begrip gebruikte voor uitsluitend de periode 1870 – 1920, en dat om een persoonlijke reden.

Stelling 2 – tempo doeloe wordt

gebruikt voor nostalgische herinneringen – geldt nauwelijks of niet voor de periode 1870-1920, maar wel voor de periode tot 1942. Een aantal in Nederland wonende mensen denkt met verlangen terug aan het vooroorlogse Indië.

Stelling 3 – tempo doeloe wordt vaak gezien als de goede oude tijd – geldt nauwelijks of niet voor de periode 1870-1920, maar geldt wel voor de herinneringen van sommige ouderen aan de vooroorlogse tijd in Indië, waarbij prettige zaken vaak een hoofdrol spelen.

Stelling 4 – dit tempo doeloe-beeld komt tot uiting in de vele foto's uit deze periode (vbo/mavo-versie) – geldt nauwelijks of niet voor de periode 1870-1920, maar geldt wel voor het verlangend terugdenken van sommigen aan de vooroorlogse tijd, waarbij foto's van prettige situaties een belangrijke rol spelen.

Stelling 5 – bij herinneringen van sommige oud-Indië-gangers horen foto's van de 'toean' op zijn veranda met vrouw (dikwijls Indonesisch) en kinderen, de kok, de bediendes en de tuinjongen (havo/vwo-versie) – is moeilijk houdbaar.

Stelling 6 – dit beeld suggereert dat de Europeaan comfortabel leefde, in harmonie met de Indonesiërs – klopt met veel foto's van het Indische verleden, zowel uit de periode 1870-1920 als 1920-1942, waarin aandacht wordt geschonken aan prettige levensomstandigheden en een goede relatie met Indonesiërs.

Moeilijk te beantwoorden vragen

Naast discutabele stellingen bevatten de omschrijvingen van de casus over tempo doeloe ook nog een aantal vragen, waarop leerlingen een antwoord moeten kunnen geven. Daarbij worden zij echter wel voor enkele problemen gesteld.

De vraag, in hoeverre het nostalgische beeld (stelling 5 en 6) overeenkomt met de werkelijkheid (havo/vwo-versie), is verwarrend door de beperking van 'het' in 'het nostalgische beeld'. Met betrekking tot de periode 1920-1942 zagen we dat bij een aantal personen na 1950 in Nederland een nostalgisch en eenzijdig beeld bestond (en nog bestaat) van Indië. Met betrekking tot de periode 1870-1920 hebben we gezien dat nostalgie en herinnering geen rol spelen. In hun totaliteit geven de fotoboeken van Nieuwenhuys niet een nostalgisch, maar wel een eenzijdig beeld van deze tijd.

De vraag, in hoeverre de nostalgie van tempo doeloe realiteit of herinneringsvervalsing is (havo/vwo-versie), is onduidelijk door het woord 'van'. Nostalgie naar het vooroorlogse Indië is een realiteit in het naoorlogse Nederland. In fotoboeken wordt een eenzijdig beeld gegeven van zowel de periode 1870-1920 als van 1920-1942. De eenzijdigheid van de boeken van Buitenweg zijn gevolg van opzettelijk eenzijdige selectie, en neigen naar herinneringsvervalsing – let wel – over de periode 1920-1942. De eenzijdigheid

Nederlands onderwijzersgezin met bedienden in Sragen in 1910. (Uit: R. Nieuwenhuys, *Baren en oudgasten. Tempo Doeloe-een verzonken wereld. Fotografische documenten uit het oude Indië 1870-1920*, Amsterdam 1981, p. 186.)

aan. Het waren tekenen van de groeiende verwevenheid van de Nederlandse kolonist met zijn nieuwe land.¹²

Sommige katernen richten zich conform de stofomschrijving op de periode 1870-1920 en formuleren zeer omzichtig, zoals: 'Er bestaan veel beelden over die gelukzalige tijd: in geschriften, in verhalen en op foto's. Volgens die beelden leefden de Europeanen comfortabel ...'¹³ Andere katernen kennen weinig nuance, zoals: 'Wie het vroeger over tempo doeloe had, bedoelde de goede oude tijd in Nederlands-Indië. Dan sprak men van heimwee over de periode die ongeveer in 1870 begon en rond 1920 eindigde. Er kwamen oude vergeelde foto's op tafel die getuigden van de heerlijke koloniale tijd die de meeste Nederlanders in de Oost doorgemaakt hadden.'¹⁴

Het periodeprobleem wordt in een aantal katernen omzeild, bijvoorbeeld door behandeling van 'Herinneringen van oud-Indiëgangers aan het leven in het koloniale Indonesië'¹⁵ of zelfs 'De tijd voor de onafhankelijkheid'¹⁶, met foto's uit de periode 1880-1940.

Een ander probleem vormen de benaderingswijze en vaardigheden die bij de casus passen. Van havo- en vwoleerlingen wordt verwacht 'dat zij in staat zijn verschillende aspecten van het leven in Indië te beschrijven en te interpreteren'. Van vbo- en mavoleerlingen wordt verwacht 'dat zij in staat zijn om de beeldvorming in 'tempo doeloe' bronnen te analyseren, te interpreteren en te beoordelen op standplaatsgebondenheid'. Het laatste lijkt me veel moeilijker dan het eerste, als ik denk aan de hierboven beschreven, selectieve manier waarmee betreffende foto's werden gemaakt, bewaard, geselecteerd en gepubliceerd.

Van alle leerlingen wordt verwacht dat zij iets doen met de vraag: In hoeverre komt het nostalgische beeld overeen met de werkelijkheid?

Een aantal katernen gaat niet verder dan de objectiviteit van bronnen aan de orde stellen, waarschijnlijk mede geïnspireerd door de misleidende casustitels 'realiteit of herinneringsver-

van de boeken van Nieuwenhuys is te wijten aan de selectieve fotografie in de historische situatie, het relatief moeilijk toegankelijke bronnenmateriaal en het ontbreken van een, in de tijd van verschijning nog weinig voorkomende kritische instelling.

De vraag, in hoeverre tempo doeloe droombeeld of werkelijkheid is (vbo/mavo-versie), is niet te beantwoorden. Met tempo doeloe wordt een historische situatie bedoeld. Door de uitgebreide en vaak kritische literatuur bestaat in Nederland van die situatie een wetenschappelijk verantwoord beeld. Het eenzijdige beeld dat in foto-boeken van deze situatie wordt gegeven wijkt hiervan af en verdient correctie. Een aantal oudere mensen brengt intussen zijn laatste levensjaren door met nostalgische herinneringen aan prettige situaties, die ongetwijfeld vaak in hun dromen boven komen.

De vraag in hoeverre dit beeld (stelling 4) overeenkomt met de koloniale werkelijkheid van deze periode (vbo/mavo-versie), is alleen te beantwoorden als gekozen wordt tussen de periode 1870-1920 (exclusief nostalgie) en de periode 1920-1942 (inclusief nostalgie).

Samenvattend constateer ik dat de casus over tempo doeloe, zoals gegeven in de stofomschrijving, niet goed in elkaar is gezet. Bij de samenstelling is de commissie slordig te werk gegaan. In de casus wordt uitgegaan van onjuiste veronderstellingen. De complexi-

teit van de koloniale historische werkelijkheid is tot onverantwoorde schema's gesimplificeerd. De beeldvorming over die historische werkelijkheid is door de suggestieve en onwerkbare vraagstellingen onnodig verdacht gemaakt.

Dat neemt niet weg dat een casus over het historische verschijnsel tempo doeloe – in de zin van: de verleden werkelijkheid in relatie met latere beeldvorming daarover – op zich een goed idee blijft, mits dit verantwoord wordt uitgewerkt. De wereld van het geschiedenisonderwijs is nu echter opgezaagd met een verplicht gestelde, maar onjuiste voorstelling van zaken. Katernenschrijvers, examenopgavenmakers, docenten en leerlingen zitten met de gebakken pisang.

Tempo doeloe in de katernen

De casus over tempo doeloe is lastiger dan de stofomschrijvingscommissie waarschijnlijk heeft vermoed. De commissie heeft zich ermee op te glad ijs gewaagd. Laten we eens kijken hoe er in de examenkaternen mee wordt omgegaan.

Uit sommige katernen blijkt dat auteurs goed weten waarover het gaat. Uit andere blijkt het tegendeel, zoals het katern met de volgende beschrijving van de periode 1870-1920: 'De levensstijl veranderde. De vroegere immigrant bleef zijn zwartlaken pak dragen en zette een warme pruik op het hoofd. De nieuwkomers begonnen zich in het koloniaal wit te kleden, namen een Indonesisch stortbad, hielden siësta, en trokken na de rijsttafel een batik-pyama

Literatuur

De fotoboeken die bij dit artikel zijn gebruikt zijn:

Rob Nieuwenhuys,
Tempo doeloe. Fotografische documenten uit het oude Indië (Amsterdam 1961)

Tempo doeloe - een verzonken wereld. Fotografische documenten uit het oude Indië 1870 - 1920.

Deel I, Baren en oudgasten

(Amsterdam 1981),

Deel II, Komen en blijven

(Amsterdam 1982),

Deel III Met vreemde ogen

(Amsterdam 1988).

Deze reeks is in zijn totaal als herdruk verkrijgbaar.

Ewald Vanvught,
Een propagandist van het zuiverste water. H.F. Tillema (1870 1952) en de fotografie van tempo doeloe (Amsterdam 1993).

Henk Buitenweg,
De laatste tempo doeloe (Den Haag 1964).
Kind van tempo doeloe (Wassenaar 1969).

HENK BUITENWEG
KIND IN TEMPO DOELOE

valsing?' (havo/vwo) en 'droombeeld of werkelijkheid?' (vbo/mavo). Het gaat echter niet zo zeer om de objectiviteit en de betrouwbaarheid van bronnen, maar om de representativiteit van het rooskleurige tempo-doeloe-beeld, zoals dat uit bepaalde bronnen naar voren komt.

De uitwerking in de katernen bevestigt dat de casus ook in didactisch opzicht niet goed in elkaar is gezet. De redactie is verwarrend en doet geen recht aan het niveauverschil tussen havo/vwo en vbo/mavo.

Op naar het centraal examen

Elk jaar is er wel iets niet in orde met de stofomschrijving van het nieuwe examenonderwerp, zo ook dit jaar. Van u als docent wordt verwacht dat u desondanks uw leerlingen zo goed mogelijk voorbereidt op het centraal examen. Aan de leerlingen kunt u het volgende uitleggen.

Met het begrip tempo doeloe wordt niet een bepaalde periode bedoeld, maar de rooskleurige herinnering aan die periode. Soms gaan die herinneringen over de periode 1870-1920 ('het oude Indië'); meestal zijn het naoorlogse herinneringen aan de vooroorlogse periode 1920-1942. Bij deze herinneringen horen tempo-doeloe-foto's, waarop zonnige kanten van 'die goede oude tijd' te zien zijn. (Er zijn ook foto's van ellendige situaties gemaakt, maar daar gaat het nu even niet om.) Deze tempo-doeloe-foto's zijn als historische bron meestal wel betrouwbaar: er zijn goede redenen om aan te nemen dat ze kloppen met wat in het verleden werkelijk is gebeurd. Als je echter de vraag stelt hoe het leven in die historische situatie in het algemeen was, dan zijn deze tempo-doeloe-foto's als bron meestal niet representatief, omdat de informatie die eruit kan worden gehaald niet geldt voor een groot aantal situaties of mensen.

Naar mijn inschatting mogen leerlingen tijdens het centraal examen een opdracht verwachten, waarin ze laten zien dat ze bovenstaande redenering begrijpen. Als werkmateriaal krijgen ze bijvoorbeeld zo'n rooskleurige foto met daarnaast een tekstbron over minder plezierige zaken uit dezelfde tijd. Leerlingen moeten dan met voorbeelden uit de tekst aangeven dat de foto geen goed (= representatief) beeld

geeft van die tijd (= historische situatie). Wat betreft het bij vbo/mavo verplichte beoordelen van tempo-doeloe-bronnen op standplaatsgebondenheid verwacht ik dat het antwoord 'De Nederlandse fotograaf wilde het koloniale leven vooral van de goede kant laten zien' meestal wel zal scoren.

Noten

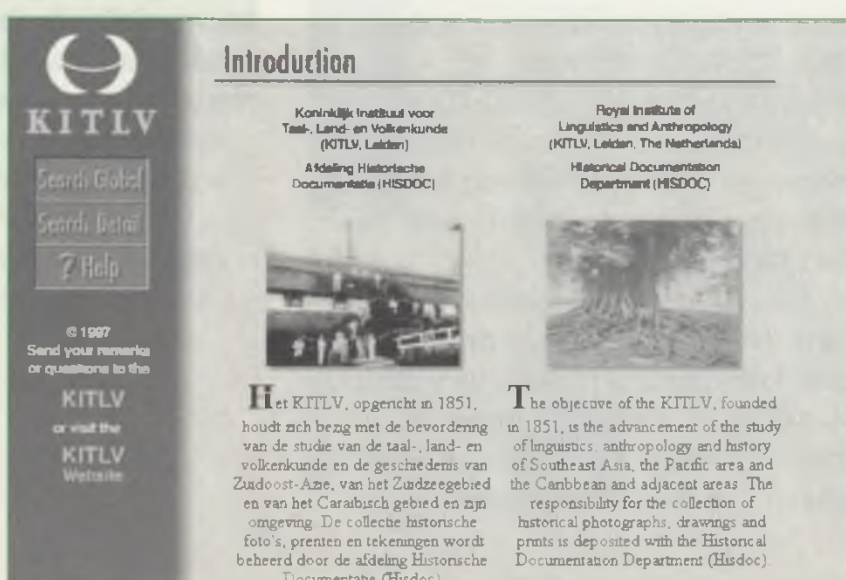
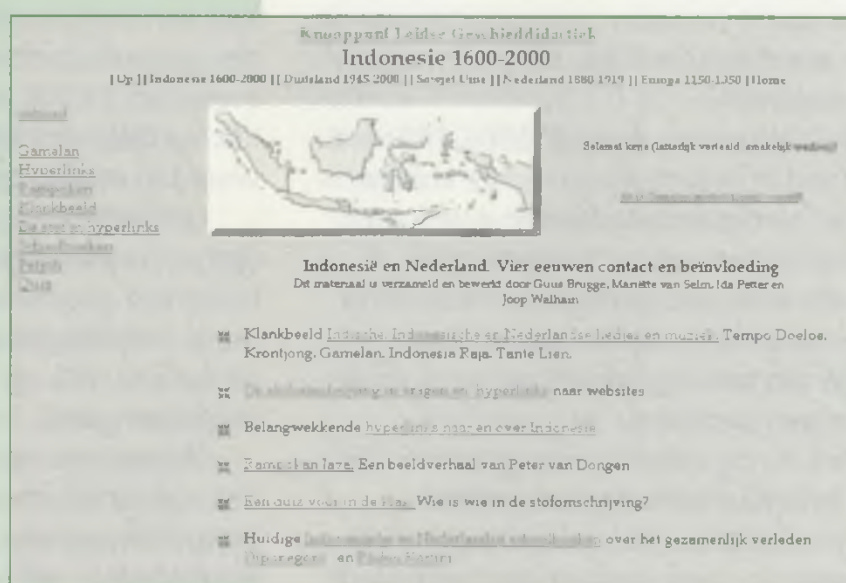
- 1 J.J.P. de Jong, *De waaier van het fortuin. De Nederlanders in Azië en de Indonesische archipel 1595-1950*, Den Haag 1998, p. 620.
- 2 Zie voor meer informatie, begrippenlijst en literatuuroverzicht de Indische Wegwijzer op internet (<http://home.wxs.nl/~vdbroeke/weg.htm>).
- 3 R. Wassing, *Dominicus Reisgids Indonesië*, Haarlem 1994, p. 5.
- 4 H. Buitenweg, *De laatste tempo doeloe*, Den Haag 1964.
- 5 H. Buitenweg, *Kind van tempo doeloe*, Wassenaar 1969, omslagtekst.
- 6 *De Volkskrant* van 4 februari 1989.
- 7 *De Volkskrant* van 4 februari 1989.
- 8 E.W. Said, *Orientalism*, Harmondsworth 1978. Zie ook zijn *Cultuur en imperialisme*, Amsterdam 1993.
- 9 J. Gelman Taylor, 'Costume and gender in colonial Java, 1800-1940', in: H. Schulte Nordholt (ed.) *Outward Appearances. Dressing state and society in Indonesia*, Leiden 1997, p. 85.
- 10 D. Bronkorst en E. Wils, *Tropenecht. Indische en Europese kleding in Nederlands-Indië*, Den Haag 1996, p. 29-36.
- 11 *Volkstelling 1930*, CBS Den Haag.
- 12 *Memo basiskatern vbo/mavo. Nederland en Indonesië*, Den Bosch 2000, p. 25.
- 13 *Nederland en Indonesië havo/vwo*, NijghVersluys, Baarn 2000, p. 39.
- 14 *Memo werkboek vbo/mavo. Nederland en Indonesië*, Den Bosch 2000, p. 24.
- 15 *Geschiedeniswerkplaats vwo, Nederland en Indonesië*, Groningen 2000, p. 52.
- 16 *Geschiedeniswerkplaats mavo, Nederland en Indonesië*, Groningen 2000, p. 37.

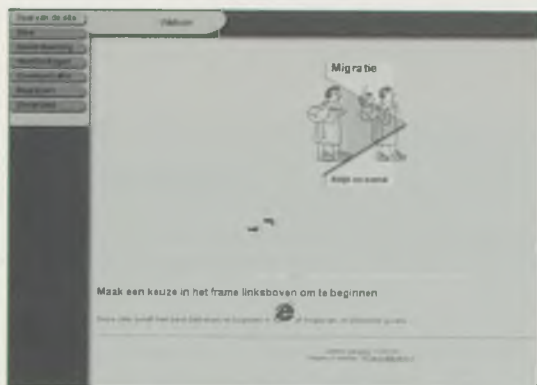
Tom van der Geugten

Jndië op Internet

Het Internet biedt goede mogelijkheden om informatie te verzamelen over de historische relatie Nederland-Indonesië, ook buiten het kader van het centraal examen in 2001 en 2002. Leerlingen kunnen – uitgaande van een vraag – op kleine of grotere schaal tekstuele en beeldinformatie verzamelen en verwerken tot een geprinte of digitale presentatie.

Met het bijgaande kopieerbare leerlingenblad kunnen uw leerlingen aan de slag. Na het lezen van de informatietekst kan uit de praktische opdrachten een keuze worden gemaakt. De tekst van het leerlingenblad (inclusief de hyperlinks) kunt u ook overnemen van de VGN-site, zodat u de tekst kunt aanpassen en (laten) gebruiken op de computer.

Indië op Internet

Nederland en Indonesië

De relatie tussen Nederland en Indonesië begon in 1596 bij de aankomst van de eerste Nederlandse schepen in Bantam op Java. Sindsdien hebben de twee landen al meer dan vier eeuwen met elkaar te maken. Als je je verdiept in deze relatie kun je aandacht besteden aan aspecten op economisch, politiek, sociaal en cultureel terrein.

Na de compagnie tijd (1596-1799) ontstond in Indonesië een echte kolonie die 'Nederlands-Indië' werd genoemd. Het contact tussen Nederland en Indonesië had gevolgen in Nederland en ook in de Indonesische gebieden, die pas later onderdeel van de kolonie gingen uitmaken.

Ook na de dekolonisatie (periode 1942-1949) had het koloniale verleden invloed op de binnenlandse ontwikkelingen in beide landen. Het beïnvloedt tot op heden de relatie tussen beide landen.

Bruikbare websites

Op Internet kun je veel informatie vinden over de relatie Nederland-Indonesië.

– Op de *Nederlands-Indië startpagina* (<http://nederlands-indie.pagina.nl/>) vind je veel bruikbare sites. Ze staan thematisch geordend.

– Het *Leids Knooppunt Geschieddidactiek* (<http://icloniis.fsw.leidenuniv.nl/walhai/geschiedenis/index.htm>) maakte naar aanleiding van het examenonderwerp 'Nederland en Indonesië' een speciale site met een groot aantal hyperlinks naar andere sites. Onder 'Eindexamen' en 'Nederland-Indonesië 1600-2000' vind je onder meer 'De stofomschrijving in vragen en hyperlinks' en een lijst van 'Belangwekkende hyperlinks naar en over Indonesië'.

– De site *Sejarah Indonesia* (<http://www.gimonca.com/sejarah/>) is dé Indonesische historische website. Met deze chronologisch opgezette, Engelstalige site kun je een vergelijking maken tussen Indonesische en

Nederlandse geschiedschrijving. (Sejarah is Indonesisch voor geschiedenis.)

– Het *Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV)* (<http://tlvima.leidenuniv.nl/kitlv/>), heeft een ideale site voor het verzamelen van beeldmateriaal, vooral foto's.

Met een zoekmachine kun je kiezen uit een gegevensbestand, bestaande uit meer dan 23.000 afbeeldingen.

Klik op 'Search Global' vul een trefwoord in en klik op Search.

– De website *Migratie: altijd en overal* (<http://www.migratie.nl/>) bevat een gegevensbestand met informatie over migratie van Indonesië naar Nederland. Klik op 'Data' en kies een migrantengroep.

– Dé Indische website in Nederland is het *Indisch Informatiepunt*

(<http://home.wxs.nl/~vdbroeke/hoofd.htm>), met veel informatie over verleden en heden van Indische Nederlanders. Speciaal voor onderzoekers is de 'Indische Wegwijzer' (onder de knop 'Wegwijzer') met een berekenende lijst van informatiebronnen (literatuur, films, cd-roms) over de Indische geschiedenis en een uitgebreide uitleg van veel gebruikte begrippen.

– Dé Molukse website in Nederland is *Djangan Lupa Maluku*

(<http://dilm.org/>) met veel informatie over het Molukse verleden en heden.

– Van de website *ebook* (<http://www.ebook.nl/>) kun je het boek *Max Havelaar* in zijn geheel downloaden. Om dit te lezen moet een leesprogramma zijn geïnstalleerd. Microsoft Reader en Adobe Acrobat Reader kunnen via deze website gratis worden gedownload.

Praktische opdrachten

A Aspecten van een periode onderzoeken

- Kies een van onderstaande hoofdvragen.
- Kies een of meer van de deelvragen.
- Ga, uitgaande van deze hoofden deelvragen, op Internet op zoek naar nieuwe informatie. Dat wil zeggen, naar tekstuele of beeldinformatie die je tot nog toe niet of niet goed kende. Gebruik in ieder geval de volgende websites: *Leids Knooppunt Geschieddidactiek* en *Nederlands-Indië startpagina*.
- Verzamel bruikbare teksten en afbeeldingen en sla deze op.
- Verwerk de verzamelde informatie tot een presentatie (op papier of digitaal). Schrijf er een toelichting bij.
- Lever het resultaat van je onderzoek geprint en/of in digitale vorm in.

Hoofdvragen

- Welke relatie was er tussen Nederland en Indonesië in de compagnie tijd (1596-1799)?
- Welke relatie was er tussen Nederland en Indonesië in de negentiende eeuw?
- Welke relatie was er tussen Nederland en Indonesië in de 20e eeuw tot 1942?
- Welke relatie was er tussen Nederland en Indonesië in de tijd van de dekolonisatie (1942-1949)?
- Welke relatie was er tussen Nederland en Indonesië vanaf 1950?

Deelvragen

- Welke relatie was er op economisch terrein?
- Welke relatie was er op politiek terrein?
- Welke relatie was er op sociaal terrein?
- Welke relatie was er op cultureel terrein?

B Nederlandse en Indonesische geschiedschrijving met elkaar vergelijken

- Kies een periode uit de vier eeuwen van de relatie Nederland-Indonesië.
- Bestudeer de informatie over deze periode op de website *Sejarah Indonesia*.
- Vergelijk deze Indonesische met Nederlandse informatie, bijvoorbeeld in je schoolboek. Zet overeenkomsten en verschillen op een rij. Let daarbij op:
 - verschillende beschrijvingen van hetzelfde;
 - dingen die aan de Nederlandse kant wel, maar aan de Indonesische kant niet worden genoemd, en andersom.
- Geef een samenvatting van de gevonden overeenkomsten en verschillen.
- Bedenk een verklaring voor deze overeenkomsten en verschillen en geef hiervan een uitleg.
- Lever het resultaat van d en e geprint in.

C Afbeeldingen verzamelen

- Kies een van onderstaande zeven onderzoeksvragen.
- Verzamel afbeeldingen over de gekozen vraag op de website van het *Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde* (KITLV). Sla bruikbare afbeeldingen op. Vermeld telkens: plaats, jaar en wat te zien is.
- Verwerk de verzamelde informatie tot een presentatie (op papier of digitaal). Schrijf er een toelichting bij.
- Lever het resultaat van c geprint en/of in digitale vorm in.

Onderzoeksvragen

- Hoe zag de uitvoering van de Ethische Politiek eruit in de periode 1901-1942?
Trefwoorden: school, waterwerk, arts, inenten, vaccinatie, riolering.
- Hoe zag de ontwikkeling van de infrastructuur eruit in de periode 1870-1942?
Trefwoorden: haven, weg, wegenaanleg, auto, telegraaf, spoorweg, trein, station, brug, vliegveld.

- Hoe zagen woningen (van Nederlanders / van Indonesiërs) eruit in Nederlands-Indië?
Trefwoorden: huis, woning, Europeaan, woonwijk.
- Hoe was de huiselijke cultuur in Nederlands-Indië?
Trefwoorden: keuken, bed, slaapkamer, toilet, tuin.
- Hoe werden boodschappen gedaan in Nederlands-Indië?
Trefwoorden: markt, winkel, toko.
- Wat was te zien van het Nederlands bedrijfsleven in Nederlands-Indië?
Trefwoorden: handel, bank, industrie, plantage, onderneming.
- Bedenk zelf een vraag met bijpassende trefwoorden.

D Migratie uit Indonesië naar Nederland onderzoeken

- Kies een van de volgende migrantengroepen uit Indonesië: Indische Nederlanders, Molukkers, Javanen.
- Je gaat op zoek naar informatie over de migratie van de gekozen groep aan de hand van de volgende hoofdvraag: Hoe is het gegaan bij de migratie van ...? Bedenk vier of meer deelvragen. (Denk bijvoorbeeld aan: het aantal personen, kenmerken van de groep, de manier waarop, de tijd waarin, de route waarlangs, de oorzaken waardoor, de gevolgen van, enzovoort).
- Ga op de website *Migratie: altijd en overal* op zoek naar informatie. Kopieer bruikbare informatie.
- Verwerk de verzamelde informatie tot antwoorden op de deelvragen.
- Schrijf een conclusie, waarmee je de hoofdvraag beantwoordt. Je kunt bijvoorbeeld de antwoorden op de deelvragen telkens in een zin samenvatten en eindigen met een opmerking over wat je het meest is opgevallen bij je onderzoek.
- Lever een verslag van je onderzoek geprint en/of in digitale vorm in.

E Max Havelaar als bron gebruiken

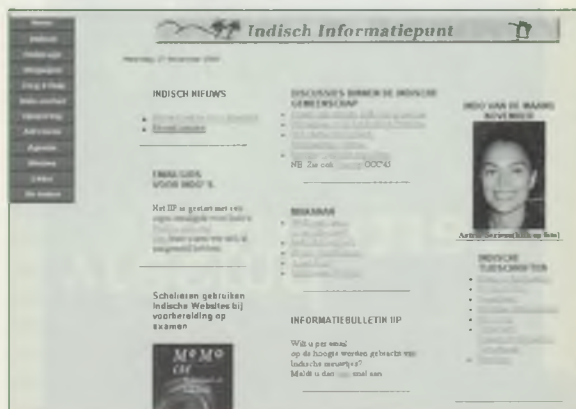
Voor deze opdracht heb je het boek *Max Havelaar* van Multatuli nodig (zie de website *ebook*).

Bestudeer het verhaal van Saïdjah en Adinda (hoofdstuk 17) om onderstaande vier onderzoeksvragen te beantwoorden.

- Maak notities per vraag.
- Kopieer tekstfragmenten die je bij het beantwoorden als bewijsmateriaal kunt gebruiken.
- Vraag je af hoe betrouwbaar en representatief de bron is bij deze vragen. Achtergrondinformatie kun je vinden op andere websites.
- Beantwoord de vragen.
- Lever het resultaat van d geprint in.

Onderzoeksvragen

- Hoe werd het Indonesische gewone volk omstreeks 1850 behandeld door Indonesische bestuurders?
- Hoe waren omstreeks 1850 de sociale verhoudingen in Batavia?
- Welke kenmerken had de cultuur in Batavia omstreeks 1850?
- Welke houding namen Indonesiërs omstreeks 1850 aan tegenover het Nederlands gezag?

Tom van der Geugten

Tipje van de sluier

Bespreking van:

Esther Captain, Marieke

Hellevoort en Marian van der

Klein (red.),

'Vertrouwd en vreemd.

Ontmoetingen tussen

Nederland, Indië en Indonesië',

Uitgeverij Verloren,

Hilversum 2000,

280 blz., ingenaaid,

geïllustreerd, prijs f35,-.

40

Naar aanleiding van het examenonderwerp 'Nederland-Indonesië: vier eeuwen contact en beïnvloeding' nam de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis het initiatief tot de publicatie van *Vertrouwd en vreemd*, het twaalfde deel in de reeks Tipje van de Sluier.

Het boek maakt duidelijk dat het bij vrouwengeschiedenis niet meer alleen om vrouwen gaat, maar om de betekenis van sekse en gender in het verleden. Zoals de ondertitel al zegt, is het echt een boek over cultuurontmoeting geworden, dat los van het examenonderwerp gezien kan worden. De bundel omvat uiteenlopende artikelen over ontmoetingen tussen Europeanen en Aziaten tot op heden.

"Ze waren elkaar vertrouwd en vreemd tegelijk. Maar wat vreemd is in de ogen van de een, is vertrouwd in de ogen van een ander."

Opvallend in de ondertitel is de driedeling, in plaats van de tweedeling Nederland-Indonesië in het examenprogramma, waarmee gezegd wordt dat er naast, of beter gezegd *tussen* 'Nederland' en 'Indonesië' (als aanduidingen van volk en cultuur in heden en verleden van deze twee gebieden) er ook nog iets is dat 'Indië' wordt genoemd, een specifieke koloniale situatie, vanaf de 16e eeuw tot omstreeks 1950, met een eigen groep en een eigen cultuur. Hiermee wordt afstand genomen van de eurocentrische invalshoek, waarbij Indonesië en de kolonie als eenheid worden gezien, tegenover het moederland Nederland.

In *Vertrouwd en vreemd* is ruimte gemaakt voor de in de historiografie recent opgekomen Indisch-centrische invalshoek, waarbij naast Nederland wordt uitgegaan van de tweedeling

Indië en Indonesië. De Europese benaming "Indië" staat voor de koloniale cultuur die sinds de 16e eeuw in een aantal gekoloniseerde gebieden in zuidoost Azië (tot circa 1800 ook buiten Indonesië) tot ontwikkeling is gekomen; een dynamische mengcultuur die afweek van de Nederlandse én de Indonesische cultuur. (Tussen haakjes: hiermee wordt natuurlijk niet beweerd dat 'de' Nederlandse en 'de' Indonesische cultuur niet dynamisch zouden zijn en geen mengkarakter zouden hebben; het tegendeel is immers waar.)

De Indische cultuur was door de historische omstandigheden aanvankelijk meer Aziatisch van karakter, totdat in de twintigste eeuw de balans doorsloeg naar de Europese kant onder invloed van het moderne imperialisme en later de dekolonisatie. Dit laatste leidde omstreeks 1950 tot de diaspora van een groot deel van de dragers van deze cultuur. Door deze Indische migratie vond vervolgens een nogal eens onderschatte beïnvloeding van de Nederlandse cultuur plaats. Ook de Indonesische cultuur is beïnvloed door de Indische cultuur; meer dan menig Indonesiër weet, of wil weten. Het is de verdienste van deze bundel dat resultaten van recent onderzoek op dit terrein nu op een laagdrempelige wijze onder de aandacht van een breder publiek zijn gebracht.

Cultuurontmoeting

In *Vertrouwd en vreemd* worden diverse concrete voorbeelden van cultuurontmoeting in meer dan tien korte artikelen behandeld, waarbij de nadruk ligt op de negentiende en twintigste eeuw.

Als historische achtergrond van deze ontmoetingen beschreef Elsbeth

Locher-Scholten in zes korte artikelen de onderlinge omgang van de bevolkingsgroepen in Nederlands-Indië. Interraciale contacten en beïnvloeding werden beheerst door de etnische en sociale verhoudingen in de kolonie. Aan de hand van volkstellingcijfers uit 1930 – er werden toen 60 miljoen Indonesiërs en 240.000 Europeanen geteld – wordt uitgelegd dat Europeanen (mannen veel meer dan vrouwen) altijd contact hadden met Indonesiërs; van de Indonesiërs kwam slechts een klein deel in contact met Europeanen. Dit zou ook een verklaring zijn voor het feit dat de huidige betrokkenheid van Nederland bij de voormalige kolonie nog steeds groter is dan vice versa.

Locher-Scholten behandelt de culturele invloed van de Indonesische *njai* (concubine) in het oude Indië en die van de Europese totokvrouw in het nieuwe Indië in de tijd van de verwestering (europeanisering) van de Indische cultuur, in aansluiting bij de ethische politiek. Ze gaat in op de arbeidsverhouding tussen Europeanen en Indonesische plantagearbeiders en huisbedienden. Onderwijs speelde bij interracial contacten een grote rol. *"Voor opgroeiende kinderen uit de elite was de koloniale maatschappij kort voor de Tweede Wereldoorlog meer gemengd dan voor andere groepen en klassen."*

Uitgelegd wordt hoe rasbewustzijn indirect door ouders werd meegegeven en door school bewust werd gemaakt.

Typerend voor het situatie in het Interbellum was het feit dat Europese vrouwen de Europese Vereniging voor Vrouwenkiesrecht in Nederlands-Indië oprichtten, terwijl de Indonesische vrouwenbewegingen geen prioriteit gaven aan kiesrecht, maar aan activiteiten voor onderwijs voor vrouwen, voor sociaal werk en tegen polygamie. Tot slot worden ontwikkelingen in de interracial contacten beschreven tijdens de Japanse bezetting, de jaren tot de soevereiniteitsoverdracht en in de naoorlogse jaren op Nieuw-Guinea, waarbij het Nederlandse overheidsbeleid de raciale belangentegenstellingen niet verminderde, integendeel.

De Nederlands kijk

Een mooi voorbeeld van de Nederlandse kijk op cultuurontmoeting in de kolonie is het artikel van Suzanne Hautvast over herinneringen van Tilburgse missiezusters aan hun verblijf in Indonesië begin twintigste eeuw.

Onder de veelzeggende titel "De illusie van tropisch Nederland" laat Eveline Buchheim aan de hand van brieven zien dat veel Nederlandse vrouwen in Nederlands-Indië erg eenzaam zijn geweest, en ook hoe belangrijk kleding was in de sociale rangorde van de kolonie. Nederlandse vrouwen hadden weinig ruimte om initiatieven te ontplooiën. *"Witte vrouwen dienden ten opzichte van de Indische en Indonesische bevolkingsgroepen afstand te bewaren."*

De koloniale, aan apartheid grenzende hiërarchie is ook aan de orde in het artikel van Frank von Winckelmann over Razoux-Schulz, de eerste vrouw in de Volksraad, en Ena Jansens portret van een paternalistische en eurocentrisch denkende Aletta Jacobs, die in 1912 een bezoek bracht aan Indië. Inge de Wilde schreef een artikel over Charlotte Jacobs, zuster van Aletta, die zich als voorstander van de ethische koers in Batavia inzette voor Javaanse vrouwen.

Berteke Waaldijk vertelt hoe een echtpaar uit de Nederlandse elite het de Javaanse feministe Raden Adjeng Kartini onmogelijk maakte naar Nederland te komen. Het Nederlands feminisme had meer aan de mythe van Kartini, dan aan de vrouw in levende lijve.

De bundel bevat ook voorbeelden van harde confrontatie tussen Nederlanders en Indonesiërs. Jan-Willem Schilt geeft aan de hand van romans een beeld van de gewelddadige werking van winstbejag en de poenale sanctie in Deli. Op de voornamelijk door mannen bevolkte plantages daar waren niet al te snugger assistenten en misleide koelies voortdurend bang voor elkaar.

De Indonesische kijk

De Indonesische kijk op de zaak vinden we in het artikel van Nico Marcus over de ontmoetingen van Hatta met Henriëtte Roland Holst in zijn studietijd in Rotterdam in de jaren twintig en in 1949 tijdens de Ronde-Tafel-conferentie. Hatta noemde haar *"de personificatie van de goede Nederlander"*.

In zijn artikel over Indonesiërs in Nederland behandelt Emile Schwidder onder meer het aandeel van de studentenvereniging Perhimpunan Indonesia in het Nederlandse verzet (1940-1945). Ratna Saptari schreef vanuit Indonesisch standpunt over de sociale verhoudingen in de sigarettenindustrie

Op de boot naat Indië; verzorgd door de zee-baboe (tekening van Han van Meegeren).

in Malang vanaf 1920 tot heden, waarin het verdeel-en-heerssysteem een nog steeds aanwezige erfenis uit het verleden is.

De Indische kijk

"En zo kwam het dat Veralien en Nellie die namiddag restaurant Zeelandia binnenwandelden. Twee mooie jonge vrouwen, een Indische en een Molukse, in witte mousseline jurken, het middel ingesnoerd met zijden linten zoals de mode in die twintiger jaren voorschreef."

Aldus een passage uit het korte, romantische verhaal 'Kruidnagelen en nootmuskaat' van de Indische schrijfster Wies van Groningen. Een mooi voorbeeld van de kijk op de koloniale samenleving vanuit Indisch standpunt.

Als koloniale geschiedenis in een notendop schrijft de tweede generatie Indo Alfred Birney een korte familiegeschiedenis, met in de hoofdrol zijn Chinese overgrootmoeder, Nederlandse overgrootvader, Indische grootvader, vader en tante. De laatste vertelde de schrijver tijdens zijn roots-reis in Surabaya over haar relatie met een Japanner tij-

dens de Japanse bezetting, en de belangstelling van haar kinderen voor China en Japan.

Amy Wassing behandelt batik Belanda als smeltkroes van culturen, zoals te zien is op zakdoeken, tafelkleden en sarongs. Ze legt uit hoe bij Nederlandse en Indo-Europese vrouwen in het midden van de negentiende eeuw "een bescheiden Indisch bewustzijn tot uiting kwam" door het dragen van een witte kebaja en gebatikte sarong, waarmee ze zich onderscheidden van de Javaanse bevolking.

Vilan van de Loo schrijft over de Indische mevrouw Kloppenburg, die toegang had tot twee werelden. Enerzijds werkte ze in de Indonesische traditie die de geneeskrachtige werking van planten en kruiden erkende en waardeerde, anderzijds was er de Europese cultuur, waar kruiden als geneesmiddel weinig aanzien hadden, maar in het huiselijke domein van de vrouw werden getolereerd.

"Zo creëerden deze Indische vrouwen een eigen, populaire vorm van geneeskunde,

naast de officiële westerse geneeskunde waarin witte mannen het monopolie hadden."

Mathijs Tuynman gaat in op de hardnekkige stereotypen over gemengde huwelijken, zowel in het koloniale Indonesië, als in het postkoloniale Nederland. Bezwaren tegen bijvoorbeeld een huwelijk tussen een Indische of Molukse jongen en een 'Hollands' (zoals dat nog steeds genoemd wordt in Indische kring) meisje zijn geworteld in stereotypen uit de koloniale tijd. Vanaf eind negentiende eeuw werd deelnemen aan de Nederlandse cultuur – daartoe behoorden ook Frans spreken en piano spelen – voor totoks, Indo's, maar ook voor een deel van de Indonesische elite een belangrijk statussymbool in Indië.

"Waar een kleine Indischman het meest bang voor was" aldus een geïnterviewde, "was dat 'ie aangezien werd voor een Inlander."

Deze levenshouding is tot op heden door Indische Nederlanders na migratie naar Nederland voortgezet.

In de negentiende eeuw was dat anders. *"Toen was er in Nederlands-Indië een mengcultuur, waarin christelijke superioriteitsgevoelens weliswaar niet ontbraken, maar de inheemse bevolking niet als achterlijk werd beschouwd."*

Geertje Mak beschrijft het proces van aanpassing aan de Hollandse normen en waarden, dat werd verwacht van Indische migranten in het Nederland van de wederopbouw. Bij het zogenaamde 'inburgeren' werd het huishouden een strijdtoneel waar rijst en aardappelen om voorrang vochten. Het was een goed bedoelde, maar denigrerende overkomende vorm van paternalisme, waarbij de Indische cultuur nauwelijks werd gerespecteerd. De immigranten pasten zij zich naar buiten toe helemaal aan, maar hielden binnenshuis hun Indische gewoonten, normen en waarden.

Esther Captain, Indische van de derde generatie, schrijft over 'het Indische' anno 2000. Captain legt uit dat Indisch-zijn in de koloniale tijd al uiterst flexibel was. Deze nog steeds bestaande mengcultuur is zowel in Nederland als in Indonesië herkenbaar aan de "dagelijkse ervaringen" die het beeld

doen schuiven tussen "dan weer Aziatisch en dan weer Europees".

Captain legt de dynamiek van deze dubbele identiteit uit aan de hand van de migratiegeschiedenis naar Nederland van vier generaties Indo's. Daarbij gaat ze uitgebreid in op de wortels van het nog steeds actuele taboe op Indische-Indische liefdesrelaties en het ontmoeten van andere etniciteiten als vitaal Indisch cultuurelement bij uitstek.

Tempo dulu

Naast de artikelen bevat *Vertrouwd en vreemd* de fotogalerij 'Tempo dulu' (weloverwogen gespeld volgens de nieuwe Indonesische spelling). De redactie vroeg achttien auteurs om een foto en hun associaties bij dit begrip. In een aantal gevallen leverde dit kiekjes uit eigen foto-albums op, met teksten waaruit de nog steeds bestaande, emotionele herinneringen aan de banden met Indië blijken. Andere foto's tonen wat volgens schrijvers essentiële aspecten van de koloniale cultuurontmoeting zijn. Sommige schrijvers gaan in discussie, zoals Esther Wils die schreef over de "benepen afkeuring" rond het begrip tempo dulu en de jaloezie van "de gebelgde critic". *"De niet als zodanig herkende jaloezie wordt verpakt in politiek correcte snibbigheid over het foute karakter van de koloniale samenleving en dédain over weke heimweegevoelens."*

Ook zo is in *Vertrouwd en vreemd* duidelijk gemaakt dat de ontmoeting tussen Nederland, Indië en Indonesië niet alleen vele vormen kende, maar ook vanuit vele invalshoeken bekeken kan worden.

Ten slotte

Voor docenten is het boek aantrekkelijk en informatief als achtergrondliteratuur bij de behandeling van de geschiedenis van Nederland en Indonesië. Mede door de beperkte lengte van de bijdragen, de leesbaarheid en de informatieve inhoudsopgave is het boek geschikt voor leerlingen in de bovenbouw en verdient het een plaats in elke schoolmediatheek.

Mevrouw Kloppenburg in sarong en kebaja in de tuin van haar huis (circa 1912).

Boeken

ZOJUIST VERSCHENEN:

De oogst voor de feestdagen is dit jaar groot en zeer fraai. Bijvoorbeeld de luxe driedelige gebonden uitgave van *Flavius Josephus' De oude Geschiedenis van de Joden*, die tot 31 januari 2001 maar f199,- kost. Alleen het laatste deel over de strijd van de Joden tegen de Romeinen is nog wel eens bekend, en dan vooral het verhaal van Masada. Maar dit meesterwerk dat vertaald, ingeleid en van aantekeningen werd voorzien door F.J.A.M. Meijer en M.A. Wes biedt veel meer. Het is met recht de geschiedenis van het volk uit het Oude Testament. Verschenen bij Ambo.

Ook heel bijzonder is *Een wereld vol Goden* van Keith Hopkins over heidenen, joden en christenen in het Romeinse Rijk. Een aparte benadering van dit tijdperk, met toneel, science fiction en tv-soap. Uitgeverij Becht, f59,90.

Bij uitgeverij Athenaeum-Polak&Van Gennep verschenen drie klassieken in prachtige uitgaven. Het allermooiste is de tweedelige cassette *Dante Alighieri, De goddelijke komedie* in een nieuwe, vormvaste vertaling van het oorspronkelijke rijmschema door Ike Cialona en Peter Verstegen met de illustraties van Gustave Doré en met commentaar naast de oorspronkelijke Italiaanse versie. Tot 1 januari f135,- daarna f150,-.

Ook heel bijzonder zijn de herinneringen van de Italiaanse Renaissance vertegenwoordiger Gerolamo Cardano onder de titel *Mijn leven*. Deze arts en wiskundige schreef na een avontuurlijk leven zijn verhaal op. Het gaat over alles waar een waarlijk renaissance mens mee bezig was en mee te maken kreeg. Gebonden, vertaald en ingeleid door Jan Lamein, f75,-.

Tenslotte de al eerder aangekondigde eerste Nederlandse vertaling van *Geoffrey van Monmouth's Geschiedenis van de Britse koningen*.

Iedereen die aangestoken is door het koning Arthurvirus moet eigenlijk kennis nemen van de oorsprong van de legende. Gebonden, vertaald door Mark Nieuwenhuis, f65,-.

Belangrijk bij het nieuwe examenonderwerp is het verhaal over P.J. Veth (1814-1895), de ontdekker van Multatuli, Indië-kenner bij uitstek en essentieel voor de vorming van het Nederlandse identiteitsgevoel in de 19e eeuw. Paul van der Velde, *Een Indische liefde*. Balans, f65,-.

Een eeuw later spelen de verhalen van J.Eijkelboom over de periode van de politionele acties. *Het krijgsbedrijf*, De Arbeiderspers, gebonden, f29,95.

Uit Indonesië. De erfenis van de soevereiniteitsoverdracht onder redactie van Martin Elands bevat enkele interessante artikelen over de diepe sporen die de breuk met Indonesië op velerlei terreinen heeft nagelaten en vormt daardoor een mooi vervolg op dit themanummer van *Kleio*. SDU, f34,90.

De beroemde emeritus hoogleraar A.Th.van Deursen schreef de biografie *Maurits van Nassau, de winnaar die faalde*. Eindelijk wordt recht gedaan aan het leven en de loopbaan van stadhouder Maurits, vooral bekend geworden door de Slag bij Nieuwpoort en de terechtstelling van Van Oldenbarneveld. Van Deursen probeert aan te tonen dat Maurits' karakter en het gereformeerde geloof onverbreekelijk met elkaar waren verbonden. Bert Bakker, f39,50.

Een nieuwe kijk op de historiografie en het historisch besef in Nederland van de laatste vijftig jaar wordt aangeboden door de Utrechtse historici Leen Dorsman, Ed Jonker en Kees Ribbens onder de titel *Het zoet en het zuur*. Wereldbibliotheek, f39,50.

Ook enigszins historiografisch is de studie van Thomas von der Dunk over de beeldvorming over Duitsland door de eeuwen heen. *De schaduw van het Teutoburgerwoud* verscheen bij de Amsterdam University Press en kost f39,50.

Ook over Duitsland, maar dan tijdens de Eerste Wereldoorlog, gaat het beroemde boek van Erich Maria Remarque, *Van het westelijke front geen nieuws*. Bij uitgeverij Bijleveld verscheen een speciale jubileum-editie inclusief film-album voor f39,90.

JAN VAN OUDHEUSDEN

De Amerikaanse
geschiedenis
in een notendop

Speciaal voor de kerstvakantie ook een aantal historische romans:

De geneesheer van Zaragoza door Noah Gordon speelt in het Spanje van de Inquisitie; Luitingh-Sijthoff, f39,90.

Bottenhuis door Betty Tobin is een mysterie in het zeventiende-eeuwse Engeland; Archipel, f34,70.

Inkt en vuur door Olga Colette gaat over de aartsbisschop van Canterbury in 1273, Archipel, f45,00.

Paneb de Vurige door Christian Jacq is het derde deel in de Lichtsteen-serie over de ambachtslieden in het oude Egypte, Luitingh-Sijthoff, f34,90.

Carl Haffners liefde voor remise door Thomas Glavinic gaat over een schaaktweekamp in 1910, Atlas, f39,90.

De schaaktuin door Brooks Hansen is een vertelling over de zielenroerselen van een negentiende-eeuwse arts van Nederlandse komaf in Amerika, Atlas, f49,90.

Het hermetisch zwart door Marguerite Yourcenar werd herdrukt met wijzigingen nog van de schrijfster zelf; over het leven van de zestiende-eeuwse medicus, alchemist en filosoof Zeno, Querido, f25,00.

Ook verschenen er veel historische jeugdboeken die de belangstelling van onze leerlingen misschien kunnen stimuleren:

Het blauwe nijlpaard van Hannie Halma over het oude Egypte, Piramide f24,90. *Inkt* van Katrien Vervaele over het ontstaan van de boekdrukkunst, Lannoo f29,50. *Het goud van de Hugenoten* van Willem van den Akker over een mysterieus briefgeheim in de zeventiende eeuw, Piramide f32,25. *Het vuile mes* van Henk van Kerkwijk, de belevenissen aan boord van een oorlogsschip in 1666,

piramide f29,90. *De weg naar Suckersville* van Gerben Graddesz Hellinga, het eerste deel van een serie over de ontwikkeling van de Verenigde Staten tussen 1812 en 1890, Piramide f27,90.

Tenslotte nog enkele aanraders:

Allereerst de roman van Rudolf van Zantwijk, *Marinus van de Merwede*. Een familiechroniek en tegelijkertijd een geschiedenis van de lage landen. Met bronnen en stambomen; een prachtig boek dat fictie en historie mooi weet te vervlechten. Bert Bakker f47,50. En dan is er de autobiografie van Arthur Schnitzler, *Jeugd in Wenen*, een prachtig portret van het keizerlijke en koninklijke Wenen van voor het fin de siècle. Atlas, f59,90.

Van de hand van Jan van Oudheusden verscheen *De Amerikaanse geschiedenis in een notendop*, een voorname-lijk politiek overzicht van de grote lijnen in de Amerikaanse geschiedenis. Op de laatste twee bladzijden is beschreven wie vanaf 2001 president van de VS zal zijn. Het is de bedoeling dat de verkeerde bladzijde uit het boekje wordt geknipt, maar gezien alle trammelant bij deze laatste verkiezingen is het wel interessant ze allebei te houden!

Jos Trippenree

In verband met de omvang van deze Indië-special van KLEIO zijn de gebruikelijke besprekingen van de examenkaternen voor mavo, havo en vwo door het KLEIO-docenten-team uitgeweken naar de website van de VGN. Ze zijn daar vanaf 20 december te bekijken.

<http://home.wxs.nl/~srd/vgn.htm>

ZOJUIST VERSCHENEN

Nederland en Indonesië: vier eeuwen contact en beïnvloeding. Bronnen bij het eindexamenonderwerp geschiedenis 2001/2002, samengesteld door Martin Bossenbroek, Loet Schledorn, Gert Jan van Setten en Peter Sigmond.

Het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap (KNHG) heeft voor het eindexamenonderwerp 2001 en 2002 (Nederland en Indonesië: vier eeuwen contact en beïnvloeding) een bronnenbundel samengesteld.

Het materiaal is gegroepeerd in vijf perioden (overeenkomstig de indeling in de stofomschrijving): Van 1596 tot 1830: Rondom de VOC; De tijd van het cultuurstelsel (1830-1870); Afronding en consolidatie van het Nederlandse gezag; Van 1900 tot 1942: Ethische Politiek en nationaal bewustzijn en De periode rond de dekolonisatie (1942-1962).

De bronnen variëren van een beladingsschema van een VOC-schip tot de beschildeerde klep van het stadsclavecimbel van Amsterdam en van de uitreiking van het Lombokkruis door koningin Wilhelmina tot een spotprent over Luns en Soekarno. Er zijn krantenartikelen, wetteksten, grafieken en veel beeldmateriaal. Daarbij zijn de bijschriften tot een minimum beperkt, waardoor het materiaal didactisch zeer goed te gebruiken is en leerlingen ook zelfstandig met de stof aan de slag kunnen.

ISBN 90 73069 12 2, 128 bladzijden, A4 formaat.

prijs f25,- (inclusief porto f30,-).

Te bestellen bij: KNHG, Postbus 90406, 2509 LK Den Haag, tel. 070 3140363, fax 070 3140637, e-mail knhg@xs4all.nl.

DE LAATSTE JAREN

H.W. van den Doel, *Afscheid van Indië. De val van het Nederlands imperium in Azië* (Uitgeverij Prometheus, Amsterdam 2000) 419 blz., prijs f47,50.

Aan de reeks boeken over de teloorgang van het Nederlandse imperium in Azië heeft de Leidse historicus H.W. van den Doel een indrukwekkend epos toegevoegd. Het is een vervolg op (en deels een overlapping van) zijn boek uit 1996, *Het Rijk van Insulinde*. In tegenstelling tot die rijk geïllustreerde uitgave, die zich tevens als aangenaam kijkboek liet lezen, heeft *Afscheid van Indië* echt de pretentie van een nieuw standaardwerk, waarin de auteur diverse eerdere verklaringen voor het verlies van Indië opnieuw tegen het licht houdt. Van den Doel noemt onder meer Jacques de Kadt, die de tragedie 'een treurspel der gemiste kansen' noemde; Lou de Jong, wiens elfde deel van zijn standaardwerk over Nederland in de Tweede Wereldoorlog (en niet deel twaalf, zoals de auteur en diverse recensenten vermelden) heel wat stof deed opwaaien, vanwege de aanklacht van Nederlandse oorlogsmisdaden; en J.J.A. van Doorn in *De laatste eeuw van Indië*. De auteur zet zich echter met name af tegen de indologen J.J.P. de Jong en P.J. Drooglever, die stelden, dat Nederland het dekolonisatieproces gegeven de omstandigheden nog niet zo slecht had afgehandeld.

Een van de sterke punten in het boek van Van den Doel is de vergelijking die hij trekt tussen de dekolonisatie van Nederlands-Indië en gelijktijdige processen in de Filipijnen, Frans Indo-China en Brits-Indië. Dat vergelijkend perspectief werkt verhelderend. Het maakt een aantal reacties, met name van de kant van de Indonesische nationalisten, begrijpelijk. Die hadden bijvoorbeeld een fijne neus voor de mogelijkheden die een internationaal forum als de Verenigde Naties hen bood, terwijl Nederland liever op eigen kompas bleef varen.

Van den Doel toont zich een onderhoudend verteller, die het vermogen heeft ingewikkelde zaken inzichtelijk te maken. Hij baseert zich niet alleen op bestaande bronnenpublicaties en literatuur, maar hij citeert ook uit documenten die de laatste twee decennia zijn vrijgekomen, zoals dagboeken, memoires en correspondentie. Het boek laat zich lezen als een spannend verhaal; het is bovendien goed opgebouwd, en geeft prima sfeertekeningen, zoals die van het moment dat de commissie-generaal in januari 1947 in het belegerde Batavia arriveerde:

'Uit de grote eetzaal van Des Indes waaiden nog slechts flarden van vooroorlogse muziek naar buiten over het terras. In de sociëteit hadden de plechtige jassen, boorden en dassen plaatsgemaakt voor korte kaki broeken en luchtige hemden met korte mouwen. Het was een decor dat de figuranten uitnodigde met weer-moed naar de goede, oude tijd te kijken en te constateren dat de 'inlander' zijn plaats niet meer kende...'

De grondtoon van dit citaat is in feite de boodschap van het hele boek: Nederlanders konden maar niet aanvaarden, dat door de inbreuk van de Japanse bezetting de oude dagen van 'ons Indië' voorgoed geteld waren. Van den Doel signaleert voortdurend de koppige houding van Nederlandse gezagsdragers, die Soekarno's Republiek Indonesia beschouwden als een fascistische schijnstaat vol wanbeheer, in de greep van een stelletje rebellen die terreur uitoefenden op de overgrote meerderheid van de Javanen; deze laatsten zouden

snakken naar terugkeer van 'rust en orde' onder Nederlandse vlag.

De kracht van het Indonesisch nationalisme werd in de leidende Haagse kringen constant onderschat. En dit ondanks waarschuwingen en goede raad uit de Verenigde Staten en uit Groot-Brittannië, landen die zelf ook met het bijltje van de dekolonisatie moesten hakken. Voortdurend bleef het Hollandse blanke roepingsbesef een rol spelen, zelfs nog na 1949, toen van de Gordel van Smaragd nog slechts de modderpoelen van Nieuw-Guinea restten om het rood-wit-blauw in te planten.

Met name bij luitenant-gouverneur-generaal Van Mook strenden roepingsbesef en realiteitszin om voorrang. Van den Doel schildert de landvoogd als een tragische held, die in het moederland werd gewantrouwd vanwege zijn bereidheid met de Jappenknecht Soekarno te onderhandelen – wat in 1945-46 de enige realistische optie was – en zich vervolgens vastbeet in zijn tot mislukken gedoemde pogingen de Republiek Indonesia te omringen met deelstaten, die naar hij hoopte trouw zouden blijven aan de band met Nederland. Van Mook was een echte koloniale bestuursambtenaar in de traditie van Multatuli, een verlicht despoot die zich de Indonesische toekomst niet kon voorstellen zonder Nederlandse leiding. Het feit dat hij in 1947 geen andere weg meer zag dan militaire actie tegen de Republiek, tekent zijn failliet. In 1948 werd hij eerloos aan de kant gezet.

De beide politionele acties – met de guerrilla eromheen – vormden in het totale ontvoogdingsdrama natuurlijk de bloedigste episode. Van den Doel is wars van verbloemd taalgebruik en introduceert de termen Eerste en de Tweede Nederlands-Indonesische Oorlog. Hij maakt duidelijk, dat de (meer dan honderdduizend) Nederlandse militairen onmogelijk effectieve controle over Java en Sumatra zouden kunnen uitoefenen; de nationalistische generaal Nasution, commandant van de Siliwangi-divisie, had Clausewitz' klassieker *Vom Kriege* goed gelezen, vooral het hoofdstuk waarin de verdediging van het land wordt beschreven op basis van 'Wehrkreise', een soort guerrillabases in het binnenland, van waaruit de vijand kon worden bestreden. De Nederlanders beheersten dan ook slechts de stadscentra en de wegen en verbindingen.

Docenten die hun lessen over het pijnlijke scheidingsproces tussen Holland en Indië eens degelijk willen voorbereiden, kunnen er baat bij hebben het boek van Van den Doel in de kerstvakantie te lezen. Het geeft een duidelijke lijn, laat vooral de communicatieproblemen tussen de scheidingspartners geloofwaardig uitkomen, en heeft oog voor detailproblemen, zoals de interne machtsverhoudingen in de Republiek Indonesia, het drama van de Zuid-Molukkers en de knullige koers van Luns c.s. inzake Nieuw-Guinea. Het beeld zou nog completer geweest zijn, indien Van den Doel zich wat minder eenzijdig op westerse bronnen had gebaseerd, als hij de maatschappelijke reacties in Nederland (buiten het kringetje van beleidsmakers) breder had uitgemeten, en als hij zijn vergrootglas ook had gericht op de situatie op de eilanden buiten Java. Maar het boek was dan waarschijnlijk te dik geworden om in één kerstvakantie te behappen.

Jan van Oudheusden

H.W. VAN DEN DOEL *Afscheid van Indië*

De val van het Nederlandse imperium in Azië

BIOGRAFIE

Lambert Giebels, *Soekarno, Nederlandsch onderdaan, een biografie 1901-1950* (Bert Bakker, Amsterdam 1999) 531 blz., f49,90.

Tijdens de millenniumwisseling reisde ik door Indonesië. Onderdeel van die reis was een tocht over Java met gids en chauffeur. Toen mijn gids erachter kwam dat ik geïnteresseerd was in de geschiedenis van zijn land en daar ook wel wat van wist, raakten we in gesprek over de presidenten van de Republiek Indonesia. 'Weet je', zei hij, 'onze eerste president was gek op vrouwen, onze tweede president gek op geld en onze derde gewoon gek'. Over *Gus Dur* had hij nog geen mening, die kreeg nog het voordeel van de twijfel.

Soekarno is in Indonesië nog steeds buitengewoon populair. Boeng (broeder) Karno is de Vader des Vaderlands, de stichter van de republiek en de eerste president. Soeharto heeft daar moeite mee gehad, maar kon de populariteit van Soekarno niet aantasten. Hij zorgde ervoor dat Soekarno bij zijn ouders in Blitar begraven werd. Dit graf (ver van Jakarta) is nu een levendig bedevaartsoord; de huizen en plaatsen waar Soekarno ooit verbleven heeft zijn 'lieux de memoires' in iedere kampong, dorp of stad die hij bezocht heeft.

Vanuit Nederlands perspectief is Soekarno een heel andere figuur. Collaborateur, Jappenknecht, oproerkraai, womanizer, een goede pers heeft hij hier nauwelijks gehad. En eigenlijk, op wat pamfletten en krantenartikelen na, is er na 1949 geen enkele serieuze Nederlandse biografie geschreven van deze wereldleider. Soekarno zag zichzelf op één lijn met generatiegenoten en vrijheidsstrijders als Ho Tsji Minh en Nehroe. In Nederlandse ogen kwam hij daarvoor absoluut niet in aanmerking. Lambert Giebels heeft in *Soekarno, Nederlandsch onderdaan* ruimschoots (531 bladzijden) in die leemte voorzien. Dit is deel I van een tweeluik, Deel II *Soekarno, president 1950-1970* zal het werk completeren.

In zijn biografie beschrijft Giebels uitgebreid het leven van zijn hoofdpersoon. Via schriftelijke bronnen (waaronder de geautoriseerde biografie van de Amerikaanse journaliste Cindy Adams, niet erg betrouwbaar wat betreft de feitelijke weergave van de gebeurtenissen maar zeer veelzeggend voor wat betreft de kijk van Soekarno op zijn eigen leven), en veel interviews met familieleden, bedienden en vrienden reconstrueert Giebels het leven minutieus. De details zijn levendig en veelzeggend. Het beeld dat uit dit boek naar voren komt is dat van een aardige, hartelijke en hoffelijke politicus, met één grote gave en één doel: de gave het gesproken woord, het doel de onafhankelijkheid van Indonesia Raia, merdeka dus.

Soekarno was nationalist. Een westerse opleiding (hij was architect, niet opgeleid in Nederland, maar aan de Technische Hogeschool van Bandung) maakte hem niet tot een klakkeloze bewonderaar van Nederland. Al in zijn eerste publicatie bleek dat hij trachtte de Javaanse traditie in te passen in het streven naar onafhankelijkheid en een synthese te ontwikkelen tussen de wajangcultuur met zijn strijd tussen goed en kwaad en de westerse noties van zelfbeschikking, nationalisme en socialisme. Als ontwikkeld Nederlands onderdaan, geen Nederlander zijnde – de koloniale maatschappij had merkwaardige constructies nodig als eufemisme voor de onderworpen status van de inheemse bevolking – lag het in de verwachting dat Soekarno zich aan zou sluiten bij de coöperatieven, de grote groep Indonesiërs die het Binnenlands Bestuur in steeds hogere functies ondersteunde.

Lidmaatschap van de Volksraad zou in dit verband voor een politicus de aangewezen weg vormen om veranderingen tot stand te brengen. Maar Soekarno weigert dat; hij wordt een spraakmakend lid van de groep non-coöperatieven, samen met Mohammed Hatta en Soetan Sjahir.

Deze twee leiders komen ook uitgebreid aan bod in het boek over Soekarno. De verschillen komen duidelijk naar voren. Hatta en Sjahir waren Minangkabauers, afkomstig van Sumatra, en hadden een volkomen ander karakter dan de half Balinese (via zijn moeder), half Javaanse zoon uit de priaj-klasse (Javaanse lagere adel) die Soekarno was. Maar zij vulden elkaar ook goed aan. Hatta, de jurist, Sjahir organisator en familieman (hij had pleegkinderen waarvoor hij zorgde, in zijn verbanningsperiode kocht hij bijvoorbeeld een naaimachine om kleren voor ze te maken) en Soekarno vormden in de periode vlak na de onafhankelijkheidsverklaring het driemanschap, dat leiding gaf aan de republiek.

Voordat er sprake is van de onafhankelijkheidsverklaring heeft Soekarno nog een lange weg te gaan. Giebels beschrijft die vol sympathie. De arrestaties en verbanning in de jaren dertig, het verblijf in de gevangenis en zijn verschillende verbanningsoorden worden, met anecdotes verlucht, treffend weergegeven. Op Flores bijvoorbeeld, richt Soekarno een toneelgroep op die klassieke en door hemzelf geschreven toneelstukken opvoert. Dat waren echte society-evenementen, waarbij de Nederlandse resident en zijn vrouw op de voorste rij zaten.

Soekarno wordt door de Japanners bevrijd en krijgt toestemming naar Jakarta te gaan. Giebels gaat in op de vraag naar de collaboratie van Soekarno. Daarvan was inderdaad sprake, maar het moet volgens de auteur in de termen van coöperatie en non-coöperatie gezien worden, net als bij de Nederlanders eerder. De non-coöperatieve Soekarno uit de Nederlandse tijd wordt een coöperatieve politicus tijdens de Japanse bezetting. De reden is duidelijk. Soekarno zag meer perspectief in de Japanse toezeggingen om tot een onafhankelijk Indonesië te komen dan in de Nederlandse beloften. En dat valt hem niet kwalijk te nemen. Wel valt zijn gebrek aan belangstelling en daadkracht op als het gaat om het lot van de miljoenen Indonesische *romusjah's*, dwangarbeiders (arbeidsslaven noemt Giebels ze) voor de Japanners. Dat is hem, achteraf, wel aan te rekenen.

Giebels eindigt zijn boek met de soevereiniteitsoverdracht in 1949. Hatta ondertekent die in Amsterdam. Soekarno krijgt in Jakarta een massaal eerbetoon van de bevolking. De verhouding tussen deze twee elkaar aanvullende leiders is daarmee treffend aangegeven.

Is dit een goed boek als voorbereiding op het examen? Ik vind van wel. De wederzijdse beïnvloeding tussen Nederland en Indonesië, het thema van de stofomschrijving, vormt de rode draad in dit boek met duidelijk de nadruk op de Indonesische kant. Er is een schat aan couleur locale, het boek zit boordevol anecdotes voor de les, het perspectief is nu eens niet dat van de verongelijkte ex-koloniaal, een belangrijk politicus krijgt eindelijk een eerlijke biografie. Voor leerlingen is het boek te omvangrijk, hoewel de afzonderlijke hoofdstukken goed apart kunnen worden gelezen. Aan het begin van ieder hoofdstuk zit een korte inhoudsbeschrijving, een leerling kan het boek dus ook gebruiken om iets op te zoeken. Voor de docent is het echt een aanrader!

Stefan Boom

DE VOC IN DE ACHTTIENDE EEUW

Els Jacobs, *Koopman in Azië. De handel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie tijdens de 18de eeuw* (Walburg Pers, Zutphen 2000) 304 blz., prijs f69,50 (tot 1 januari, daarna f89,50).

Els Jacobs, is al bij menigeen bekend van *Varen om peper en thee* (1991) en de Teleacserie over de VOC (1997). Haar proefschrift *Koopman in Azië* belicht de economische aspecten van de VOC in de achttiende eeuw. Het boek is als het ware een handelsreis door Azië. Tijdens die reis wordt duidelijk hoe de handelsactiviteiten binnen Azië de VOC tot zo'n succesvolle onderneming maakten, maar uiteindelijk ook bijdroegen aan de ondergang.

De VOC had in totaal zo'n dertig vestigingen in Azië. De Aziatische producten die naar Europa werden verscheept, werden door de VOC voor een belangrijk deel niet bekostigd door Europese koopwaar en edelmetaal maar door de opbrengst van de handel in Azië zelf. Zo was tin een belangrijk ruilmiddel in de theehandel. Het assortiment waar de VOC handel in dreef, het bekende rijtje van kruidnagels, peper, foelie, nootmuskaat, kaneel, Indiase textiel, Chinese thee, koffie, suiker en tin, krijgt door het duidelijke onderscheid in hoofd- en bijproducten een extra dimensie. Het zwaartepunt lag natuurlijk in de specerijenhandel en daarmee in de Indonesische archipel. De specerijenhandel is echter slechts onderwerp van één van de hoofdstukken in *Koopman in Azië*. Na de specerijenhandel komen achtereenvolgens de Indiase textiel, de Chinese thee en de suiker en koffie van Java aan de orde. De beschrijvingen zijn hoofdzakelijk gebaseerd op onderzoek van de zeer gedetailleerde en volledige Aziatische boekhouding van de VOC in de achttiende eeuw.

In elk hoofdstuk beschrijft Jacobs hoe er gehandeld werd, wat de handel opleverde, hoe de contacten met de inheemse vorsten en bevolking waren en hoe beslissingen werden genomen. De macht van de VOC was in veel gebieden niet zo groot, betoogt Jacobs. De VOC kon de productie van veel gewassen slecht controleren, de plaatselijke bewindvoerders werkten meestal nauw samen met de inlandse vorsten en plaatselijke handelaars. Tussenhandelaars waren bijvoorbeeld erg belangrijk omdat de landinwaarts gelegen gebieden slecht toegankelijk waren. Jacobs laat ook zien dat de inheemse bevolking en handelaars niet slechts als slachtoffers moeten worden beschouwd, maar ook gezien kunnen worden als partners die baat hadden bij de gesloten contracten. Bovendien was het monopolie van de VOC in veel gevallen een rekbaar begrip.

Het is wel jammer dat de lezer de plaatselijke bewindhebbers en handelaren nauwelijks echt ontmoet. Het blijven doorgaans abstracties zonder gezicht. Wel krijg je als lezer voldoende stof om je een rijk beeld te vormen van de producten waarin gehandeld werd: hoe het product tot stand kwam, welke eigenschappen het had, waar en door wie het verhandeld werd en waar het product voor gebruikt werd. Jacobs wijdt korte en duidelijk geschreven informatieve teksten aan onder andere foelie en nootmuskaat, Bengaalse ruwe zijde, salpeter en opium, Japans koper en tin.

Koopman in Azië is prachtig geïllustreerd met veel nog onbekende illustraties. De tekeningen, kaarten en foto's worden toegelicht in duidelijke bijschriften. Verder bevatten de bijlagen een groot aantal zeer gedetailleerde tabellen van de

omvang en waarde van de VOC-handel in Azië. De afbeeldingen zijn een welkome onderbreking van de vaak wat lange teksten die slechts door enkele tussenkoppen worden onderbroken.

Hoewel *Koopman in Azië* helder geschreven is, blijft het vooral een proefschrift. Jacobs neemt deel aan het gespecialiseerde discours van historici. Zo neemt ze bijvoorbeeld stelling in de discussie over het optreden van de VOC in de Chinese theehandel. Moet dit optreden gewaardeerd worden als traag en incompetent of getuigde het juist van commerciële inzicht? In het boek worden relevante vragen beantwoord en nieuwe vragen opgeworpen.

Voor docenten en leerlingen is het boek vooral bruikbaar vanwege de vele afbeeldingen, de duidelijke kaarten, de informatieve teksten over de producten en het uitgebreide register. *Koopman in Azië* geeft voldoende stof om wat meer kleur te geven aan de lessen over de VOC.

Carla van Boxtel

OVERZICHT

John Miksic en Anthony Reid (red.), *Geschiedenis van Indonesië; Land, volk en cultuur* (Uitgeverij Uniepers, Abcoude 1999) 300 blz., prijs f99,-.

Dit prachtig uitgevoerde boek is een vertaling van twee boeken die oorspronkelijk in het Engels in Singapore zijn verschenen. De meeste van de in totaal zo'n vijftig medewerkers zijn verbonden aan Aziatische of Australische universiteiten of instituten. Hiermee is meteen aangegeven dat het boek niet echt goed aansluit bij een stofomschrijving met de titel 'Nederland en Indonesië: vier eeuwen contact en beïnvloeding'. In tegenstelling tot veel boeken die in Nederland over Indonesië verschijnen speelt het contact tussen Nederland en Indonesië in dit boek een zeer ondergeschikte rol.

Het eerste deel van het boek heeft als titel 'Oude geschiedenis'. Een grote hoeveelheid artikelen geeft een schat van informatie over de Indonesische archipel voor 1500. De artikelen zijn voorzien van prachtige illustraties. Onderwerpen als archeologie, klassieke architectuur, natuurgodsdiensten, Boeddhisme, Hindoeïsme, de komst van de islam, handelscontacten vóór de komst van de Portugezen, het vroegste literaire erfgoed van Indonesië e.d. vormen een kleine greep uit dit eerste deel. Zij geven in hun verscheidenheid een duidelijk beeld van de grote verschillen in het gebied dat nu de naam Indonesië heeft. Nederland komt in dit deel uiteraard niet voor.

'Vroeg-moderne geschiedenis' is de titel van het tweede deel. Dit deel biedt iets meer aanknopingspunten met het examenonderwerp. Toch is ook dit deel vooral uit inheems Indonesisch, of liever regionaal perspectief geschreven. Inheems voedsel, inheemse metaalbewerking, kleding, handel, talen, literatuur worden eerst beschreven voordat in het 28ste artikel de VOC om de hoek komt kijken. Vanaf dat moment worden artikelen over koninkrijken op Bali en Java afgewisseld met artikelen over opium, slaven, Chinese belastingpachters en Nederlanders. Uit deze zeer beperkte opsomming – vergeleken met de veelheid in het boek voorkomende onderwerpen – blijkt dat ook hier de Nederlanders slechts zijdelings aan bod komen. Pas in de laatste twee hoofdstukken van het boek, 'Spanningen in de negentiende eeuw' en 'Het einde van de onafhankelijkheid', blijkt dat Nederland in grotere gebieden zijn macht laat gelden. Ook in de artikelen van

De oorlog in Indië. Zes verhalen.

Een Tweede Fase ICT-Lespakket over de Japanse bezetting van Nederlands-Indië (NIOD/Podium, Amsterdam/Utrecht 2000) prijs f35,- inclusief verzendkosten. Besteladres: Podium, Postbus 1590, 3500 BN Utrecht.

Het lespakket bestaat uit:

- cd-rom: *De oorlog in Indië. Zes verhalen* (Systeemeisen: Multimedia PC, 75Mhz, 16 Mb, 40x speed);
- beknopte docentenhandleiding en vier kopieerbare leerlingentaarten met praktische opdrachten (twee voor havo en twee voor vwo).

Op basis van egodocumenten, teksten, foto's geluid en videobeelden vertellen zes personen hoe zij de Japanse bezetting van Nederlands-Indië hebben beleefd. Twee Nederlanders vertellen over hun zware interneringstijd in respectievelijk een kamp voor krijgsgevangenen en een vrouwenkamp. Twee Japanners vertellen over hun militaire activiteiten op Java. Een Nederlands-Indische vrouw vertelt waarom zij niet geïnterneerd werd, maar toch een angstige en onzekere tijd meemaakte. Tenslotte vertelt een Indonesiër hoe hij, als overtuigd nationalist, de Japanse bezetting als een bevrijding heeft ervaren. De leerlingen kunnen de verschillende ontwikkelingen in de tijd volgen, door al muisklikkend vooruit te bladeren in het levensverhaal van de hoofdpersonen.

Daarnaast bevat de cd-rom de achtergrondinformatie uit de periode 1931 (Japanse verovering Mantsjoerije) tot aan de soevereiniteitsoverdracht in 1949, waarmee de Japanse bezetting van Nederlands-Indië in een historische context wordt geplaatst.

Doelstellingen van de makers zijn onder andere dat leerlingen zich ervan bewust worden dat deze oorlog zeer ingrijpend is geweest in het leven van de betrokkenen. Daarnaast moeten de leerlingen de historische gebeurtenissen uit deze periode in een historische context kunnen plaatsen en dienen ze inzicht te verwerven in de situatie van verschillende groepen en personen tijdens deze periode.

Aan de hand van een tweetal praktische opdrachten kunnen de leerlingen laten zien dat zij naar behoren hebben gewerkt met het aangeboden bronnenmateriaal. De uitgewerkte lessuggesties betreffen een "kruip in de huid van..."-opdracht en een bronnenpresentatie.

Inhoudelijke analyse

Het idee om de bezettingsjaren van Nederlands-Indië vanuit verschillend perspectief te benaderen is een goede greep. Verschillende visies op één periode leren ons de betrekkelijkheid inzien van ons eigen standpunt. Je kunnen verplaatsen in de positie van anderen moet verhelderend en verrijkend werken, zowel wat betreft de historische kennis als het ontwikkelen van een bredere kijk op het leven in het algemeen.

Om deze bredere kijk en beter historisch inzicht te kunnen ontwikkelen, is het wel noodzakelijk dat je beschikt over de juiste en volledige historische gegevens. Op dit punt schieten de makers hun doel echter deels voorbij. De aangeboden informatie over de historische context, de twee Nederlandse geïnterneerden, de Nederlands-Indische vrouw en zeker ook de nationalistische Indonesiër is zonder twijfel verhelderend, waardevol en zeer bruikbaar. Hun verhalen zijn openhartig, levensecht en soms emotioneel. Hun standplaatsgebondenheid is herkenbaar en invoelbaar. Echter de informatie van en over beide Japanse militairen schiet tekort zowel qua openhartigheid als historische juistheid.

Van beide militairen wordt beknopt hun levensloop geschetst. Ze zijn via school in het leger terecht gekomen en uiteindelijk beland op Java. Tadato Kamada was onder andere (mede)verantwoordelijk voor de voedsel en kledingdistributie van interneringskampen in Jakarta. Maar uitgerekend bij dit cruciale thema spreekt hij geen woord over het veelal wrede regime van de Japanse kampleiding tegenover de geïnterneerden. Men laat hem zeggen: "Ik vind het erg dat deze kampen bestaan, maar door de oorlog is het onvermijdelijk. De oorlog is het kwaad". Ook de tweede Japanse hoofdpersoon op deze cd-rom, Sadao Oba, bekent geen kleur en neemt zeker geen afstand van het handelen van het Japanse leger. "De kampen zijn omheind door bamboe, je ziet niets en er heerst een beklemmende stilte. De geïnterneerden zullen wel hopeloos zijn ... Vorige week bezocht ik een kamp met vrouwen en kinderen. De sfeer was gespannen, maar alles was op orde. Het gras was kort geknipt en de vrouwen droegen schone kleren ..."

Dit is de geboden Japanse kijk op de internering van (Indo)Europeanen tijdens de bezettingsjaren. Wat moeten leerlingen hiermee?

Beide militairen vertellen niets over het optreden van het Japanse leger tegenover de geïnterneerden. De wreedheden, doelbewuste vernedering, het onthouden van voldoende voedsel en medicijnen, de zware lijfstraffenstraffen, executies etcetera, niets wordt door hen besproken. De Japanse verantwoordelijkheid wordt volledig genegeerd. Geen schuldbekentenis, laat staan berouw over de Japanse rol in deze dramati-

deze hoofdstukken wordt eerder vanuit inheems perspectief dan vanuit het contact met Nederland geschreven.

Het boek eindigt rond 1910, het moment dat Nederland zich werkelijk heerser over gehele Indonesische archipel mocht noemen. Ethische politiek of opkomst van het nationalisme komen in het boek dus niet aan bod.

Al met al is *Geschiedenis van Indonesië* een prachtig boek, waaruit veel is te leren over de inheemse cultuur, economie enzovoort van een grote verscheidenheid van volken die in de Indonesische archipel leefde. Het biedt ook zeker aanknopingspunten voor docenten die naast het examenonderwerp tijd willen (of kunnen) inruimen voor meer informatie uit Indonesisch perspectief. Maar het boek biedt nauwelijks raak-

punten met de duidelijk uit Nederlands perspectief geschreven stofomschrijving voor het eindexamen.

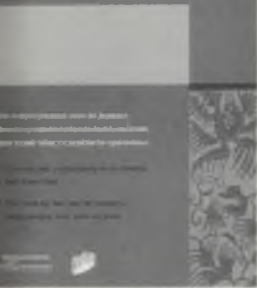
Hans Bulthuis

NASCHOLING BIJ U THUIS

C.V. Lafeber, *Met klewang en knuppel. Vierhonderd jaar Nederlands-Indonesische betrekkingen, eigen uitgave Goirle 2000.*

Voor dit elfde deel in de serie 'Nascholing bij U thuis' las de historicus Lafeber een groot aantal boeken en schreef er een compilatie van. Het resultaat is een voor bepaalde lezers

De oorlog in Indië Zes verhalen

sche periode. Sterker nog, Oba beklaagt zich dat hij ergens in 1946 slecht behandeld werd door de Nederlandse Militaire Politie. De groep waar hij deel van uitmaakte, moest op een dag wel dertig minuten in de brandende zon staan wachten op nieuwe orders.

Het is niet mijn bedoeling om een simplistische dader-slachtoffer relatie te willen benadrukken, maar dat de cd-rom *De oorlog in Indië. Zes verhalen* de Japanse betrokkenheid

bij de oorlog zó eenzijdig en onvolledig opneemt, is opmerkelijk en mag niet onvermeld blijven.

Hoe kan het NIOD een dergelijk onevenwichtig beschreven historisch onderdeel onder zijn supervisie tot stand laten komen? Heeft men daar zitten slapen of is men in slaap gesust door de subsidie van de Japanse overheid voor dit lespakket? Dit initiatief van de Japanse overheid is onderdeel van het brede programma van Peace, Friendship and Exchange en werd opgezet omdat Japan een betere verstandhouding wil met de destijds door hen bezette landen.

Een betere verstandhouding tussen landen begint m.i. met het kennen van de feiten en het accepteren van de verantwoordelijkheid, niet met het ontkennen en/of negeren ervan. In deze zin is de gekozen invulling van dit lespakket een gemiste kans.

Lesmateriaal

Bij het lespakket zitten ook kopieerbare praktische opdrachten voor havo en voor vwo. De opdrachten zijn vrijwel identiek, met deze uitzondering dat voor de vwo-leerlingen er een extra optie is toegevoegd. De "kruip in de huid van ..." -opdracht is gebaseerd op (ICT)-informatieverwerking en -verwerking. De leerling moet zich de levensgeschiedenis van een hoofdpersoon eigen maken en die dan vervolgens "beleven" door het voeren van een gesprek (rollenspel) of het schrijven van een brief (stelopdracht). Voor de vwo'ers is er nog een extra mogelijkheid: drama. De tweede opdracht betreft een bronnenpresentatie. Hierbij moeten havo-leerlingen met zes bronnen van de cd-rom een presentatie opzetten. Vwo-leerlingen moeten minimaal tien bronnen gebruiken, die bovendien niet allemaal van de cd-rom afgehaald mogen worden. Zij zullen ook andere bronnen moeten raadplegen. Een stappenplan en technische tips ontbreken niet.

Beide opdrachten zijn volgens mijn inschatting ongeveer 3 slu (studielastuur) groot.

smakelijke pap vol krenten, vaak in de vorm van prikkelende citaten en details, zoals over borden met *Verboden voor honden en inlanders*, die volgens de genoemde bron 'bij particuliere vakantieoordens, zwembaden, verenigingsgebouwen en bioscopen (...) soms zouden hebben gehangen' (Van Baardewijk, *Geschiedenis van Indonesië* 91; curs. TvDG). Lafeber maakte er echter van: 'Bij bioscopen en café's, parken en zwembaden hingen bordjes met het opschrift ..' (340; curs. TvDG).

Lafeber is van mening 'dat Nederland in Indonesië niet thuis hoorde en er niets te zoeken had' (344). Om dat standpunt te onderbouwen vulde hij zijn boek met eenzijdig geselecteerde, verdraaide en ondeskundig geïnterpreteerde citaten. Met betrekking tot het onderwijs in Nederlands-Indië voert hij bijvoorbeeld Tjalie Robinson op (nota bene zoon van totok-

Vormgeving en werkwijze

De cd-rom maakt een uiterst eenvoudige indruk: zowel de vormgeving als de multimediale toepassingen zijn sober gehouden. Zo kunnen de leerlingen eigenlijk alleen lineair werken door het verhaal van een hoofdpersoon van A tot Z te volgen. Terugbladeren gaat niet. Een bepaald scherm nogmaals bekijken of een geluidsfragment opnieuw beluisteren kan alleen door het leven van de hoofdpersoon opnieuw te doorlopen.

Deze technische beperktheid heeft natuurlijk ook een voordelige kant: leerlingen kunnen niet makkelijk verdwalen in een doolhof van opties of maar een beetje aanrommelen met alle leuke toeters en bellen van een programma. Ze worden strak bij de les gehouden. Vormgeving is een kwestie van smaak, maar de gekozen uitvoering maakt op mij een goedkope indruk

Conclusie

Is het lespakket *De oorlog in Indië. Zes verhalen* de aanschaf waard? Aangezien er een groot tekort is aan kant en klaar tweede fase ICT-lesmateriaal is elk nieuw product in principe welkom. Aan de andere kant mag de grote behoefte niet leiden tot een kritiekloos accepteren wat er op de markt aangeboden wordt.

Sterke punten aan dit lespakket zijn:

- de eenvoudige bediening en duidelijke structuur van de cd-rom;
- klassikaal te gebruiken (de cd-rom is netwerk geschikt!);
- bruikbare praktische opdrachten;
- overwegend bruikbare informatie;
- vriendelijke prijs;

Minder sterke punten zijn:

- erg sobere en matig aantrekkelijke vormgeving;
- op onderdelen discutabele historische informatie;
- eenvoudig kennisniveau.

Zelf zie ik, ondanks mijn kritische opmerkingen, voldoende bruikbare mogelijkheden om verantwoord te kunnen werken met dit lespakket. De zwakke historische onderdelen zal ik met behulp van zelf toegevoegde vragen door de leerlingen laten opsporen en daarna met additioneel bronnenmateriaal verwerken tot een verantwoord geheel.

Het is niet helemaal wat je verwacht van een NIOD-lespakket, maar totdat er iets beters op de markt komt, accepteer ik knarsetandend de onvolkomenheden.

Huub Oattes

vader en indomoeder) 'voor wie als 'Indische jongen' natuurlijk hetzelfde gold als voor elk Indonesisch kind', aldus Lafeber (311; curs. TvDG).

Nederlanders en Indonesiërs die graag lezen over de foute Nederlandse koloniaal kunnen aan dit ongenueanceerde en onkritische boek hun hart ophalen.

Tom van der Geugten

Dorine Bronkhorst, *Tropenecht. Indische en Europese kleding in Nederlands-Indië* (Tong Tong, Den Haag 1996).

Na de gelijknamige tentoonstelling tijdens de Pasar Malam Besar (Den Haag 1994) publiceerde de Stichting Tong Tong, organisator van dit jaarlijkse Indische evenement, dit standaardwerk over een belangrijk aspect van de Indische cultuurgeschiedenis. Aan de ontwikkeling van kleding is heel concreet te zien wat bedoeld wordt met 'de europeanisering van de Indische cultuur'.

Met korte teksten en veel prachtige foto's wordt beschreven hoe de gewone 'Indische' kleding van Europeanen in Indonesië, waaronder een meerderheid van Indo-Europeanen,

vanaf omstreeks 1900 veranderde onder invloed van het westerse beschavingsoffensief, gedragen door het groeiend aantal vrouwen uit Europa. Terwijl de afstand tussen de Nederlandse en Indonesische cultuur groeide, conformeerde de Indische tussencultuur zich in de vooroorlogse decennia meer en meer aan de cultuur van de machthebber. Dit is een van de dieper liggende oorzaken van de naoorlogse Indische migratie naar Nederland.

50

Dit prachtige boek is goed bruikbaar door leerlingen. Van harte aanbevolen voor in de schoolmediatheek.

Esther Wils, *Wonen in Indië* (Tong Tong, Den Haag 2000).

Net als in *Tropenecht* is in *Wonen in Indië* een aspect van de koloniale Indische cultuur in fraaie vorm beschreven. Met duidelijke teksten en prachtige, voor een deel speciaal gemaakte kleurenfoto's zijn de woonomstandigheden van veel Indische mensen in Nederlands-Indië gedetailleerd vastgelegd.

Vanaf de zeventiende eeuw hebben Nederlanders in Indonesië 'Indische' huizen ontworpen die enerzijds rekening hielden met de Europese wensen van de bewoners, anderzijds met de klimatologische omstandigheden van het land. Daarbij werden natuurlijk aspecten overgenomen van de Indonesische architectuur, zoals de open galerijen voor en achter. Vanuit Europa werd in de negentiende eeuw de empiristijl in de Indische architectuur geïntegreerd. Het modern imperialisme zorgde vanaf het begin van de twintigste eeuw voor nieuwe Indische en Indonesische woonwijken, waarbij Nederlandse architecten moderne ideeën toepasten. Veel uiterlijke overeenkomsten tussen omstreeks 1930 gebouwde huizen in Nederland en Indië ("Het Gooi op een mooie zomerdag") lijken een bevestiging van de sociaal-culturele situatie in vooroorlogse decennia.

Wie oog heeft voor details constateert dat de Indische cultuur ook in de architectuur een synthese was van Europese en Indonesische cultuur. Dat wordt in dit boek goed duidelijk gemaakt. Geschikt voor leerlingen. Een bruikbare aanwinst in de schoolmediatheek.

Tom van der Geugten

EEN WEERZINWEKKEND NEDERLANDER

Max de Bruijn, *Expats. Roman over Nederlanders overzee* (Bert Bakker, Amsterdam 2000) 252 blz., prijs f31,95.

Er zijn duidelijke overeenkomsten tussen het sociale leven van tijdelijk verblijvende Nederlanders in het koloniale Indonesië en expatriates (afgekort expats), werknemers van westerse ondernemingen in het moderne Indonesië. Journalist De Bruijn schreef een roman over de weerzinwekkende Nederlander John, die in Jakarta een ogenschijnlijk aantrekkelijk leven leidt met een vorstelijk salaris, een wild uitgaansleven en een voortdurend aanwezig superioriteitsbesef. Het verhaal past in de traditie van verhalen over blanke dynamische activiteit tegen een bruin, passief decor. 'Wij zijn nu eenmaal groter, sterker en rijker. Dat voordeel moet je uitbuiten ...', aldus de hoofdpersoon.

Het boek maakt duidelijk dat de sinds 1900 gegroeide afstandelijkheid tussen Europeanen en Indonesiërs meer met kapitalisme dan met kolonialisme te maken heeft.

Tom van der Geugten

PORTRETTE

J. van Goor, *Indische avonturen. Opmerkelijke ontmoetingen met een andere wereld* (Sdu Uitgers, Den Haag 2000) 294 blz., f39,90.

Deze bundel bevat zes opstellen over ontmoetingen tussen Europeanen en Aziaten. Het gaat om bewerkingen van eerder gepubliceerde artikelen. De portretten worden voorafgegaan door enkele algemene beschouwingen over de aanwezigheid van de Nederlanders in de Indische archipel. In dit hoofdstuk gaat het vooral over de overgang van de Compagnie naar de staat Nederlands-Indië. Het is een heldere uiteenzetting over de soorten factorijen die de VOC had, het ontstaan van een gemengd economisch en politiek netwerk, en de staatsvorming die al bij de opbouw van de macht van de VOC startte en gebaseerd was op een wisselwerking tussen Europese en lokale krachten. In een aantal portretten die volgen illustreert Van Goor hoe de koopman zich tegen wil en dank ging gedragen als een vorst.

De portretten hebben veelbelovende titels als 'Dominees en dansmeisjes', 'Politicus in de marge van het imperium' en 'Een Victoriaans heer onder de koppensnellers'. De opstellen gaan over zeelieden en militairen, gezaghebbers, dominees en de eerste 'toeristen'. Ze moeten meer zicht geven op de contacten tussen inheemsen en de Europeanen. De personen worden goed ingebed in de historische situatie en setting. Afhankelijk van de bronnen die Van Goor tot zijn beschikking heeft, slaagt hij erin de personen echt tot leven te wekken en wat meer te laten zien van de contacten van mens tot mens.

Het opstel over de moralistische boekhouder Nicolaas Kloek is in dit opzicht erg sterk. Eind achttiende eeuw werd boekhouder Nicolaas Kloek eerste vertegenwoordiger van de VOC in West-Borneo. Hij moest de sultan van Pontianak de Nederlandse souvereiniteit laten erkennen en voorkomen dat andere Europeanen zich zouden vestigen. Kloek deed in een aantal brieven gedetailleerd verslag van zijn belevenissen en gemoedstoestand. Uit zijn verhaal spreekt wantrou-

wen en angst jegens de inheemse vorst en een grote ambitie. Ook wordt duidelijk hoe de sultan door de alliantie met de VOC andere vorsten in het gebied op een afstand kon houden en zijn positie kon versterken. Van Goor laat met dit voorbeeld zien hoe de Compagnie (en later het gouvernement) en inheemse vorsten allianties vormden, waarbij de samenwerking gebaseerd was op wederzijds voordeel. Ook betoogt Van Goor dat de aanwezigheid van de Nederlanders, hoe klein van omvang ook, politieke betekenis had.

In een ander portret maken we kennis met vijftien mannen die in 1738 op Zuid-Celebes overliepen naar de vijand van de VOC. Zowel in het archief van de VOC als in een Makassarse bron worden de mannen genoemd. Een aantal van hen kwam door een wat uit de hand gelopen dronkenschap bij inheemsen terecht, die met het behouden van de mannen het Nederlandse leger probeerden te verzwakken. Een van de deserteurs, Jan Bulouw, had zijn desertie echter van tevoren beraamd. Hij verwierf een hoge rang in het Aziatische vorstendom en hielp de Makassarse vorst tegen de VOC. Het blijft echter gissen naar de motieven van mannen zoals Bulouw. En net als in een aantal andere portretten wordt ook hier niet zo duidelijk welk *beeld* de Europeanen nu hadden van 'de ander'.

Het is jammer dat de vraag naar de aard en de rol van dit beeld in de portretten niet zo systematisch aan de orde komt als in het laatste hoofdstuk 'Indië door Hollandse ogen'.

Reizen en reisverslagen waren in eerste instantie vooral afkomstig van ambtenaren en geleerden in overheidsdienst. Pas vanaf eind negentiende eeuw zijn er verslagen van journalisten, politici en toeristen. In het laatste hoofdstuk worden de verschillende bronnen aan de orde gesteld. Zowel het westerse superioriteitsgevoel als het exotisme klinken door in de laat-negentiende-eeuwse beschrijvingen. Begin twintigste eeuw was het vooral trots die doorklonk in de reisverslagen. Trots over bijvoorbeeld de verbeteringen van de infrastructuur, de sociale zorg, en het onderwijs. Paradoxaal genoeg leidden een betere bereikbaarheid en het intensievere contact in de twintigste eeuw niet tot grotere kennis van de inheemse samenleving.

In de epiloog betoogt Van Goor dat het verschil tussen Oost en West per periode anders beleefd werd. Culturele verschillen speelden in de directe omgang tussen Europeanen en Aziaten volgens hem een ondergeschikte rol. Persoonlijke kwaliteiten waren belangrijker. Bij het beschrijven en beoordelen van andere samenlevingen spelen beelden echter een grote rol. Eigen normen en waarden bepalen de beeldvorming. Een conclusie die niemand zal verbazen, maar die in het boek van Van Goor wel wat meer inhoud krijgt. Verder is het gewoon een aardige bundel om te lezen. De portretten zijn geen spannende verhalen die in de klas verteld kunnen worden, daarvoor zijn ze te analytisch en geven de bronnen een te gefragmentariseerd en onvolledig beeld. De portretten gunnen je echter een kijkje in de keuken van de Nederlandse gebiedsuitbreiding in de Oost en laten zien wat deze uitbreiding voor verschillende mensen betekende.

Carla van Boxtel

EEN ETHISCHE AANPAK

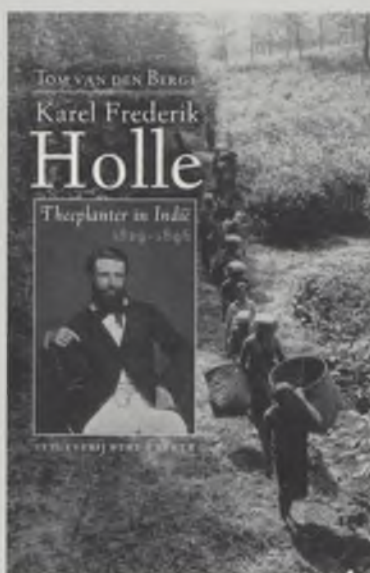
Tom van den Berge, Karel Frederik Holle, Theeplanter in Indië 1829-1896 (Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 1999) 306 blz.

In drieëneenhalve eeuw zijn honderdduizenden Nederlanders naar de Oost getrokken. Avonturiers, ambtenaren, soldaten, zendelingen; ieder zal met eigen bedoelingen zijn gegaan en lang niet iedereen was van plan iets groots in Indië te verrichten. Ze waren er natuurlijk wel, mensen die, zoals we dat nu zouden zeggen, Indië als een uitdaging beschouwden. Maar succes is voor een ondernemer uiteraard iets anders dan voor, laten we zeggen, een missionaris. In de loop der jaren veranderden ook de denkbeelden over hetgeen in Indië verricht moest worden: activiteiten gericht op materieel gewin werden voorzien van een ethisch laagje; zo ontmoette de planter weer de zending. Blijft de vraag wat al die Hollandse daadkracht in Indië heeft aangericht.

In Karel Frederik Holle zat heel wat energie en het aardige van zijn persoon is dat hij niet alleen zakelijk in Indië werkzaam was, maar dat hij ook oprecht in Indië geïnteresseerd was, zich inzette voor onderwijs en beter bestuur en met en tussen de Indonesiërs wilde leven. Je zou kunnen zeggen dat bij hem particulier initiatief en ethische politiek hand in hand gingen; als er één ondernemer was die, het in zijn ogen, beste van de Nederlandse cultuur wilde enten op de Indische samenleving, dan was hij dat wel. Bij zijn leven bewonderd, na zijn dood geëerd, nu vrijwel vergeten. Een krasje op de rots. Daar had nu een mooie casus voor het eindexamen in gezeten, want in zijn leven zit werkelijk alles van de ontmoeting van twee culturen.

Holle kwam in 1843 als veertienjarige met zijn ouders in Indië aan. Zijn vader, onfortuinlijk in zaken geweest, had besloten zijn geluk in de Oost te beproeven. Twee broers en een zus, met hun gezinnen, waagden ook de reis. Erg makkelijk hebben ze het in de beginjaren niet gehad; drie volwassenen en twee kinderen stierven al snel na aankomst in Indië. Op zeventienjarige leeftijd trad Holle als klerk in gouvernementdienst. Tien jaar later neemt hij als eerste commies ontslag uit de overheidsdienst; hij was ambitieus met vooruitstrevende ideeën. Een daarvan betrof het particulier initiatief: hij was een verklaard tegenstander van het Cultuurstelsel. Na eerst als administrateur op een theeondernemer gewerkt te hebben, begon hij in 1865 zijn eigen theeonderneming: Waspada in de Preanger (zuidwest Java). Zijn landbouwkundige belangstelling ging veel verder dan zijn eigen onderneming en de thee; de inheemse boeren zaaiden de rijst niet goed en de verzorging van hun akkers liet ook veel te wensen over. In woord en daad propageerde hij de methode-Holle van de ijle uitzaaiing van de rijst en het wijd uiteenzetten van de rijstplantjes. Bestuursambtenaren werden met zijn geschriften bestookt, want '*de inlander is noch een aap, noch idioot en bij goede leiding leerzaam en leidzaam genoeg*'. Dan ook zou de inlander inzien dat de Nederlandse overheersing een weldaad voor hem was.

Het gouvernement steunde Holle, maar de lokale ambtenaren en inheemse hoofden reageerde niet erg enthousiast op Holles missie. Grote gedrevenheid roept grote weerstand op. Dat bleek ook toen Holle zich ging inzetten voor onderwijs aan de Soedanese bevolking, het Soedanees ging bestuderen en zich dus op het terrein van de wetenschap begaf en zich

daadwerkelijk met de godsdienstpolitiek van de overheid ging bezig houden. Hij verwoordde al wat later in de islampolitiek van Snouck Hurgronje uitgedrukt zou gaan worden.

Materieel gezien heeft al die daadkracht hem uiteindelijk niet zoveel opgeleverd; Holle overleed in 1896 onder tamelijk behoeftige omstandigheden.

Al het vooruitgangsgeloof van de negentiende eeuw lijkt in Holle samengebald; hij was er oprecht van overtuigd dat de koloniale overheid de belangen van de Europese ondernemers en de inlandse bevolking kon en moest verenigen. De over-

heid moest echter wel, om de inlandse bevolking te kunnen leiden, haar willen begrijpen. Holle gaf zelf het voorbeeld. Hij wilde van Waspada een modelplantage maken, waar de arbeiders kregen wat ze, volgens hem, verlangden: een huis met een eigen stukje grond erbij.

Holle sprak vloeiend Soendanees, was getrouwd met een Soendaneze vrouw en onderhield zijn leven lang een innige relatie met zijn zwager de hoofdpanghoeloe van Garoet, Raden Hadji Moehamad Moesa. In deze vriendschap komen misschien nog het beste de idealen van de ethische politiek tot uiting: de Europeaan die met de elite van de Indische bevolking die bevolking naar een hoger beschavingspeil en meer welvaart zou leiden.

Jammer is dat je van de 'binnenkant' van deze interculturele vriendschap niets te weten komt. Tom van den Berg is niet in staat geweest van Holle een persoon met veel innerlijk te maken; Holle blijft nu toch vooral een figuur van 'geen woorden, maar daden'. Dat valt Van den Berg niet te verwijten, want Holle schreef geen persoonlijke zaken op; in al zijn brieven geen woord over zijn vrouw, zijn vriendschap voor zijn zwager, zijn gevoelsleven in het algemeen.

We moeten het doen met hetgeen Holle heeft gedaan. Aan de tastbare resultaten van zijn inspanningen hebben we echter niet zoveel, die zijn al niet meer zichtbaar. Aan de intellectuele voorstellingen ervan hebben we des te meer. Want die kunnen we gebruiken om iets abstracts als 'ethische politiek' vlees en bloed te geven.

Hans Pols

KAMP EN BERSIAP

Rob Bouman, *Twee moeders. Kampdagboeken en Bersiap* (Indonet, Rotterdam 2000) 176 blz., prijs f29,50.

Rob Bouwman schreef een postuum eerbetoon aan de twee vrouwen, zijn moeder en zijn tante, die hem in leven wisten te houden tijdens de Japanse bezetting en de Bersiap periode na de bevrijding. Een autobiografisch verhaal waarin de auteur op zoek gaat naar een verleden, waarvan de traumatische strekking hem lange tijd verborgen lijkt te zijn geweest. Pas na het overlijden van zijn tante Ans in 1993 en

het vinden van de dagboeken van zijn, tijdens de oorlog in kamp Lampersari omgekomen moeder, komen de jeugdijaren hem voor de geest. Tijd voor herbezinning en een zoektocht die uiteindelijk leidt tot een reis naar het Indonesië van de jaren negentig, waar alles anders is, maar een klein beetje toch nog doet denken aan tempo doeloe.

Het boek valt uiteen in twee delen. In het eerste, kortere, gedeelte beschrijft de auteur hoe na het overlijden van tante Doortje de dagboeken in een kist op zolder worden teruggevonden. Voor iedereen die ooit een huis heeft geruimd na het overlijden van een dierbare is het een herkenbare situatie. Bouwman ontdekt een ware schat aan informatie die hem terug brengt naar een verleden dat hij zich niet bewust herinnert. Zijn biologische moeder, consequent aangeduid bij haar voornaam 'Doortje' heeft in alle mogelijke boekjes aantekeningen gemaakt over de manier waarop Nederlanders door de Japanse bezetters worden geïsoleerd van de rest van de bevolking; in kampen terecht komen; hoe het dagelijkse leven eruit ziet met schaarste en ontberingen en hoe de familie zich in die nieuwe realiteit probeert te handhaven. Naast verklarende tussenzinnetjes, waarvoor de auteur een aantal seriëuze monografieën raadpleegde, staat de tekst van Doortjes notities afgedrukt. Op bladzijde 61 eindigt dit deel abrupt, net als de dagboekantekeningen, als gevolg van het plotse overlijden van de moeder aan dysenterie.

In deel twee begint de zoektocht naar de 'wortels'. Bouwman vertrekt met zijn vrouw Maret naar Indonesië. De tijd lijkt helemaal rijp. De ruim vijftig-jarige auteur bezint zich op de toekomst, schudt frustraties van werk van zich af en vervult de schijnbaar plotseling opgekomen, bijna onbedwingbare behoefte om op reis te gaan. Binnen een paar bladzijden bevindt de lezer zich met het echtpaar Bouwman in Indonesië. Hernieuwde kennismaking met de Maleise taal, de geuren en kleuren van het land, het voedsel dat onmiddellijk tot ingewandsstoornissen leidt en een vriendelijke bevolking die enthousiast reageert op Nederlanders met koloniale herinneringen. In het voormalige kamp, dat nu dienst doet als jongensweeshuis, staat nog steeds in gouden letters 'Kampus Karang Panas'. Moeder is samen met vele anderen herbegraven op Kali Bentang bij Semarang.

Het is een vlot geschreven boek dat leest als een trein. De auteur weet de lezer te pakken met zijn persoonlijke zoektocht. Feitelijke historische gegevens zijn in de tekst geïntegreerd, net als de typisch Indische terminologie. De emotie siddert onder de oppervlakte, maar is nergens theateraof hinderlijk. De jeugdherinneringen gekoppeld aan een achteraf bestudeerde 'werkelijkheid' zorgen ervoor dat de lezer meer wil weten over voormalig Nederlands-Indië, het verlies van de kolonie, die afgrijpselijke Bersiap-periode. Kortom het boek nodigt uit om meer 'droge' historische literatuur te zoeken en dat is bijzonder!

Maria van Haperen

Nederlandse woorden uit Indonesië (goede antwoorden)

1 t, 2 n, 3 m, 4 i, 5 o, 6 j, 7 h, 8 f, 9 w, 10 d, 11 b, 12 g, 13 a, 14 x, 15 r, 16 u, 17 p, 18 v, 19 k, 20 s, 21 ij, 22 c, 23 e, 24 q, 25 l, 26 z.

Kleiookrant

ing bepien
ca-onderwij
ratie door veelheid aan oplo
ronduit 'ongewenst' dat universi-
taire instellingen zich telkens la-
verleiden tot het creëren van
al behaalt uiteindelijk
een redelijk perce
de eindstreep. Bij
dingen is meer

Nieuws van het

VGN

bestuur

Veldraadpleging

Begin januari zal de Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming, in de wandeling de commissie-De Rooij, haar eindrapport presenteren aan de staatssecretaris. Als de Tweede Kamer het rapport met haar instemming vereert, zal dat gevolgen hebben voor het geschiedenisprogramma op alle schooltypen, van basisschool via bavo en vmbo tot en met tweede fase vo.

Het bestuur is voornemens een ledenraadpleging te houden over de inhoud van het rapport op vrijdag 16 februari, 's middags van 16.00-18.00 uur in Utrecht. De plaats wordt nog bekend gemaakt.

Het doel van de vergadering is tweeledig: de leden kunnen zich uitspreken over het rapport en zij worden gevraagd het bestuur te adviseren in verband met het voornemen van het VGN-bestuur bij de Onderwijsraad en de vaste Tweede Kamercommissie van Onderwijs te reageren, met oog op de behandeling van het rapport door de Tweede Kamer.

Noteer 16 februari alvast in uw agenda! Het conceptrapport en de definitieve versie van januari vindt u op de website van de SLO: ga naar v.o/projecten
Ineke Veldhuis-Meester

N.b. De Algemene Ledenvergadering zal plaatsvinden op zaterdag 24 maart 2001.

Het CE van 2000

Het CE-Geschiedenis 2000 heeft in juni heel wat stof doen opwaaien. Op onze website uitten vele docenten hun verontwaardiging en ontspan zich een levendige discussie. Daarnaast werd het VGN-bestuur door vertegenwoordigers van de regio-besprekingen en door docenten persoonlijk benaderd met het verzoek om actie te ondernemen in dezen.

Het bestuur heeft naar aanleiding van deze reactie een brief aan de CEVO geschreven waarin het zijn zorg over de examens geuit heeft. In de novemberbrief van de CEVO (ook te lezen op de website van de VGN), die aan alle scholen voor havo en vwo gestuurd is, informeert de CEVO de vaksecties over de examens Geschiedenis. Uit de brief blijkt dat de protesten van VGN-zijde niet tevergeefs zijn geweest: voor het havo worden de score-schaal en het taalgebruik aangepast en wordt het examen in omvang gereduceerd.
Riemke Leusink

Geachte dames en heren,

Besloten is om ook in het schooljaar 2000/2001 extra schriftelijke voorlichting over de centrale examens te geven.

1. Examenprogramma

Het examenprogramma nieuwe stijl is gepubliceerd op www.cfi.nl. De URL is <http://www.gelekatern.nl/9221202/t/exproga.htm>.

2. Schoolexamen

Voor het schoolexamen nieuwe stijl wordt naast het examenprogramma verwezen naar de Regeling profielen 2000, *Uitleg OCenW Regelingen nr 9 van 29 maart 2000*. Dit betreft vooral het aantal en de weging van de praktische opdrachten. In het schoolonderzoek oude stijl treden geen wijzigingen op, behoudens voor kandidaten die op grond van de Regeling oude eindexamens vwo en havo, *Uitleg OCenW Regelingen van nr 24 van 13 oktober 1999*, geen schoolonderzoek afleggen.

3. Centraal examen

De examens oude stijl en nieuwe stijl hebben voor 100% dezelfde vragen, zowel bij vwo als bij havo. Voor onderwerpen en stofomschrijvingen wordt verwezen naar eerdere mededelingen.

4. Nadere informatie centraal examen

Naar aanleiding van de havo-examens van het afgelopen jaar en preluderend op de komende vwo- en havo-examens heeft de CEVO een aantal conclusies getrokken. Deze resulteren in een aantal aanbevelingen en aanpassingen voor het komende examen.

De CEVO hanteert de stofomschrijvingen voor de twee onderwerpen/thema's als uitgangspunt voor het centraal examen. Deze stofomschrijvingen gaan ervan uit dat er twee maal 20 lessen in de oude stijl en een evenredig aantal studielast-uren in de nieuwe stijl aan de onderwerpen c.q. thema's besteed worden. Dat houdt in dat van de kandidaat een gedegen kennis van het onderwerp/thema verwacht mag worden. In samenhang daarmee wordt de mate waarin de kandidaten over de in het examenprogramma voorgeschreven vaardigheden beschikt op het centraal examen getoetst.

De spreiding van de vragen over de stof en de antwoorden in het correctievoorschrift zijn gebaseerd op de stofomschrijvingen.

De casussen zoals die in de stofomschrijvingen beschreven zijn, behoren in die zin tot de stof dat van de kandidaat op het examen verwacht mag worden dat zij de in de casus opgevoerde problematiek herkennen en de gehanteerde begrippen beheersen. Toetsing vindt weliswaar alleen aan de hand van (een of meer) bronnen plaats, maar als de casus niet bestudeerd is, zal de kandidaat grote moeite hebben met de gestelde vragen. Het verdient aanbeveling ook in de lessen aandacht aan de casussen te geven.

De stelopdracht – zowel in havo als vwo – kost veel tijd. Maar daartegenover staat een evenredig deel van de te behalen punten (circa 15). Al eerder is opgemerkt dat oefening ook in dit opzicht kunst baart. Door stelopdrachten te oefenen kunnen kandidaten hun tempo opvoeren en betere resultaten boeken.

– Gezien de klachten van het afgelopen jaar over de bewerkelijkheid van het havo-examen is de scoreschaal aangepast. Voor het havo zal de lengte 80-85 scorepunten bedragen. Voor het vwo-examen wordt vooralsnog een scoreschaal van 90 pt gehandhaafd.

– Meer specifiek zijn voor het havo ook de volgende maatregelen genomen: het aantal vragen wordt verminderd; de lengte en het aantal bronnen wordt teruggebracht; het taalgebruik in vragen en bronnen wordt meer aangepast aan het niveau van de havo-leerlingen, ook als daarvoor de oorspronkelijke bronnen moeten worden bewerkt.

5. Hulpmiddelen

Bij het centraal examen geschiedenis is alleen het basispakket hulpmiddelen toegestaan.

6. Nadere informatie

Voor telefonische inlichtingen over de centrale examens kunt u contact opnemen met CFI/ICO/VO: tel. 079-323 24 44. U kunt tevens terecht op de volgende internet sites: Cito: www.cito.nl
Het Examenblad: www.eindexamen.nl

De voorzitter van de CEVO, drs J. Bouwsma

Bavo-ontwikkelingen

Het bestuur maakt zich zorgen om het vak geschiedenis, dat mag al blijken uit de brief die hierbij afgedrukt staat. Van de beleidsreactie van de staatssecretaris van september: 'Ruimte voor kwaliteit in de basisvorming', worden we ook al niet vrolijk. De strijd zal door ons als docenten ook moeten worden gestreden in de scholen. Op veel vmbo-scholen wordt de basisvorming na het tweede jaar afgesloten. Het vak geschiedenis kan worden gehandhaafd in de theoretische en gemengde leerweg voor klas 3 als de schoolsectie geschiedenis en staatsinrichting dat wil! Let dus op bij de

OPROEP VAN DE PENNINGMEESTER

Wil eenieder die over het jaar 2000 nog geld tegoed heeft van de VGN zijn/haar declaratie zo spoedig mogelijk (lieft voor het einde van het jaar) bij mij indienen.

Johan Raven

indeling van de urentabellen die voor het VMBO worden opgesteld voor je eigen school en wend je invloed aan om uren te behouden. Het gaat om behoud van de continuïteit van het vak geschiedenis. Die moet worden gewaarborgd, alleen dan is er kans op succes bij het examen.

Aan de Vaste Kamercommissie van OC&W

29 november 2000

Via het Platform VVVO ontvingen wij onlangs van het ministerie van Onderwijs het voorstel: *Ruimte voor kwaliteit in de basisvorming*. Het betreft de reactie op het evaluatierapport van de inspectie over de basisvorming. Het bestuur van de VGN wil u het volgende onder de aandacht brengen met betrekking tot de positie van het vak geschiedenis en staatsinrichting.

In maart 1998 verscheen het rapport *Het verleden in de toekomst* van de Adviescommissie Geschiedisonderwijs – beter bekend als de commissie-De Wit – waarin de gewenste hoofdrichting van het geschiedisonderwijs werd geschetst. In het beraad tussen uw orgaan en de toenmalige staatssecretaris mevrouw Netelenbos werden de adviezen door de Tweede Kamer aangenomen.

Citaat: *'Er bestaat brede consensus over het belang van het geschiedisonderwijs. Als belangrijkste en onomstreden functies van het vak worden gezien: het bijbrengen van chronologisch besef, het wekken van belangstelling voor het verleden, het leveren van een bijdrage aan de algemene ontwikkeling en aan het vermogen in een democratisch bestel als volwaardig staatsburger te kunnen functione-*

ren. Voorts wordt geschiedenis beschouwd als een kernvak voor de overdracht van normen en waarden en voor het bieden van inzicht in de ontwikkeling van de nationale identiteit. Eveneens bleek er consensus over de waarde van de geschiedenis als apart en zelfstandig vak, met de staatsinrichting als natuurlijke component, ongeacht de noodzaak tot betere afstemming met andere vakken.' (Het verleden in de toekomst, maart 1998, blz. 35.)

De aanbevelingen van het rapport leidden tot de instelling van een vervolgc commissie: de Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming, onder voorzitterschap van prof.dr. P. de Rooy. Deze commissie kreeg in november 1999 tot taak om voor 2001 het programma voor het vak geschiedenis en staatsinrichting in de gehele Nederlandse onderwijspraktijk te formuleren. De commissie heeft als kader de beschikbare lesuren of klokuren gehanteerd die nu voorgeschreven zijn voor basisvorming, Tweede Fase en VMBO.

De VGN heeft van het begin af aan meegewerkt aan deze opzet en ondersteunt het traject nog steeds. Uitgangspunten voor de VGN zijn dan wel, dat er voldoende

tijd en ruimte is voor de leerlingen in Nederland om een goed geschiedenisprogramma te kunnen volgen. En dat de samenleving van de docenten geschiedenis en staatsinrichting mag verwachten, dat zij professioneel omgaan met hun vak. Beide zaken sluiten aan op de aanbevelingen van de commissie, op het instellingsbesluit van de Commissie De Rooy en zijn ook geformuleerd in het rapport van de inspectie over de basisvorming.

De gedachten, zoals ze nu worden geformuleerd in het beleidsvoorstel van staatssecretaris Adelmund met betrekking tot de (beperkte) vrije keuze voor scholen van één of meer basisvormingsvakken, vooral in het VMBO en de clustering van vakken, komen naar onze mening onvoldoende tegemoet aan bovengenoemde zaken. Hierdoor komt de ontwikkeling van het 'groot onderhoud' van het schoolvak geschiedenis en staatsinrichting in gevaar. Onder het kopje 'Randvoorwaarden' (blz. 33,34) wordt in het rapport van de Cie. De Wit juist hiervoor gewaarschuwd! De zorg van de VGN over het grote aantal leerlingen in Nederland met name op het VMBO, dat nauwelijks nog

met geschiedenis in aanraking komt, moet u bekend zijn.

Wij willen u hierbij dringend vragen de suggesties van het ministerie te heroverwegen. Het vak geschiedenis en staatsinrichting heeft de vijf lesuren (adviestabel) in de basisvorming minimaal nodig om te voldoen aan de vragen, die de samenleving stelt aan dit vak. Clustering van het vak zal de herkenbaarheid verminderen en ten koste gaan van de eigenheid van het vak; die juist in 1998 overduidelijk is geformuleerd. (Overigens is de VGN al bezig gesprekken te voeren om de vakspecifieke aanbevelingen van het rapport van de inspectie over de basisvorming om te zetten in gangbare schoolpraktijk, waaronder b.v. het afstemmen van de kerndoelen van de basisvorming in samenwerking met aanverwante vakken. Wellicht is hierover in een later stadium een gedachtewisseling mogelijk.)

Hoogachtend,

Namens VGN

Drs. C. Weltevrede

Namens KNHG i.o.

Prof. Dr. J.C.H. Blom

De geschiedenisdagen terugblik op een unieke ontmoeting van vakgenoten

Het Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam, gelegen pal naast het Tropenmuseum, vormde een passend decor voor de Geschiedenisdagen van 17 en 18 november 2000. Het evenement stond in het teken van het thema 'Nederland in de koloniën; de koloniën in Nederland', en de programma's van de plenaire sessies en de workshops waren dusdanig ingevuld, dat ruime aandacht uitging naar de vele ingrediënten van de koloniale erfenis, zowel in de geschiedschrijving als in de huidige pluriforme maatschappij.

De organisatie was in handen van het eerbiedwaardige Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap (KNHG), in samenwerking met onder meer de vereniging van archivariissen, het Historisch Platform, het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en natuurlijk ook onze eigen VGN. De eerste dag waren er zo'n vierhonderd, de tweede zelfs tegen de vijfhonderd belangstellenden aanwezig. We mogen wel spreken van een unieke gelegenheid voor historici van allerlei pluimage om met elkaar in contact te treden.

De eerste dag was bedoeld om vakhistorici en buitenstaanders te laten discussiëren over nut en onnut van het vak geschiedenis, de relatie tussen geschiedenis en andere vakken, en de plaats van historici op de arbeidsmarkt. Je zou kunnen zeggen: de historici keken vooral naar zichzelf. De tweede congresdag richtte zich nadrukkelijker op de buitenwereld en een groter publiek. Het congresprogramma omvatte een aantal gevarieerde programonderdelen rond de dekolonisatie van Indonesië en Suriname. Maar een congres is meer dan een reeks lezingen. De thee- en lunchpauzes konden bijvoorbeeld worden benut voor onderlinge kennismaking, handenschudden en het uitwisselen van folders en visitekaartjes. Wie van het talrijke publiek in de statige achthoekige ontvangsthall omhoog keek, zag daar de trotse vlag van de VGN vanaf de balustrade omlaag hangen. Op de galerijen was ruimte

voor de kraampjes van diverse verenigingen en uitgeverijen op historisch terrein. Uiteraard ontbrak ook de VGN met ons blad *Kleio* niet op het appèl; gretig gingen de nummers van de lopende en de vorige jaargang van de hand. Het was jammer dat bepaalde andere bekende loten aan de stam van de nationale geschiedbeoefening schitterden door afwezigheid, met name het *Historisch Nieuwsblad*, dat doorgaans toch een fijne neus voor publiciteit aan de dag legt.

De plenaire zittingen vonden plaats in een ruime zaal met een prachtig houten plafond en nostalgische koloniale decoraties; vanaf de hanebalken keken indianen, Javanen, bosnegers, Papoea's en tal van andere voormalige rijksgenoten neer op de congresgangers. Het podium was uiteraard versierd met palmbomen.

In de openingssessie gaf Jos de Beus een weergave van de discussies over de ethische rol van de historicus in de koloniale geschiedschrijving; hier draaide het om excessen, doofpotten en het verloren paradijs Insulinde; deelnemers aan het maatschappelijk debat over de koloniale erfenis toonden zich volgens De Beus vaak Oostindisch doof voor argumenten van hun tegenstanders. Geschiedschrijvingsec blijkt een illusie, want altijd komen er emoties los. De ethische boodschap mag in geen Indië-boek ontbreken, zo is de laatste trend: '*Lou de Jong heeft school gemaakt, Fasseur niet*', zo concludeerde De Beus. Geschiedschrijving moet tegenwoordig bij voorkeur weer het element 'zingeving' bevatten.

Er volgde een forumdiscussie over historici en de arbeidsmarkt, zeer interessant, maar de vraag wat historici in niet-academische beroepen (zoals op het departement, bij de bond van verzekeraars of bij de krant) nu een streepje vóór geeft op anderen, werd niet klip en klaar beantwoord. De daaropvolgende plenaire zitting bracht een discussie over hoe moeilijk promovendi het wel niet hebben vandaag de dag. Merkwaardig genoeg

straalde er van de forumleden en van de interrumpanten van alles af, behalve het pure plezier in het historisch onderzoek en in het publiceren van de resultaten ervan!

Promoveren is tegenwoordig kennelijk geen pretje, één en al kommer en kwel, en de verkeerd gerichte geldstromen lijken menig promovendus te fruiken, zo viel er te beluisteren.

Interessanter was de slotzitting over de vraag naar de plaats van geschiedenis in onze maatschappij. Gelukkig was daarin – naast de hoogleraar, de museummedewerker, de regionaal historicus enzovoort – ook een plaatsje ingeruimd voor een heuse geschiedenisleraar, collega Piet Blom van het Leidse Bonaventura College. Hij deed zijn best de zaal duidelijk te maken, hoe moeilijk het tegenwoordig is om met maar enkele lesuren in de week de schooljeugd nog enig historisch besef bij te brengen.

Na de openingszitting op de zaterdag (waarin spreektijd was ingeruimd voor de Indonesische minister van Onderwijs) volgde een geanimeerde discussie tussen de auteurs Frank Martinus Arion, Marion Bloem en Frans Lopulalan, over de koloniale ervaring in de literatuur. Met name Marion Bloem (*Geen gewoon Indisch meisje*) bleek vol wrok te zitten tegenover de Nederlandse samenleving, waarin een kleurlijke in haar beleving alleen al door haar uiterlijk getekend is; géén andere identiteit dan die door haar etnische afkomst gevormd wordt, springt de 'witten' immers in het oog. In de namiddag was het podium voor spreekstalmeester Herman Beliën, die als een volleerd tv-personality op

onderhoudende wijze zijn geschiedenisquiz presenteerde, die gelardeerd werd door vele goedgekozen filmfragmenten met een hoog Polygoon-gehalte, en door twee Herman Stok-achtige toetertjes waarmee de beide finalisten elkaar trachtten op snelheid af te troeven.

Daarna volgde een hoogst interessante gedachtewisseling tussen historici over vragen als: 'Heeft Nederland zijn koloniale verleden verwerkt?' en 'Is herdenken een goed middel om begrip te verwerven van het verleden?' Hier openbaarde zich een diepe kloof tussen een politiek correcte vleugel, onder wie Alex van Stipriaan (die een lans brak voor geschiedschrijving in dienst van de nazaten van de Surinaamse slaven), en een revisionistische, zoals Piet Emmer; deze historicus, auteur van een dikke pil over slavenhandel, trachtte de onzinnigheid aan te tonen van pogingen de huidige economische ellende in Suriname op conto van de vroegere slavernij te schrijven. En terwijl Wim van den Doel beweerde, dat het koloniale verleden nu wel zo langzamerhand afdoende geboekstaafd en verwerkt is, betrok Henk Schulte Nordholt de stelling, dat historici zich te 'Victoriaans' opstellen, door al te preuts het element van 'geweld' te veronachtzamen in de relatie tussen het moederland en Indië.

Het waren pittige discussies waarin soms ongepolijste formuleringen werden gebezigd. Ook aanwezigen uit de zaal gebruikten de gelegenheid hun zegje te zeggen. Het was jammer dat deze interessante discussie afgebroken moest worden voor een plichtmatig slotdebat.

Jan van Oudheusden

Mysteries of Egypt

Op dinsdag 16 januari 2001:
aanvang 18.00 uur

De VGN heeft in een afspraak met het *Omniversum* te 's-Gravenhage een mogelijkheid tot kennismaking met deze opzienbarende film geregeld. De voorstelling is gratis en wordt, indien mogelijk, gecombineerd met een korte lezing door een vertegenwoordiger van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.

Aanmelding: tot uiterlijk 7 januari
per E-mail bij Marcel Nonhebel:
m.nonhebel@hccnet.nl

Varia

Bezoek het historisch huis

Het Historisch Platform beschikt over een website die historisch Nederland voor in- en outsiders volledig ontsluit: www.historischhuis.nl

Je vind hier van alles, van museumadressen tot on-line bronnenpublicaties en van historische organisaties tot openingstijden van archieven!

Maatschappij en Krijgsmacht

Deed de VGN-leden bij het vorige nummer van KLEIO een onderwijskrant kado. Je kunt gratis exemplaren aanvragen voor leerlingen, maar de Stichting heeft inmiddels daarvoor een nieuw telefoon- en faxnummer.

Bel: 015-28 44 745.

Fax: 015-28 44 824.

NOT

De tweejaarlijkse onderwijstentoonstelling in de Jaarbeurs in Utrecht wordt weer gehouden in 2001, van 23 tot en met 27 januari.

Met name vmbo-docenten kunnen gebaat zijn bij de voorlichting die de grote uitgevers willen verschaffen over dit nieuwe schooltype in relatie tot hun methodes tijdens speciale methodekeuzebijeenkomsten.

Als u hiervan gebruik wilt maken, krijgt u een reductie-toegangkaart op de hele NOT. Uw school heeft hier informatie over gehad! Vraag ernaar.

Reis naar Sicilië

Van zaterdag 28 april
t/m zondag 6 mei

In korte tijd maakt u kennis met allerlei verschillende facetten van Sicilië,

- het klassieke – Feniciërs, Grieken, Carthagers en Romeinen
- het vroeg-christelijke – Byzantijnen
- het middeleeuwse – Islamieten, Normandiërs, Zwaben
- het zeer gevarieerde latere Sicilië van Spanjaarden en Napolitanen en de Barok.

Ook maakt u kennis met de schitterende natuur van het eiland en met de Etna. Wij reizen hiervoor veel bekende plaatsen af, onder leiding van een Nederlandstalige gids.

Reissom: vanaf f2250,- op basis van vlucht Amsterdam, Rome, Palermo, Catania met Alitalia, overnachtingen in goede middenklasse hotels, halfpension en een airco-bus.

Nadere informatie bij Nico Stam, Paul Rodenkostraat 1, 5103 PC Dongen. Tel/fax 0162-320856.

Haast is geboden in verband met het beperkte aantal plaatsen.

VGN-Studiereis Kiev in de meivakantie van 28 april t/m 6 mei 2001

De tienjarige onafhankelijkheid van de Oekraïne in 2001 en het gegeven dat het CE-onderwerp van 2002 de USSR zal zijn, vormen de aanleiding om een negendaagse reis te organiseren naar Kiev en omstreken. De VGN werkt hierbij samen met de Stichting WENT en touroperator Voyage&Culture.

Programma

- De cultuurhistorische highlights van Kiev
- Een bezoek aan een school voor voortgezet onderwijs
- Op koninginndag ontvangst op de Nederlandse ambassade
- Dagexcursie: over het platteland naar Chernigiv
- Observatie van de restanten van de 1 mei-viering
- Ontvangst bij Oekraïners thuis
- Archiefbezoek
- Naar keuze: boottochtje op de Dnjepr (toeslag)

Reissom

Op basis van een twee-persoons kamer betalen VGN-leden f2495,- p.p.; niet-leden f100,- meer.

Inbegrepen zijn:

acht overnachtingen, half-pension, vlucht per KLM Amsterdam-Kiev, transportkosten en entrees volgens het programma, Duitssprekende plaatselijke gids. Niet inbegrepen zijn de kosten van visa, luchthavenbelasting, verzekeringen, toeslag voor eenpersoonskamer (f395,-).

Aanmelding

Stuur bericht naar de penningmeester van de VGN, Johan Raven. Adres etc. vóór in KLEIO. Degenen die zich al eerder aanmeldden hoeven dit niet meer te doen.

Reageer snel. Er is nog slechts een beperkt aantal plaatsen beschikbaar!!!

Ja, ik word lid van de VGN

Naam

Adres

Postcode

Woonplaats

Soort Lidmaatschap

Informatie over de soorten leden van de VGN en de bijpassende hoogte van de contributie vind je voor in het blad. Stuur deze bon (of een kopie ervan) naar: Administratie VGN, Juliana van Stolberglaan 41, 2595 CA Den Haag

'Sta ik er straks met mijn vmbo-methode geschiedenis helemaal alleen voor?'

ECHT NIET

Elke onderwijsverandering roept vragen op. Dat is bij de introductie van het vmbo niet anders. Vanzelfsprekend staan we ook deze keer voor u klaar. Door u te ondersteunen bij uw dagelijkse lespraktijk. Zo nemen we voor de start van het schooljaar de methode bij u op school nog eens uitgebreid met u door. Ook hebben wij voor u al een voorbeeld-PTA samengesteld.

Natuurlijk hebben wij ook een methode ontwikkeld: *MeMo*, geschiedenis voor het vmbo.

Volledig afgestemd op de nieuwe exameneisen en leerwegen in het vmbo. Met een glasheldere structuur, een leerlingendisk met o.a. oefentoetsen en een interactieve tijdbalk, een methodegebonden internetsite en optimale samenhang. Bovendien verschijnt er een apart werkboek B voor de basisberoepsgerichte leerweg en aparte werkboeken KGT voor de kaderberoepsgerichte, gemengde en theoretische leerweg. Inspirerend om les mee te geven. Motiverend om les mee te krijgen.

Wij werken samen met u aan beter onderwijs

Malmberg Uitgever - Postbus 308 - 5201 AH 's-Hertogenbosch - Telefoon: (073) 6 288 766

Sfinx

voor de basisvorming

Met Sfinx

Oscar van der Veen en Hugo Litjens, Nijmeegse Scholengemeenschap Groenewoud

kun je goed samenwerken:
het werkboek legt alles uit.”

Surf naar

www.sfinx-online.nl

voor online-opdrachten en nieuws
over *Sfinx*!

thiememeulenhoff

Wij maken leermiddelen, u maakt er onderwijs van

Postbus 7 _ 7200 AA Zutphen

| www.thiememeulenhoff.nl _ e info.avo@thiememeulenhoff.nl